

Romano džaniben

časopis romistických studií | 19. ročník | **1/2012**

Autor fotografií použitých na obálce: Lukáš Houdek.

Obsah

Úvodem	5
--------	---

RECENZOVANÁ ČÁST

Rostislav Černý Lovárové v době první republiky – na příkladu okresu Místek	9
Kimmo Granqvist Finská romština – gramatický náčrt	27
Pavel Kubaník Dětský registr romštiny	61

RECENZNÍ ČLÁNEK

Jan Ort Pastorační činnost jako nástroj sociální inkluze	83
---	----

NERECENZOVANÁ ČÁST

Zuzana Bodnárová Čohaňna / Čarodějnice	92
Lukáš Houdek Je budoucnost romské literární tvorby na internetu?	104
Výběr textů z prací publikovaných na internetu v rámci projektu Šukar laviben le Romendar / Romové píší	125
Erika Olahová	125
Eva Danišová	128

Iveta Kováčová	132
Karol Lazár	137
Renáta Berkyová	142
Vlado Oláh	143
RECENZE ANOTACE INFORMACE	147

Úvodem

Vážení čtenáři,

jak jste si všimli, nový Džaniben vychází v nové úpravě. Zatímco ve formátu jsme se vrátili k praktičtější velikosti první řady, graficky jsme se snažili co nejvíce pokračovat v řadě druhé.

Podobně jako grafická úprava, i články v aktuálním Džanibenu často navazují a v různém smyslu rozvíjejí témata, kterým náš časopis ve své devatenáctileté historii opakovaně věnoval prostor.

Texty v tomto čísle Romano džaniben vycházejí z různých vědeckých oborů (historie, lingvistika, religionistika, etnografie) a jako celek tak odrážejí interdisciplinární povahu romistiky.

Podstatná část *nerecenzované části* je věnována romské literatuře. Po krátkém období v 60. letech, kdy bylo možné publikovat a propagovat romskou literaturu oficiální cestou, se další publikační platformy pro romské písemnictví otevřely až v 90. letech. Různé časopisy a nakladatelství, které byly ochotny věnovat prostor romské literatuře, ovšem stejně rychle vznikaly jako zanikaly, a Džaniben tak byl v porevolučním období jediným periodikem, které se od svého vzniku romské literatuře věnovalo soustavně a které v této snaze pokračuje dodnes.

Zejména v posledních deseti letech se ale romské literatuře otevírá prostor, který je mnohem méně finančně náročný a zároveň mnohem svobodnější v oslovení potenciálních zájemců o romskou literaturu – internet. Významným hybatelem aktivit kolem romské literatury na internetu je v České republice Lukáš Houdek. V tomto čísle nabízíme jeho pojednání o průběhu jednoho projektu na podporu romské literatury, ve kterém shrnuje možnosti a problémy internetu ve vztahu k romské literatuře. Mezi recenzemi aktuální literatury naleznete zároveň text věnovaný první souborné publikaci nakladatelství Kher (které Houdek spolu s dalšími kolegy založil). Kher podporuje a šíří novou romskou literaturu formou internetového literárního portálu a vydáváním elektronických knih, které nabízí volně ke stažení. Tradiční prostor pro romskou literaturu v Džanibenu naplňuje v návaznosti na toto téma výběr z prózy a básní, které byly v rámci zmíněného projektu na internetu publikovány. Určitou protiváhu k autorské tvorbě pak může tvořit vyprávění o čarodějnicích, které zachytila mezi Romy v maďarském Mátraverebély Zuzana Bodnárová.

Recenzovanou část otevírá příspěvek Rostislava Černého, který doplňuje zatím velmi skromnou bibliografii odborných textů věnovaných olašským Romům na území bývalého Československa (zmiňme zde texty Niny Pavelčíkové a Anny Jurové v RDŽ nilaj 2009), resp. jejich historii. Černý doplňuje mozaiku dosavadního

poznání o data získaná studiem záznamů městských úředníků a četnických stanic v okrese Místek v meziválečném období. Charakter těchto pramenů samozřejmě velmi zužuje pohled na reálný život těchto romských skupin, Černého mikrostudie jednoho okresu ale poskytuje dobrou představu o tom, v jakých kontextech přicházeli úředníci v rámci svých povinností s Romy do styku a je cenná rovněž zmínkou o rozmanitosti romského osídlení v daném okrese za první republiky.

Poznávání reálného života Romů bývá často vázáno na znalost jazyka a pravidel jeho užívání u dané skupiny. Česká romistika klade na studium jazyka velký důraz. Další dva texty v recenzované části rozvíjejí právě lingvistický pilíř romistiky.

Článek finského lingvisty Kimma Granquista o finské romštině je v historii Džanibenu poměrně ojedinělý – jednak tím, že se zabývá dialektem skupiny, o které toho v češtině dosud nebylo mnoho publikováno, jednak tím, že se zároveň jedná o náčrt gramatiky (viz ale náčrt mluvnice olaštiny, RDŽ jevend 2004). Granquistův text vyžaduje čtenáře, který se orientuje v lingvistické terminologii, i pro ostatní (zejména mluvčí romštiny) ale může být zajímavou ukázkou romské variety pod silným vlivem kontaktního jazyka.

Zatímco studium jazykové struktury různých variet romštiny je v rámci romistické lingvistiky velmi rozvinuté, odborné texty zaměřené na rozbor různých stylistických rovin romštiny, respektive různých řečových situací nejsou natolik časté. Článek Pavla Kubaníka v tomto čísle popisuje dětský registr v jedné východoslovenské varietě romštiny, tedy specifickou vrstvu jazyka, kterou jeho mluvčí používají při komunikaci s malými dětmi.

Také k tématu religiozity Romů vyšlo v Džanibenu již mnoho textů (viz například tematické číslo RDŽ jevend 2008). Recenzní článek v posledním loňském čísle Džanibenu i v čísle aktuálním ukazují, že právě romská religiozita a vztah Romů a náboženství patří v dnešní době k tématům, kterým se věnuje odborná pozornost celosvětově (připomeňme také nedávný sborník *Pastorácia Rómov* recenzovaný v RDŽ 1/2010). Jedním z důvodů tohoto odborného zájmu je v posledních letech velmi patrný rozvoj misijní činnosti nových náboženských hnutí mezi Romy v České republice i v zahraničí. Přístup církvi a náboženských organizací (nových i tradičních) k Romům na Slovensku mapuje závěrečná zpráva projektu SIRONA (*Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*), nad jejímiž výsledky se zamýšlí v recenzním článku Jan Ort.

Vážení čtenáři, závěrem bychom se chtěli omluvit za průtahy ve vydávání jednotlivých čísel Džanibenu. Hlavním důvodem je především pečlivé posuzování zasílaných příspěvků redakcí a recenzenty. Věříme ale, že tato pečlivost vede ke kvalitnějšímu obsahu časopisu. Jak doufáme, důkazem je i aktuální číslo.

Redakce

Recenzovaná část

Lovárové v době první republiky – na příkladu okresu Místek

Abstrakt

The article presents a micro-study on the life of a Lovari community on the territory of the Místek administrative region (North Moravia) in the period 1918–1938. The Lovara can be seen as the dominant representatives of the Vlax Roma in the Czech Republic and Slovakia. Based on the sources from the town and regional administrative level and with an important emphasis on the reports of the local police commanders from the Místek region, the text aims at picturing the life of an itinerant community of about 100 members whose main source of income was based on horse trade.

Klíčová slova

Roma, Gypsies, Vlax Roma, Lovara, itinerant Roma, the First Czechoslovak Republic (1918–1938), Law no. 117/1927 on the vagrant gypsies, Místek region

¹ PhDr. Rostislav Černý pracuje na filozofické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě jako neakademický pracovník. E-mail: rostislav.cerny@osu.cz

Lovárové představují dominantní zástupce tzv. olašských Romů v České republice a na Slovensku. Jejich dominance je tak velká, že termín olaští Romové/Olaši u nás označuje častokrát pouze Lováry. Ti získali své pojmenování z předmětu své tradiční obživy, koňského handlířství, kdy v maďarštině slovo *ló* znamená kůň (v některých evropských zemích díky vyššímu statutu Lovárů bylo dedukováno, že jejich název pochází z romského slova *love*, peníze). Na tomto místě je též nutno poznamenat, že sami Lovárové v českých zemích a na Slovensku pravděpodobně toto profesionymum nepoužívali a ani nepoužívají. Další, podstatně méně zastoupenou skupinou olašských Romů u nás jsou Kalderaši, původní obživou kotláři, kteří jinak jsou v celosvětovém měřítku snad nejpodrobněji popsanou romskou skupinou vůbec (Hübschmannová, 2003; Elšík, 2003: 47; Tcherenkov, Laederich, 2004: 311, 337, 412).

Olaští Romové, jak jsou nejčastěji v češtině nazýváni, získali svůj přívlastek z maďarského *oláh*. V zahraniční (ale i v některé české a slovenské) literatuře se setkáváme spíše s termínem *Vlax* [vlach] (vlaští) Romové. Všechny tyto přívlastky pocházejí z názvu rumunského knížectví Valašska (rumunsky *Valahia*). Příchod olašských/vlašských Romů do střední Evropy a dalších zemí je často dáván do souvislosti se zrušením tuhého nevolnictví, resp. otroctví, v druhé polovině 19. století ve Valašsku a Moldávii. Zvláště u Lovárů musíme tento pohled poupravit a hledat jejich příchod pravděpodobně již dříve, a to z další z historických zemí tvořících současné Rumunsko, tehdy z uherského Sedmihradska (Transylvánie). O tomto svědčí i více výpůjček z maďarštiny v dialektu Lovárů např. ve srovnání s dialektem Kalderašů (Horváthová, 2002: 63–65; Elšík, 2003: 47; Fraser, 1998: 196–197; Lakatošová, Wagner, 2004: 102–103; Pobožniak, 1972: 12, 16, 33–34; Tcherenkov, Laederich, 2004: 394, 397, 412–414).

Lováry, stejně jako olašské/vlašské Romy obecně, řadíme mezi typické představitele kočovníků (nomádů). Od usedlých Romů je neodlišuje pouze skutečnost, že nejsou usazeni a kočují. Rozdíl je hlubší a týká se specifického způsobu života, mentality, sociokulturního uspořádání komunity a svébytného vztahu k majoritnímu obyvatelstvu i k ostatním romským, především usedlým skupinám (blíže viz např. Pavelčíková, 2004: 15).

Nyní již zaměříme svou pozornost na území Slezska a severovýchodní Moravy, konkrétně do politického okresu Místek, v letech existence první republiky. Zde žijící romská populace nebyla početná, ale byla velice pestrá: žili či pobývali zde čeští Romové a Sintové, slovenští Romové z blízkého severozápadního území Slovenska nebo hudebníci především ze středního Slovenska a od nich všech dost odlišní Romové olaští. Menší část kočovníků, patřící k olašským/vlašským Romům, představovali kotláři, Kalderaši, včetně tehdy nejpopulárnějšího z nich,

„cikánského krále“ Michała Kwieka. Také se zde objevili kočovní Romové z Bal-kánu, jejichž obživou byly estrády s medvědy a opicemi. Nejvýraznější část kočovných olašských/vlašských Romů však představovali právě koňští handlíři – Lovárové (Černý, 2009a, 2009b, 2010).

Při zkoumání romské populace je důležité věnovat pozornost dnes již zcela obecně známé a přijímané skutečnosti, že tato populace je vnitřně velmi strukturovaná. Olaští/vlaští Romové, resp. Lovárové, představují specifickou romskou skupinu, a proto je jim potřeba věnovat jak při výzkumu, tak při následných formulacích samostatnou pozornost (Pavelčíková, 1997: 138). Tuto (sub)etnickou rozrůzněnost romské populace však většina historických dokumentů nereflektuje, a jejich interpretace (ve vztahu k jednotlivým konkrétním romským skupinám) je tak velmi složitá. I vznik předkládaného textu je příkladem tohoto svízele. Původní dokumenty z provenience okresního úřadu a městské rady v Místku, stejně jako zprávy velitelů četnických stanic, popisují všechny Romy v drtivé většině bez rozlišení jako „cikány“, někdy s přívlastkem „potulní“ (viz dále text k pozn. č. 12), či jako „cikánské tlupy“ (viz dále pozn. č. 16). Vlastní termín olaští, resp. vlaští (Romové) nebo Lovárové, se v pramenech neobjevuje. Přesto pozorným čtením původních dokumentů, sledováním záznamů, které vznikaly nad rámec přímého účelu jejich vzniku², a komparací s předchozími výzkumy (především analýzy jednotlivých „výkazů potulných tlup“, Černý, 2010) lze i při studiu dostupných pramenů rozlišovat jednotlivé skupiny, v našem případě Lováry, kteří měli objektivně jiné charakteristiky. Vhodným vodítkem, i když ne vždy neproblematickým, je rozlišení jednotlivých skupin podle příjmení a místa narození jednotlivých osob. Lze předpokládat, že Lováry lze hledat pod označením „cikánské tlupy“ či „cikáni ze Slovenska“, které se v dobových pramenech vyskytuje zřejmě proto, že místem narození a domovskou obcí střední a starší generace těchto Romů byly právě slovenské obce.³

Informace z městského úřadu (tábořiště, „zapovězené území“)

Město Místek, které bychom mohli nadneseně označit za lovárskou metropoli v oblasti severovýchodní Moravy a těšínského Slezska, řešilo v průběhu dvacá-

2 Např. velitelé četnických stanic měli oficiálně „jen“ zaznamenávat průchod „cikánských tlup“ územím své četnické stanice, jejich nelegální činnost a zásahy proti ní. Často tak jsou dochované zprávy strohé a anonymní a obsahují jen pouhý číselný výčet. Přesto někteří velitelé zaznamenali i další detaily svých pozorování, a tak se dovidáme ku příkladu o rozdílů mezi „domácími“ Romy a romskými kočovníky, a to ve způsobu cestování, v používání dopravních prostředků apod. (viz dále).

3 Od vlastních tzv. slovenských, tedy tradičně usedlých Romů, kteří v tomto regionu pocházeli především z blízkého severozápadního území Slovenska, je lze odlišit mj. na základě výskytu (slovenští Romové se pohybovali především na území četnických stanic v bezprostřední blízkosti Slovenska) či způsobu cestování (slovenští Romové cestovali často jen pěšky a v daleko menších skupinkách).

tých i třicátých let 20. století opakovaně problém s vhodným místem, kam romské kočovníky při pobytu v městě umístit, resp. jaká učinit opatření, aby ve městě nepobývali vůbec. Místek byl pro Lováry atraktivní především proto, že se zde konaly pravidelné výroční a dobytčí trhy. Protože hlavním živobytím Lovárů v době první republiky byl ještě stále obchod s koňmi, nacházeli na těchto trzích hlavní příležitost k obživě (a pravděpodobně jim trhy umožňovaly navzájem se v pravidelných termínech setkávat a určovat si další strategie pro svou komunitu). Lovárové tedy často pobývali v městě a – jak se dočteme dále – lováрске rodiny tu žily dohromady v určitém relativně početném příbuzenském společenství. Na tuto jejich přítomnost, která s sebou přinášela také negativní reakce majoritního obyvatelstva, musela městská rada opakovaně reagovat.

Na samý závěr roku 1933 se zastupitelstvo města usneslo, že prostřednictvím městské rady požádá Zemský úřad v Brně, aby vyhlásil katastr města za území, kam mají „potulní cikáni“ vstup zakázán.⁴ Radní argumentovali tím, že ve dnech, kdy se zde koná trh, se asi sto kočovníků usadí na tábořišti u řeky Olešné pod Štandlem⁵ v bezprostřední blízkosti města a obyvatelé bydlící u tábořiště čelí problémům s krádežemi, žebráním a výtržnostmi. Zemský úřad si dával s odpovědí na čas, ale město muselo otázku tábořiště řešit intenzivně dále.

V září 1934 městská rada uhradila majiteli pozemku u řeky Olešné náhradu za používání pozemku „k umístění potulných cikánů“ za rok 1933 a první pololetí roku 1934 ve výši 90 Kčs. Jelikož majitel pozemek v polovině roku prodal, městský úřad požádal nové vlastníky, zda město může parcelu pro daný účel dále používat. Majitelé souhlasili, a tak pozemek u mostu přes řeku Olešnou při státní silnici k Příboru sloužil jako tábořiště dál. Po dvou letech se však dohoda mezi majiteli a městem zkomplikovala, protože vlastníci nechali pozemek zorat s úmyslem jej prodat. Problém, že by město nemělo místo k táboření, řešil v prosinci 1936 i místecký policejní úřad.⁶ Na jaře roku 1937 se město dohodlo s majiteli, že by pozemek užívaný k táboření za pět tisíc korun zakoupilo. Sporná otázka s místem k táboření však byla zažehnána jen na chvíli: ministerstvo vnitra totiž vydalo zákaz zřizování tábořišť u státních silnic, protože táboření „potulných cikánů“ u frekventovaných komunikací „působí nepříznivým dojmem na cizince cestující v Československé republice automobily“. Tento zákaz vedl na podzim roku 1937 městskou radu k tomu, že nakonec pozemek nezakoupila, úředně zrušila táborové místo u Olešné a na místě samém nechala vztyčit záka-

4 Ustanovení § 10 zákona č. 117/1927 Sbzn. „o potulných cikánech“ umožňovalo, aby politické úřady II. stolice (v našem případě Zemský úřad v Brně) určily území a obce, kam mají „potulní cikáni“ vstup zakázán (*Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*, 1927: 949–951).

5 Štandl – zalesněný vrch, sídlo bývalého hrádku.

6 Z policejního reportu se dozvídáme, že před tábořištěm u řeky Olešné sloužil jako obecní tábořiště pozemek u městských jatek, což bylo podle policie z bezpečnostních důvodů zakázáno.

zovou tabuli. Jako jiné – prozatímní – místo k táboření našli radní obecní pozemek při okresní silnici směrem na Palkovice blízko městského lesa.⁷

Informace z okresního úřadu (kočovnické listy)

O tom, že Místek byl oblíbeným městem Lovárů, svědčí i skutečnost, že u tamějšího okresního úřadu romští kočovníci často vyřizovali potřebné doklady. Zákon č. 117/1927 Sbzn. „o potulných cikánech“ prikazoval v ustanovení § 5, že „potulní cikáni“ smějí kočovat pouze s povolením politického úřadu I. stolice (např. Okresního úřadu v Místku). Toto povolení se nazývalo kočovnický list. Ten měl podobu knížky, vydával se na jméno „hlavy rodiny“ a zapisovaly se do něj všechny osoby, které společně cestují, dále vozidla a zvířata, která se ke kočování používají, popř. další informace. Platnost listu byla nanejvýš jeden rok. Z žádostí o vydání, resp. prodloužení platnosti kočovnických listů, podaných na místeckém okresním úřadě se dozvídáme nejen o příbuzenských vazbách, ale také o územních přesunech těchto lovárských rodin.

V květnu 1931 žádá Štefan Stojka o prodloužení kočovnického listu vydaného roku 1929 a prodlouženého o rok později okresním úřadem v Žilině. V listě byla zapsána ještě jeho družka Karolína Stojková s osmiletou dcerkou. Úřad souhlasil a roční platnost listu prodloužil. O měsíc později žádal Josef Horváth, u kterého byla evidována i jeho přezdívka „Lolo“, aby do jeho kočovnického listu, vydaného t. r. v březnu okresním úřadem v Trnavě, byla připsána Marie Lakatošová. Místecký okresní úřad ženu do listu dopsal a obratem o tom poslal zprávu do Trnavy.

V dubnu 1932 se dostavil na okresní úřad Juraj Cicko s žádostí o prodloužení platnosti kočovnického listu vydaného v Piešťanech roku 1929 a předchozího roku tímto úřadem také prodlouženého. Místecký okresní úřad list prodloužil a slovenský úřad o tom informoval. V březnu 1933 požaduje znovu obnovit platnost kočovnického listu, vydaného roku 1929 v Žilině, Štefan Bihari, a to pro sebe a pro svou družku Marii Kováčovou. Platnost listu mu sice prodloužil v roce 1931 opavský okresní úřad, ale na další rok nebyla platnost realizována, protože až nyní byl Bihari propuštěn z činné vojenské služby.

V tomtéž měsíci roku 1933 se dostavila na úřad Anna Lakatošová s žádostí o vydání duplikátu listu pro sebe, Zagu Stojkovou a Fila Stojku. Původní list, vydaný roku 1930 v Žilině, byl tak poškozen, že jej nebylo možné dále používat. O rok později dostal místecký úřad, nyní evidovaný jako vydavatel listu, informaci ze Šumperka, že Anně Lakatošové tamní okresní úřad prodloužil platnost o další rok. Kočovnický list jí však dlouho nevydržel, neboť v květnu 1934 infor-

⁷ Státní okresní archiv (SOKA) Frýdek-Místek, fond Archiv města (AM) Místek, k. č. 93, i. č. 415.

movalo šumperské policejní komisařství, že Anna na katastru obce Frankštát (Nový Malín) list ztratila. Do vyřízení dalšího duplikátu nechtěně Anna „čekala“ na četnické stanici v Ústí nad Orlicí.

Poslední zaznamenanou žádost máme z dubna 1933, kdy se dostavil na úřad Anton Bihari s žádostí o prodloužení platnosti kočovnického listu. Dokument vydal okresní úřad v Žilině v roce 1930 a o dva roky později jej prolongoval úřad v Hradci Králové.⁸

Z výše uvedeného vydávání kočovnických listů místeckým okresním úřadem lze usuzovat, že na konci dvacátých let 20. století Lovárové žádali o vydávání listů na západním Slovensku, kdežto od počátku let třicátých zřejmě častěji a dlouhodoběji pobývali ve Slezsku a na severovýchodní Moravě.

Každoroční zprávy četnických stanic

Bohatým informačním materiálem nejen o Lovárech, ale i o ostatních romských skupinách, jsou každoroční zprávy, které zasílal místecký okresní úřad Zemskému úřadu v Brně.⁹ Aby okresní úřad mohl zprávu vytvořit, podklady mu zasílali jednotliví velitelé četnických stanic v okrese, a tak máme k dispozici různá hlášení z nejnižšího správního stupně.¹⁰

Informace z prvních let nové republiky (1918–1920) jsou velmi sporé. Zprávy dokumentují pohyb kočovníků z Haliče a z Uher (Slovenska), který byl v této době dle těchto dokumentů minimální. I když romské nomády nikterak nepřiblížují, můžeme v Romech, kteří byli místním četnictvem vykazováni zpět do Uher (na Slovensko), pravděpodobně nalézt právě lovárské rodiny.

Od zpráv za rok 1921 začínají být informace podrobnější. Dozvídáme se, že okres navštěvovali Romové z blízkého severozápadního Slovenska (Turzovka, Vysoké nad Kysucou, Makov) a čeští Romové nabízející svá „potulná řemesla“. Ovšem také se objevují informace o obchodnících s koňmi,¹¹ kteří se usadí dva až tři týdny před konáním trhu v jeho blízkosti. Mnozí velitelé četnických stanic se domnívali, že různými cestovními legitimacemi a licencemi tito Romové jen kryjí své tuláctví, které bylo hodnoceno jako společensky negativní jev, jenž bylo

8 SOKA Frýdek-Místek, fond Okresní úřad (OÚ) Místek, k. č. 723, i. č. 824.

9 O důvodu vzniku těchto zpráv viz Nečas, 2005: 57.

10 Jak již bylo zmíněno, problematičností těchto četnických zpráv je však skutečnost, že zpravidla nerozlišovaly mezi jednotlivými romskými skupinami, často byly nekonkrétní a mnohdy byly psány podle určité, každoročně se opakující šablony. Přesto pozorným čtením a komparací lze z těchto zpráv získat nenahraditelné informace.

11 S největší pravděpodobností Lovárové (i když i mezi českými Romy a Sinty nalézáme taktéž koňské handlíře).

Zemské četnické velitelství v Brně.

Čís.jedn.4 /1932.

C i k á n i - výroční zpráva.

Oddělení Nový Jičín.

Stanice Paskov č.17.

O k r e s n í m u ú ř a d u

v

v P a s k o v ě dne 2. ledna 1932.

M í s t k u .

Podle příkazu ze dne 12.října 1921,čís.5707 a ze dne 4.
července 1924 čís.4302.

Oznamuji, že v roce 1931 protáhlo zdejší obvodem vícero cikánských tlup a to ponejvíce za účlem návštěvy koňských trhů v Místku,Frýdku a v Čes. Těšíně.

Zastižené tlupy byly vždy podrobeny revisi, cikáni sepsáni a předepsané výkazy zaslány pátrací stanici u okresního četnického velitelství v Mor.Ostravě za účelem evidence tahu cikánských tlup.

V roce 1931 nebyli ve zdejším obvodě žádní cikáni zatčeni ani pro nějaký trestní čin oznámeni.

Rovněž nebyly žádné závady co se týče cikánských legitimací zjištěny a byli všichni cikáni zde přistiženi a revidováni předepsanými cikánskými legitimacemi opatření, které jsou u některých tlup značně opotře-
bené.

Počet revidovaných a zdejším obvodem projíždějících cikánských tlup byl v tomto roce větší let minulých a byly to zejména četné tlupy cikánské ze Slovenska které v době letní shora naznačené koňské trhy navštěvovaly a na ně nebo z nich zdejším obvodem projížděly.

Velitel stanice :

Mich. Stránský

Roční pravidelné hlášení velitele četnické stanice v Paskově za rok 1931.
Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Okresní úřad Místek, k. č. 997, i. č. 876.

Zemské četnické velitelství v Brně.

Čís. jedn. 2 /1934.

C i k á n i - výroční zpráva.

Oddělení Nový Jičín.

Stanice Paskov č.17.

O k r e s n í m u ú ř a d u

v

v P a s k o v ě dne 3.ledna 1934.

M í s t k u .

Podle příkazu čís.5707 ze dne 12/10 1921 a čís. 4302 ze dne
4/7 1924.

Oznamuji, že v roce 1933 protáhlo zdejším obvodem vícero cikánských tlup a to ponejvíce za účelem návštěvy koňských trhů v Místku, Frýdku a Čes. Těšíně.

Zastižené tlupy byly podrobeny revisi, cikáni sepsáni a výkazy zaslány četnické pátrací stanici v Mor.Ostravě za účelem evidence taku cikánů.

V roce 1933 byl pro zločin vydírání zatčen jeden cikán. Oznámení na cikány nebyly učiněny žádné.

Přistižení a revidování cikání byli opatření cikánskými legitimacemi, které jsou u většiny tlup již značně opotřeбенé a to zejména u tlup zdržujících se jinak na Slovensku, které jezdí na otevřených lehkých bryčkách, případně bryčkách krytých plachtami. Počet těchto tlup ze Slovenska jeví se každého roku větší. V tomto roce jezdily tyto tlupy o 6 až 12 vozích.

Ostatní cikánské tlupy jsou menší, mají vozy kryté a jsou to cikáni kteří zdejším obvodem čas od času projíždějí.

Velitel stanice :

Miloslav Barták

Roční pravidelné hlášení velitele četnické stanice v Paskově za rok 1933.
Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Okresní úřad Místek, k. č. 997, i. č. 876.

Zemské četnické velitelství v Brně.

čís.jedn.14/1935.

Úprava stíhání cikánů - výroční zpráva.

Oddělení Nový Jičín.

Stanice Paskov čís.17.

Okresnímu úřadu

v

V Paskově dne 2.ledna 1935.

M í s t k u .

K příkazu tamního úřadu čís.5707/1921, pak čís.j.4302 ze 4./6.1936
a čís.jedn.a-80/2-II/7 ze dne 11./12.1934 oznamuji:

V roce 1934 protáhly zdejším obvodem často celé řady cikánských tlup při průjezdu z měst Mor.Ostravy nebo Opavy, popřípadě z Čes.Těšína do Frýdku-Místku, nebo zpět, z jednoho dobytčího trhu na druhý. Z těchto tlup - ty, které byly ve zdejším obvodě ať při průjezdu, nebo při táboření zastíženy, byly revidovány, sepsány o nich předepsané výkazy a tyto pak zaslány četnické pátrací stanici v Mor.Ostravě za účelem evidence pohybu cikánských tlup.

Zdejší stanice zatkla v roce 1934 tři cikány, t.j.vůdce tří cikánských tlup pro krádež, resp.účast na krádeži a nadržování v příčině krádeže drůbeže, kterou členové jejich cikánských tlup spáchali při že-brotě dům od domu v obci Paskově a Oprechticích dne 3.července 1934. Při prohlídce jejich cikánského tábořiště byla část odcizené drůbeže u nich nalezena a zabavena. Zatčení cikáni byli odevzdáni do vazby okr.soudu v Místku se zprávou o zatčení čís.11 ze dne 4./7.1934. Mimo toho byli titěž cikáni předvedeni tamnímu úřadu k zahájení trestního řízení pro přestupky cikánského zákona a polního a lesního pachu, poněvadž při jejich revisi bylo zjištěno a prokázáno, že tábořili ~~na~~ v tlupách přesahujících rámec rodiny a na místě nevykázaném obecním úřadem, dále, že na poli rolníka Failhauera kradli brambory a v lese velkostatku Dr.Otto Stolberga v Paskově, kradli dříví a pustošili svým tabořením les.

Všichni zde zadržení cikáni byli opatřeni cikánskými legitimacemi a úředními průkazy, oprávnujícími je ke kočování po území ČSR.

Ve zdejším kraji se vyskytuje nejvíce cikánů kočujících hromadně zpravidla více vozů dohromady a členové jich rodiny jsou zpravidla oprávněni k obchodování koňmi. Jejich živnostenská oprávnění jsou často pouze prostředkem k dosažení oprávnění ke kočování a pomůckou k přestírání legálně nabývaného zdroje příjmů, poněvadž jejich skutečný výdělek nelze naprosto kontrolovati.

Velitel stanice :

prof. Frimiga.

Roční pravidelné hlášení velitele četnické stanice v Paskově za rok 1934.
Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Okresní úřad Místek, k. č. 997, i. č. 876.

Četnická stanice Paskov, okres Místek.

Čís.jedn.2950/35.

Věc: Úprava stíhání cikánů, správa za
rok 1935.

Odpověď k čís.jedn.:a-75/1-III/7.

Paskov, 2.ledna 1936.

Okresní úřad
Místek.

K nařízení tamního úřadu čís.5707/1921, pak čís.4302/34 a čís.
a-80/2-2/7/1934 a čís.a-75/1-III/7/1935.

Podávám zprávu, že v roce 1935 protáhly zdejší obvodem často cel-
lé řady cikánských tlup, při průjezdu z Měst Mor.Ostravy, Opavy, nebo
Českého Těšína, do Frýdku-Místku, nebo zpět s jednoho dobytčího trhu
na druhý. Z těchto tlup ty, které byly ve zdejší obvodu, ať při prů-
jezdu nebo při táboření zastíženy, byly revidovány, sepsány a předep-
sané výkazy o nich zaslány četnické pátrací stanici v Mor.Ostravě za
účelem evidence pohybu cikánských tlup.

Všichni zde zadrženi cikáni byli opatřeni cikánskými legitimace-
mi a úředními průkazy, oprávnujícími je ke kočování po území ČSR. Je-
likož cikánské tlupy zdejší obvodem zpravidla pouze projíždějí, nemě-
la zdejší stanice v roce 1935 příčiny ke služebnímu zakročení proti
členům té, které tlupy. Cikánské tlupy, pohybující se ve zdejší kra-
ji, patří po většině k vůdcům tlup, oprávněným k obchodování koňmi.

Velitel stanice:

Okresní úřad v Místku.

Došlo 3. 1. 1936

Čís.:	Skup.
Přílohy:	Odděl.
	Referent:

Roční pravidelné hlášení velitele četnické stanice v Paskově za rok 1935.
Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fond Okresní úřad Místek, k. č. 997, i. č. 876.

nutno potlačovat.¹² Četníci se také domnívali, že tito Romové, aby oklamali místní obyvatele, si legálně koupili jen nějaké jídlo a svým koním část potravy, ale v noci pak pořádali zlodějské výpravy do okolí. Zprávy za rok 1922 víceméně potvrzují stav za loňský rok, včetně výše uvedeného krytí tuláctví a předstírání řádných živností. Od velitele četnické stanice z Brušperka se dochovala zajímavá úvaha, že „potulné cikánské tlupy“ jen obcházejí jednotlivé koňské trhy, kde zakoupí, avšak ne v dostatečném množství, jídlo pro sebe a potravu pro své koně. Zbytek obživy pak ukradnou, anebo získají od pověřivých lidí vykládáním karet a podobnými „magickými“ způsoby.¹³

Relace za léta 1923–1925 přináší svědectví, že z hlediska místeckého okresu došlo k útlumu objevujících se kočujících či potulných romských rodin. Mírně zvýšený výskyt těchto rodin nastává pouze v souvislosti s konáním výročních a dobytčích trhů v Místku nebo v sousedním, tehdy samostatném, městě Frýdku. Četnické zprávy za rok 1926 dokumentují ještě menší celkovou frekvenci pohybu romských rodin, přesto za tento rok získáváme poprvé konkrétnější informace o lovárských rodinách. Brušperský velitel četnické stanice opět píše analytější zprávu než většina ostatních jeho kolegů z místeckého okresu: oznamuje, že všechny romské rodiny, které se objevily na území jeho četnické stanice, měly nějaká živnostenská oprávnění; dále opakuje své podezření z minulých let, že uvedená oprávnění jsou jen krytím pro nelegální činnost, a závěrem přináší zajímavý postřeh, že romské rodiny nejsou s to se uživit pouze živností, kterou oficiálně deklarují, a že větší krádeže s další trestnou činností páchají romské rodiny vlastníci povozy s rychlými koňmi.¹⁴ Velitel četnické stanice přímo v městě Místku sděluje, že „cikánská uherská tlupa Lakatošů čítající celkem 17 členů byla dopravena z Místku postupně četnickými stanicemi na hranice Slovenska“.¹⁵

Rok 1927 přinesl výraznou změnu ve vztahu četnictva a romských skupin: byl přijat nový zákon č. 117/1927 Sbn. „o potulných cikánech“. Okresní četnické velitelství informovalo dne 30. září 1927 místecký okresní úřad, že od 1. července do 31. srpna všechny četnické stanice v okrese provedly soupis „potulných cikánů“: vykazaly celkem 93 Romů v 21 „tlupách“.¹⁶ Osoby starší 10 let byly dak-

12 Tuláctví, resp. potulka byla trestná. Pokud však měla rodina živnostenské oprávnění, nemohla být – alespoň de iure – považována za „potulnou cikánskou tlupu“.

13 Vykládání karet, hádání z ruky apod. bylo (a stále je) „specializací“ olašských žen (Davidová, 2004: 132–135).

14 I když žádnou romskou skupinu nejmenuje, tato charakteristika je typická pro skupinu Lovářů.

15 Poprvé, kdy četnické zprávy uvádějí konkrétní lovárské příjmení (v předcházejících letech byla uváděna jména českých Romů či Sintů nebo slovenských Romů z blízkého pohraničí). Přestože lovárské rodiny měly své domovské obce na západním Slovensku a několik let existoval společný československý stát, ze setrvačnosti označují četníci tyto romské rodiny jako „uherské“.

16 Termín „tlupa“ je problematický, protože někdy označoval jen nukleární rodinu, jindy širší příbuzenský svazek; taktéž určit z celkového počtu Lováry není podle dostupného pramene možné.

tyloskopovány a informace o všech byly zaslány nadřízeným bezpečnostním úřadům v Moravské Ostravě a v Praze. Při jedné z kontrol našli četníci u Antonína Stojky z Topolčan zbraň – pistoli, kterou mu však ponechali, protože na ni vlastnil platný zbrojní list vydaný okresním úřadem v Levicích (kontrolující četníci nevěděli, že už platí ustanovení nového zákona, které znemožňovalo „potulným cikánům“ mít v držení jakékoli zbraně). Informace okresní četnické stanice v Místku je zakončena sdělením, že v poslední době nebyly evidovány delikty spjaté s ubližením na zdraví; z majetkových přečinů byly jen zřídka evidovány drobné krádeže (především drůbeže).

Přestože přijetím nového zákona a jeho prováděcích předpisů získávaly bezpečnostní a politické orgány o Romech pravidelně mnohé informace, Zemská správa politická v Brně rozhodla, že okresní úřady zachovají i každoroční hlášení o Romech. Zprávy za rok 1927 uvádějí, že ubývá romských rodin objevujících se v místeckém okrese, avšak obchodníci s koňmi stále okres navštěvují. Četnická stanice přímo v městě Místku oznámila, že během celého roku 1927 bylo daktyloskopováno 54 Romů, a to mužů i žen. V roce 1928 okresní četnická stanice v Místku u příležitosti označení míst, kde by měli Romové zakázaný vstup (blíže viz Nečas, 2002: 17–26) rekapituluje stav Romů ve svém okrese: objevují se jen ojediněle, výjimku tvoří obchodníci s koňmi (pravděpodobně Lovárové), projíždějící okrem trasou Příbor – Místek – Moravská Ostrava (nebo Frýdek). V okrese se zdržují především přímo v okresním městě, a to u trhu.

Zprávy za rok 1929 a 1930 potvrzují, že obchodníci s koňmi docházejí jedenkrát měsíčně na výroční a dobytčí trhy do Místku a jejich počet není větší než v předchozích letech. Zároveň některé relace z četnických stanic rozlišují mezi obchodníky s koňmi docházejícími na trhy a ostatními jen ojediněle se objevujícími „potulnými cikány“. Velitel četnické stanice v Palkovicích Lováry označoval jako „silné tlupy“ ze Slovenska, které se v obci objevují před a po měsíčním místeckém trhu a které při projíždění obcí obtěžují obyvatele žebrotou a lesním a polním pychem. Konkrétně uvádí příklad, kdy v listopadu 1930 museli být z městského lesa vykázáni „Stojkovci“, kteří tam způsobili škodu.

Zprávy z třicátých let bývají již podrobnější než relace z předcházejícího období: velitel četnické stanice v Paskově dosvědčuje, že se zvýšil oproti minulým letům počet „cikánských tlup“ ze Slovenska, které především v letních měsících často navštěvují koňské trhy Místku a též ve Frýdku a Českém Těšíně (viz s. 15). Tradičně kritičtější velitel četnické stanice v Palkovicích žehrá nad lovárskými rodinami, které před a po místeckém trhu projíždějí či přímo táboří v obci. Uvádí, že 13. listopadu 1931 byl jeden z nich, Jan Pihík ze slovenských Chleban, zatčen, protože byl podezřelý z vloupání. Zajímavým svědectvím je, že velitel palkovické stanice explicitně rozlišuje a žádá zákaz kočování v místeckém okrese pro „cikány“ ze Slovenska (Lováry), kdežto „na cikány z historických zemí“ (čeští Romové a Sintové) neuvádí žádné stížnosti. Velitel četnické stanice v Místku konstatuje

v hlášení za rok 1931, že Romové se objevují v městě hlavně při konání koňských a dobytčích trhů, které se konají jednou měsíčně. Romové zpravidla mají platné cikánské legitimace i kočovnické listy. Z informací o zatčených během roku se dovídáme konkrétní jména: Štěpán Stojka byl zatčen a vsazen do vazby okresního soudu za úmyslné poškození cizího majetku; Štefan Kotlár, Silvestr Bihari, Juraj Cicko, Pavel Stojka a Josef Bihari za krádeže. Z důvodu cestování bez kočovnického listu byly před okresní úřad předvedeny Anna Lakatošová, Grofa Stojková, Zuzana Stojková a Kateřina Stojková. Závěrem místecký velitel konstatuje, že jeho četníci věnují Romům zvýšenou pozornost, znepřjemňují jim táboření v obvodu své četnické stanice, a to proto, že se často dopouštějí krádeží sena a plodin na loukách a polích.

Relace za rok 1932 často opakují či potvrzují informace za minulý rok. Konkrétnější záznam máme z Frenštátu pod Radhoštěm, kdy tamní četnická stanice zatkla Josefa Kudrika a Silvestra Bihariho pro fyzické napadnutí, a zajímavou informaci máme i z Brušperka, kdy velitel tamní stanice oznamuje, že pokud vznikne od Romů majitelům na polích škoda, vlastníkům ji nahradí. Podstatný postřeh přináší závěr zprávy velitele četnické stanice v Paskově, který popisuje, že koňské trhy navštěvující četné „cikánské tlupy“ ze Slovenska (Lovárové) pohybující se na šesti až dvanácti vozech, lehkých bryčkách, které jsou pokryty plachtami. Na druhé straně popisuje ostatní „cikánské tlupy“, které cestují v krytých vozech a obvodem četnické stanice čas od času pravidelně projíždějí.

Díky zprávě velitele četnické stanice v Tiché za rok 1933 máme k dispozici ministatistiku sedmi romských rodin kontrolovaných tamějšími četníky: jednalo se z většiny o české Romy (Buriánští, Nespěšní, Richtrové, Noví) a o jednu osmičlennou lovárskou rodinu Juraje Cicka a Marie Bihariové. Ostatní velitelé v okrese potvrzují stav z předcházejícího roku. Novinkou je informace místeckého velitele četnické stanice o zatčení Pavla a Martina Lakatoše a Silvestra Bihariho pro blíže nespecifikovanou krádež a velitele stanice v Paskově o značném opotřebování cikánských legitimací zejména u „tlup zdržujících se jinak na Slovensku, které jezdí na otevřených bryčkách, případně na bryčkách krytých plachtami“ (tj. Lovárové). Počet těchto Romů se zdá veliteli rok od roku větší (naproti tomu velitel opakuje pozorování z loňského roku, že „ostatní cikánské tlupy“ jsou menší a mají kryté vozy) (viz s. 16).

Zprávy za rok 1934 sice opětvují informace z minulého období, ale dozvídáme se více než dříve konkrétní jména Romů: přímo z města Místku je k dispozici hlášení o šestnácti Romech, z nichž třináct bylo Lovárů, o jejich zatčení kvůli krádeži¹⁷ nebo o jejich přestupku zákona „o potulných cikánech“, kterého se dopustili nepovoleným tábořením¹⁸. Od velitele četnické stanice Čeladná máme

17 Josef Bihari, Josef Stojka, Antonín Stojka, Štěpán Kotlár a Juraj Bihari.

18 Josef Horváth, Marie Kudriková, Pavel Stojka, Juraj Cicko, Štěpán Stojka, Antonín Bihari a Štěpán Kotlár.

svědectví, že 27. února 1934 zatkli Štěpána Kotlára (nar. 1881 v Solčanech na Slovensku) a Juraje Bihariho (nar. 1908 v Trenčianské Opatové na Slovensku) pro krádež a eskortovali je do vazby okresního soudu ve Frenštátě pod Radhoštěm. Z obce Tichá stejně jako v loňském roce máme statistiku všech „cikánských tlup“: celkem jich bylo perlustrováno šestnáct, jedenáct tvořili čeští Romové¹⁹, jednu slovenští Romové ze severozápadního Slovenska²⁰ a čtyři Lovárové – sedmičlenná rodina Jana Bandy, osmičlenná rodina Štěpána Kotlára, stejně členů má rodina Juraje Cicka a devět členů pak rodina Antonína Bihariho. Z Paskova máme z roku 1934 (viz s. 17) oznámení o zatčení tří Romů, kteří byli označeni za „vůdce cikánských tlup“. ²¹ Byli obviněni, že členové jejich rodin kradli drůbež, když žebřali dům od domu v obci. Četníci proto prohlédli jejich tábořiště a část ukradené drůbeže našli. Drůbež nebyla jediným jejich obviněním – dále se jim kladlo za vinu, že přestoupili ustanovení zákona „o potulných cikánech“ a tábořili pohromadě nad rámec jedné rodiny, aniž to měli povoleno místním obecním úřadem. A také že se dopustili polního a lesního pychu, a to tak, že kradli brambory na poli místního rolníka a v lese patřícím k velkostatku hraběte Stolberga odcizili dříví a hromadným tábořením poškodili lesní porost.

Relace za rok 1935 uvádějí přestupky či trestné činy, kterých se měli Romové dopustit, méně často. Přesto se přímo z okresního města dozvídáme, že Josef a Ondřej Bihariovi byli zatčeni pro žebrotu a tuláctví a že Josef Horváth se musel zpovídat z přestoupení zákonného ustanovení, když „nepovoleně“ tábořil ve společnosti dalších rodin. Z obce Tichá máme informaci o vyměřené pokutě za polní pych pro Josefa, Ondřeje a Ladislava Stojku z Topolčan a Štěpána Kotlára ze Solčan. Zprávy za další rok opět uvádějí opakující se situaci, kdy v okrese jsou přítomni ve větší koncentraci lováské rodiny, které se pravidelně zúčastňují koňských trhů, jež se konají každý měsíc. Pro různé přečiny byli v roce 1936 zatčeni a dodáni do věznice okresního soudu tito Lovárové: z důvodu krádeže Julie Rafaelová, Tinalka Horváthová, Pavel Stojka, Josef Horváth, Bartolán Stojka, Filo Stojka, Jan Stojka, Silvestr Bihari a Antonín Horváth; pro přestupek zákona „o potulných cikánech“ Pavel Stojka a zákona o zvířecích nálezích Kristina Stojková a Zaga Stojková.

Rok 1937 asi znamenal největší početní přítomnost Lovárů v okrese: velitel četnické stanice v obci Tichá, který pravidelně podával ministatistiku za svou obec, uvedl, že za celý rok kontroloval rekordních 39 „cikánských tlup“, z nichž jen devět cestovalo pěšky, ostatní měly koně a vozy.²² Z tohoto velkého počtu

19 Jiří Daniel, Josefa Kryštofová, Raimund Paffner, Valentin Paffner, Ondřej Hauer, František Nový, Jan Richter, Václav Nespěšný, Františka Ištvanová, Josef Kloc, Čeněk Vrba.

20 Alexandr Strkač.

21 I když nejsou jmenováni, s největší pravděpodobností se jedná o Lováry.

22 Rozeznat mezi nimi lováské rodiny však není z dochovaného pramene možné.

Romů byl zatčen jen jeden a několik „předáků tlup“ zaplatilo v rámci blokového řízení pokutu za přestupek proti silničnímu řádu. Jména některých z Lovárů se dozvídáme z hlášení velitele četnické stanice v Místku, kde místními četníky byli zatčeni: Pavel Lakatoš a Jan Horváth pro veřejné násilí; Marie Bandyová, Marie Kováčová a Marie Lakatošová – pro přestupek krádeže; Antonín Horváth a Antonín Bihari pro blíže nespecifikované přestoupení zákona o „potulných cikánech“. Četníci dále pokutovali za přestupky proti silničnímu řádu tyto hlavy lovárských rodin: Jiřího Horvátha, Jana Bihariho, Jana Pihíka, Pavla Stojku, Jana Stojku, Jana Lakatoše, Fila Stojku a Jana Kudrika. Místeční četníci referují, že se snaží Lovárům znepríjemnit táboření ve městě, protože se často dopouštějí krádeží sena a různých plodin na polích a lukách. Velitelé dalších četnických stanic v okrese si stěžují, že se lovárské rodiny rychle přemísťují, což jim sťažuje kontrolu; někdy přijedou v noci, dopustí se polního pychu a ráno jsou již pryč. Velitel paskovské četnické stanice potvrzuje informace z minulých let o přesunu velké skupiny romských koňských handlírů (viz s. 18), kteří jeho obcí projíždějí na dobytčí trhy na trase Opava – Moravská Ostrava – Český Těšín – Frýdek/Místek. Všichni zadržení měli v pořádku cikánské legitimace a kočovnické listy, přesto četníci mj. řešili problémy s cestováním Romů, kteří svým tábořením na prostranství veřejných silnic blokovali silniční dopravu a znečišťovali silnice krmením koní a rozděláváním ohňů. Pikantní je i informace, že paskovští četníci spolupracovali na dopadení Romů, kteří napadli četnickou hlídku v nedaleké Staré Bělé, která proti nim zasahovala, když zřejmě opilí ničili zařízení jednoho starobělského hostince.

Informace za rok 1938 potvrzují přítomnost lovárských rodin v okrese, přičemž tato přítomnost je spjata s konáním koňských trhů, které připadaly na první čtvrtek každého měsíce. V témže roce se však rozšířila nakažlivá nemoc – zvířecí slintavka a kulhavka, a tak úřady 8. dubna zakázaly „cikánským tlupám“ kočovat v celém obvodu místeckého politického okresu. Lovárové (ale také příslušníci dalších romských skupin) tento zákaz nedodržovali, a tak byli četnictvem popotahováni – v obci Čeladná byli zatčeni Antonín, Štefan a Vido Bihariové, Bango Horváth a Ondřej Stojka, v městě Místku Antonín Horváth a Pavel Lakatoš, na Hukvaldech František a Pavel Lakatošovi a Jiří a Jan Horváthovi. V okresním městě byli zatčeni pro krádež Antonín Horváth a jeho jmenovec Bihari. Velitelé četnických stanic ukazují také na nesnadnou kontrolu Romů, kteří přicestují do některé obce večer, páchají lesní či polní pych a nad ránem odjíždějí z obvodu obce neznámo kam. Často se také stává, že poškozené obyvatelstvo z obavy před pomstou, nebo protože škoda nebyla velká, ji četnictvu ani nehlásí.²³

23 SOKA Frýdek-Místek, fond OÚ Místek, k. č. 997, i. č. 876.

I když jsou informace z pera velitelů četnických stanic a městských či okresních úředníků zaměřeny proti Lovárům jakožto Romům obecně a všímají si hlavně obtížných stránek v soužití většinového obyvatelstva s problematickou menšinou, přesto se z nich můžeme pokusit blíže rekonstruovat zde se pohybující lovárskou komunitu.

Popisovaná komunita Lovárů, která se pravidelně objevovala v místeckém okrese ve třicátých letech 20. století, splňuje charakteristiku komunity jakožto populace se sdílenými sociálními vztahy, která má společnou sociální strukturu, společný zájem a jednotu při dosahování cílů, vědomí odlišnosti od jiných a společné místo fyzické koncentrace (i když u Lovárů „pohyblivé“) (Jakoubek, Hirt, 2008: 703–704). Komunitu tvořilo asi sto osob, jejichž příjmení byla: Cicko, Bihari, Horváth, Lakatoš, Kotlár, Kudrik, Pihík, Rafael a Stojka. Jako pojmenování této komunity můžeme použít termín z romštiny *fajta*, resp. z olašské romštiny *nipos*, *čaládo*, který pojmenovává nesnadno definovatelný příbuzenský svazek.²⁴ Lovárská komunita byla vůči Romům z ostatních skupin (čeští a slovenští Romové, ale i další subetnicity olašských Romů) endogamní (Černý, 2009b: 156). Komunikaci s okolím podle rodových tradic obstarávali jakožto hlavy svých rodin muži, proto o vydávání kočovnických listů na okresním úřadu žádali – kromě jediné výjimky – právě oni.²⁵ Přestože byli Lovárové s největší pravděpodobností negramotní (to se týká psaní a čtení, protože počty vzhledem ke své obživě museli zvládat), v drtivé většině případů dovedli „vyhovět“ požadavkům úřadů, a to nejen z hlediska cikánských legitimací či kočovnických listů.

Živobytím popisovaných lovárských rodin byl v uvedeném období ještě obchod, resp. handlování s koňmi (blíže viz např. Davidová, 2004: 64–65). Ženy „pomáhaly“ se zajištěním příjmu svých rodin drobnými krádežemi či prováděním magických úkonů (hádání z karet) a společně s dětmi též žebráním. Obchod s koňmi byl hlavním důvodem, proč Lovárové v určitém období pravidelně měsíc co měsíc navštěvovali okresní město Místek, kde se konaly dobytčí trhy. Dá se usuzovat, že jednou měsíčně se celá komunita potkala právě při konání trhu a pár dnů spolu pobývala a zřejmě domlouvala strategie pro další období. Ve zbylém období měsíce pravděpodobně putovali Lovárové po okolí již v malých skupinkách (rodinách). K cestování používali tito kočovníci vozy. Jeden pozorný velitel četnické stanice zaznamenal, že zatímco Lovárové cestovali na bryčkách (lehkých vozech), které byly otevřené, případně kryté plachtami, ostatní Romové se pohybovali v menších skupinkách a v krytých vozech (maringotkách).

24 Rozšířená, nenuklární rodina, rod; velkorodina (Davidová, 2004: 99–102; Hajská, 2005).

25 Doložit existenci „vůdce“, který by jednal jménem celé komunity, z dochovaného pramenného materiálu nelze (možná i proto, že žádný tehdy neexistoval).

Východním územím lovárských rodin bylo západní Slovensko, nejčastěji je zmiňováno město Topoľčany. Ve třicátých letech 20. století dochází k přesunu této komunity právě do regionu Slezska a severovýchodní Moravy, a to i v zimním období.²⁶ Koncentrace této relativně velké komunity, která žila způsobem života naprosto odlišným od okolní usdlé majority, přinášela s sebou na území místeckého okresu – jak bylo ukázáno – řadu problémů. Lovárové se objevovali na sledovaném území ještě do konce druhé republiky, ale po březnu 1939 jim nebylo povoleno překračovat státní hranice. Tím byli ušetřeni smutné budoucnosti, která čekala na české Romy a Sinty v protektorátu nebo na odtržených územích. Lovárské rodiny ze Slovenska se do regionu opět začaly vracet po válce, na přelomu čtyřicátých a padesátých let (Pavelčíková, 1997, 2009; Černý, 2001) a žijí zde dodnes (Hajská, 2005; Foltová, 2002: 100–103).

Seznam pramenů a literatury

Státní okresní archiv Frýdek-Místek, fondy: Archiv města Místek 1578–1945(1948) a Okresní úřad Místek (1742)1850–1945(1950).

Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Praha: Státní tiskárna, 1927, 1928.

ČERNÝ, Rostislav. 2001. Olašští Romové v Mariánských Horách v 50. letech 20. století. *Bulletin Muzea romské kultury* 10, 45–51. ISSN 1212-0707.

ČERNÝ, Rostislav. 2009a. Cizozemské romské skupiny v Československu (na příkladu meziválečného Ostravska). In: KALEJA, M., KNEIP, J. (eds.): *Mluvíme o Romech. Aven vakeras pal o Roma*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. ISBN 978-80-7368-708-3.

ČERNÝ, Rostislav. 2009b. Struktura romských obyvatel Moravskoostravska v době první republiky (čeští Romové a Sintové). *Bulletin Muzea romské kultury* 18, 156–162. ISSN 1212-0707.

ČERNÝ, Rostislav. 2010. *Kapitoly z historie Romů ve Slezsku a na severní Moravě (1918–1938)*. Rigorózní práce, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, katedra historie.

DAVIDOVÁ, Eva. 2004. *Romano drom – Cesty Romů 1945–1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-244-0524-5.

ELŠÍK, Viktor. 2003. Interdialect contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. *International Journal of the Sociology of Language* 162, 41–62. ISSN 0165-2516.

²⁶ Tento fakt lze doložit z četnických výkazů i z míst narození lovárských dětí (viz Černý, 2010: příloha č. 2).

- FOLTOVÁ, Martina. 2002. *Problematika romské komunity v Moravské Ostravě v letech 1945–1971*. Diplomová práce, Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, katedra historie.
- FRASER, Angus. 1998. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-212-X.
- HAJSKÁ, Markéta. 2005: K identitě ostravských olšských Romů. In: BITTNEROVÁ, D., MORAVCOVÁ, M. a kol.: *Kdo jsem a kam patřím?: Identita národnostních menšin a etnických komunit na území České republiky*. Praha: SOFIS. ISBN 80-902785-8-2.
- HORVÁTHOVÁ, Jana. 2002. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-615-X.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2003. Romové – subetnické skupiny. In: *ROMBASE. Didactically edited information on Roma* [online]. [cit. 2012-09-15]. Dostupné z: <http://romani.uni-graz.at/rombase>.
- JAKOUBEK, M., HIRT, T. (eds). 2008. *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropológického výskumu 1999–2005: zborník vybraných výsledkov projektu Monitoring situácie rómskych osád na Slovensku 1999–2005*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti. ISBN 978-80-969271-5-9.
- LAKATOŠOVÁ, M., WAGNER, P. 2004. Mluvnice olšské romštiny. *Romano Džaniben* 11/jevend (2), 101–115. ISSN 1210-8545
- NEČAS, Ctibor. 2002. První opatření na Moravě a ve Slezsku podle zákona č. 117/1927 Sbn.: Zákaz vstupu tzv. potulných cikánů do některých regionů a obcí. *Historie-Historica / Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity* 9/204, 17–26. ISSN 1213-8452
- NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská. ISBN 80-86488-20-9.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 1997. Problém sedentarizace olšských Romů (metodické poznámky a náměty). *Historie-Historica / Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity* 5/168, 137–143. ISSN 1213-8452
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. ISBN 80-86621-07-3.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2009. Příchod olšských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století (ve světle dobových zpráv). *Romano Džaniben* 15/ňilaj (1), 37–66. ISSN 1210-8545
- POBOŽNIAK, Tadeusz. 1972. *Cyganie*. Polska akademia nauk: Kraków. ISBN neuvedeno.
- TCHERENKOV, L., LAEDERICH, S. 2004. *The Roma: Otherwise known as Gypsies, Gitanos, Tsiganes, Cigani, Cingene, Zigeuner, Bohémiens, Travellers, Fabrende, etc.* Basel: Schwabe Verlag. ISBN 3-7965-2090-1.

Finská romšтина – gramatický náčrt

Abstract

In my paper, I will present a concise grammar of Finnish Romani. I will present a short sketch of phonological system. The focus on this paper is on noun and verb morphology in contemporary spoken Romani. Emphasis is on variation and language change in a situation, where the dialect is little used and a lot of variation is permitted, and virtually all speakers' dominating language is Finnish. Some of the most salient contact-induced changes are discussed, including the imposition of Finnish phonological rules, the use of Finnish cases and tenses, and the replication of Finnish morphosyntax using mainly the own resources of the dialect.

Keywords:

Finish Romani, descriptive grammar

1 Kimmo Granqvist působí jako pedagog a výzkumník na Univerzitě v Helsinkách, v Oddělení finských, ugrofinských a skandinávských studií. E-mail: kimmo.granqvist@helsinki.fi

1. Úvod

První zmínka o Romech ve Finsku pochází z roku 1559, první rozsáhlá migrace Romů do Karelie (Východní Finsko) ovšem proběhla až na konci 18. století (Miika Tervonen, osobní korespondence, 20. července 2010). Několik romských rodin se sem přistěhovalo ze Švédska na přelomu 19. století (Miika Tervonen, osobní korespondence 20. července 2010). Trasy migrace Romů do Finska jsou předmětem diskuse, panuje ale poměrně velká shoda na tom, že většina předků finských Romů dorazila do Finska právě přes Švédsko (Miklosich 1872–1880, iii: 36; Thesleff 1901, 1904; Vehmas 1961: 53; Kopsa-Schön 1996: 60). Je nicméně známo, že některé romské rodiny mají kořeny v Rusku, Polsku nebo v Maďarsku. Ve druhé polovině 19. století byly u finské romštiny dokonce popsány některé lingvistické rysy, které se u severních dialektů romštiny jinak nevyskytují, do současností se však nezachovaly.

Finská romština patří k metaskupině severních dialektů, konkrétněji k severozápadním dialektům, podobně jako německá a polská sintština. Severní inovační centrum romštiny se nachází v německy hovořících oblastech severozápadní Evropy (Matras 2002: 9). Finsko představuje geograficky izolovanou periferii této dialektní skupiny, protože je daleko od jejího inovačního centra, přičemž difuzi lingvistických prvků zde ještě zpomaluje přirozená hranice Finského a Botnického zálivu.

Od 19. století se finská romština podstatně proměnila, ať již v návaznosti na možné jazykové změny v rámci rané romštiny (např. střídání *s/h* a ztráta neurčitých markerů *vare-* a *čimoní*) nebo v důsledku vnitřní jazykové eroze. Strukturní vliv finštiny na romštinu je patrný od druhé poloviny 19. století. Projevuje se v rozsáhlém užívání a replikaci finských morfosyntaktických vzorců (Matras & Sakel 2007). Finština je rovněž zdrojem většiny abstraktních gramatických struktur jako například syntaxe, včetně slovosledu a principu pádové rekce. Kontakt s finštinou vyvolal ve finské romštině i řadu typologických změn. Romština například ztratila ty kategorie a opozice, které se neobjevují ani ve finštině. Germánský vliv je oproti tomu převážně fonologický (např. částečné rozlišování kvantity samohlásek, hláskové změny *š > x* (např. *šeel > xeel* „sto“) a lexikální. Nejobsáhlejší vrstva lexika se skládá ze skandinávských přejímek, které tvoří až 45% celého lexika (Valtonen 1968). Na druhé straně finská romština velmi „neochotně“ přejímá lexémy z finštiny, možná kvůli snaze zachovat si svou funkci jakožto tajného jazyka, případně kvůli nízké kompetenci samotných mluvčích právě v romštině, která též omezuje jejich schopnost adaptovat nové přejímky. Počet zdokumentovaných finských přejímek netvoří ani 10 % celého lexika (cca 170 slovních kořenů).

Znaky eroze se v řeči finských Romů objevily již na konci 18. století. Patřily mezi ně zejména chyby v číslovkách *ennia* „sedm“ (ve skutečnosti „devět“),

deso jek „devět“ (ve skutečnosti „jedenáct“) (Valtonen 1968: 22). Dominantním jazykem Romů ve Finsku se pak finština stala během 19. století. Na přelomu 19. a 20. století již zde romština nebyla jazykem užívaným mezi Romy ke každodenní komunikaci. Jejich opravdovým mateřským jazykem byla již finština (Thesleff 1899: 472). Jen málo romských dětí se naučilo romsky přirozeně v dětství, docházelo k tomu spíše až během dospívání. Všichni dospělí ovšem stále romštinu ovládali. (Thesleff 1899: 472; Vuorela & Borin 1998: 60; Borin 2000: 75). Po druhé světové válce navíc ztratila ve Finsku z velké části svou důležitost i tradiční povolání Romů, jako např. řemeslnictví, kovářství nebo obchod s koňmi. V důsledku toho romština ztratila i své tradičně nejvýznamnější domény a její užívání začalo rychle klesat (např. Kopsa-Schön 1996: 44; Vehmas 1961; o povoláních, Koivisto 1992; viz. Pirtisaari 2003.) V padesátých letech 20. století romštinu plně ovládalo 60 % dospělých Romů a 89 % jich bylo schopno v romštině komunikovat. V této době již byla hlavním jazykem komunikace pro převážnou většinu informátorů finština. Znalost romštiny u mladých Romů byla v této době již slabá (Vehmas 1961: 91–9, 188–9.) Pozdější výzkum sociálních úřadů v Helsinkách v roce 1979 naznačil, že romštinu ovládá dobře pouze 37 % respondentů v domácnostech, které se výzkumu zúčastnily, a pouze 21 % se jich domluví v každodenních situacích (Mustalaisasiain Neuvottelukunta 1981: 57–8). Kopsa-Schön (1996: 44) uvádí, že v devadesátých letech 20. století byli schopni plynule komunikovat v romštině pouze starší Romové. Mladí Romové, se kterými byla v kontaktu, romsky nemluvili. Hedman (2009) však tvrdí, že přinejmenším 62 % Romů ve Finsku má alespoň uspokojivou znalost romštiny.

Finská romština se používá jako jazyk ústní komunikace romské komunity, v rámci rodiny, a jako tajný jazyk (Valtonen 1968: 241). Jazyk se rovněž užívá jako prostředek k udržení disciplíny, jako prostředek napomínání, udílení rad a varování (Valtonen 1968: 214; Tolkki 1951: 264–6; Karimus 1969; Hedman 2004: 43–5). Od druhé poloviny 20. století na druhé straně získává finská romština nové, veřejné funkce jako jazyk vzdělávání, literatury, náboženství a státní správy.

V tomto článku nejprve krátce nastíním fonetiku a fonologii finské romštiny. Podrobnější popis morfologie se nachází ve třetí části, přičemž je zaměřen na nominální a verbální morfologii. Čtvrtá část pak přináší stručný přehled funkční morfosyntaxe.

2. Fonologie

2.1 Samohlásky a dvojhlásky

Finská romština má osm samohláskových fonémů /a e i o u ü æ ö/ (tabulka č. 1). Pět samohlásek /a e i o u/ je v romštině obecně původních. Samohlásky /ü æ ö/ se ve finské romštině nacházejí převážně v germánských přejímkách. Všechny

samohlásky se objevují v krátké i dlouhé formě. Kvantita samohlásek je ve finské romštině distinktivní, ale funkční zatížení kvantity samohlásek není příliš silné, protože kvantita je většinou předvídatelná na základě struktury slabiky.

Tabulka 1. *Samohlásky ve finské romštině*

	Místo artikulace			
	přední		zadní	
Zavřené	i	ü	u zaokrouhlené	
Střední	e	ö	o	
Otevřené		æ	a	nezaokrouhlené

Pro finskou romštinu je charakteristické velké množství dvojhlásek. Všechny otvírané dvojhlásky vznikly prostřednictvím diftongizace dlouhých samohlásek, vyvolané kontaktem s finštinou. U dlouhých samohlásek /ee, oo, öö/ vyskytujících se v první slabice došlo v mnohých lexémech k diftongizaci na /ie, uo, üö/, např.: *dielavaa* „distribuovat“ (< šv. *del*), *vuondros* „postel“ (< *voondros*), *skuula / skoola / skoula* „škola“ (< šv. *skola*), *lyönös* „mzda“ (< šv. *lön*). Zavírané nebo zavřené dvojhlásky /ee > ei, oo > ou/ se zachovaly v řadě lexémů až do druhé poloviny 19. století a během následujícího půlstoletí byly z velké části dále monoftongizovány např. srov.: *beiro* „lod“ > *beero*, *bouri* „snacha“ > *boori* atd. (Granqvist, v tisku).

Finská romština částečně přejala též finskou samohláskovou harmonii. Ve finské romštině se uplatňuje přední/zadní harmonie, takže samohlásky přední harmonie /y, ö, æ/ a samohlásky zadní harmonie /u, o, a/ se nemohou vyskytovat v rámci stejného nesloženého slova. Samohlásky /i, e/ jsou neutrální a mohou se vyskytovat v kombinaci se samohláskami přední i zadní harmonie. Většina kmenů ve finské romštině je harmonická, ale ne všechny přípony se harmonií řídí, a zejména u tvarů s více než jednou příponou ovlivňuje harmonie pouze první suffix. To je případ slovesných tvarů jako *myönt-æv-a-a* „připouštím“ a podstatných jmen jako např. *symn-æs-kier-o* „náprstek“. Pro komplexnější pojednání o samohláskové harmonii ve finské romštině viz. Granqvist (1999a).

Samohláska švarabakhti se ve FR objevuje ve stejných kontextech jako u dialektů finštiny. Samohláska švarabhakti může být vložena mezi některé souhlásky (obvykle /l, r/ a souhlásku) takže například *gulva* „podlaha“, *kurko* „svatý; neděle“ a *merkno* „značka“ se mění na *kulŭva*, *kurŭko* a *merëkno* (Granqvist 2002b, 2007: 201–204.)

2.2 Souhlásky

Souhlásky vyskytující se ve FR jsou uvedeny v tabulce č. 2. FR má tři skupiny ploviv (neznělé neaspirované, znělé neaspirované, neznělé aspirované), obvyklé v romštině. Existuje zde pouze jedna sada frikativ (hlásky /v, j/ nejsou v tomto článku analyzovány jako frikativy, ale jako polosamohlásky). Hlávka /š/ se dnes vyskytuje pouze na malém území v jihovýchodním Finsku. Finská romština má dvě alveolární afrikáty, znělou a neznělou, ale nemá žádnou aspirovanou afrikátu. Dále ve finské romštině najdeme dvě nebo tři nazály /m, n (ŋ)/, které se nijak neliší od ostatních evropských jazyků. Likvidy /l r/ se podobají likvidám finským – /r/ je vibranta, nikoliv alveolární verberanta. Všechny souhlásky mohou být geminovány, s výjimkou aspirovaných ploviv /ph, th, kh/, afrikát /č, dž/, a glotaly /h/. Alofon /h/ se vyskytuje v intervokálních kontextech (Granqvist 2002b, 2007: 68–89.)

Tabulka 2. *Souhlásky ve finské romštině*

			Místo artiklace					
			labiály	alveolary	palatoalveolary	palatály	velary	(glotaly)
Způsob artiklace	Ploviv	neznělé neaspirované	p	t			k	
		neznělé aspirované	ph	th			kh	
		znělé neaspirované	b	d			g	
	Afrikáty	neznělé afrikáty		č				
		znělé afrikáty		dž				
	Frikativy	spiranty	f				ch	
		sibilanty		s	š			
	Nazály		m	n			ŋ	
	Likvidy	laterální		l				
		tremulanty		r				
	Polo-samohlásky	neznělé						h, fi
		znělé	v			j		

2.3 Přízvuk

Hlavní přízvuk je na první slabice jako ve finštině, např. [ka:lo] „černý“, [ča:ve] „chlapi“ (Valtonen 1968: 58; Hedman 1996). Změna umístění přízvuku s největší pravděpodobností souvisí s preferencí bimoraických prvních/přízvukných slabik, jakož i jiných jevů včetně diftongizace finálních kmenových souhlásek

a častý výskyt dlouhých samohlásek nebo dvojhlásek v počátečních slabikách. Podle Matrase (2002: 60) prodlužování samohlásek původně probíhalo nezávisle na přízvuku a korelace mezi oběma rysy se objevila až později.

3. Morfologie

3.1 Podstatná jména

Přírozenými charakteristikami podstatných jmen jsou rod, životnost a tematický status (Matras 2002: 72–73). Mluvnické kategorie zahrnují číslo (jednotné a množné), rod (mužský a ženský) a pád. Rod byl do značné míry ve finské romštině ztracen, pravděpodobně vlivem finštiny, v níž se kategorie rodu vůbec nevyskytuje. Kategorie životnosti je morfologicky vyjádřena v případech přímého předmětu (nominativ vs. nepřímý pád / obliquus) stejně jako v jiných dialektech romštiny. Nicméně užití nepřímého pádu k označení životných přímých předmětů se velmi omezilo, takže v dnešní době je rozdíl mezi životným a neživotným téměř neznamatelný, alespoň v běžném hovoru. Opozice tematické (pre-evropské, tzv. oikoklitické) a atematické (evropské, xenoklitické) gramatiky a lexika ve většině idiolektů zeslábla. Flektivními kategoriemi podstatných jmen jsou ve finské romštině pád a číslo. Pádový systém se skládá ze tří vrstev: 1. vrstva: primární pády (nominativ, nepřímý pád; vokativ zanikl nejpozději na začátku 20. století); 2. vrstva: sekundární pády (dativ, ablativ, instrumentál, genitiv; lokativ v podstatě zanikl); 3. vrstva: analytická adpozice (Masica 1991: 230–235; Matras 1994a, 2002).

3.1.1 Primární pády a třídy podstatných jmen

Tabulky č. 3 a 4 ukazují třídy tematických a atematických podstatných jmen finské romštiny na základě primárních pádů nominativu a nepřímého pádu. Třídy podstatných jmen zde uvádím podle Elšíka (2000a). Hvězdička (*) označuje atematické třídy a velká písmena M a F označují rod. V rámci symbolů užitých pro tematické třídy podstatných jmen předchází symbol rodu koncovkám NOM.SG a NOM.PL, které jsou oddělené pomlčkou (–). Nominalizace zakončené na *-ben* (*chaaben* „jídlo“) a *-a* (*džaanib-a* „znalost“) nesou označení A. V rámci symbolů atematických tříd podstatných jmen je symbol rodu následován samohláskovým materiálem markeru NOM. SG. Nové třídy podstatných jmen, které vznikly jako následek analogického vyrovnávání, jsou v tabulkách značeny šedě. Tyto třídy jsou komplexní a procesy v nich probíhající si někdy navzájem odporují. Do značné míry vznikají následkem rozšíření maskulinních formantů do femininních, a tematických formantů do atematických, přičemž zároveň probíhají opačné procesy. Ty většinou zahrnují generalizaci sufixu M.OBL.SG *-es*, sufixu M.NOM.PL *-e* a sufixu OBL.PL *-en* do jiných paradigmát, přičemž tendenci se rozšiřovat má též atematický sufix F.NOM/OBL.SG *-a*.

Tabulka 3. *Třídy tematických podstatných jmen (Granqvist 2007: 369–370).*

Třída podst. jm.	Příklad	NOM.SG	OBL .SG	NOM.PL	OBL .PL
Mö-a	<i>rom</i> „Rom“	-ö	-es	-a	-en
	<i>čil</i> „máslo“	-ö	-es	-ja	-en
	<i>vuudar</i> „dveře“	-ö	-es	-ja	-(j)en
Mö-ö	<i>kacht</i> „strom“	-ö	-es	-ö	-en
		-ö	-es	-e	-en
		-ö	-es	-i	-en
Mo	<i>rakl-o</i> „syn“	-o	-es	-e	-en
Mi	<i>dž-ii</i> „srdce“	-ii	-es	-ja	-en
Mö-A	<i>chaaben</i> „jídlo“	-ö	-es	-ja	-en
Ma-A	<i>džaanib-a</i> „znalost“	-a	-os-	-i	-on-
		-a	-a	-i	-en
		-a	-es	-i	-en
Fö-A	<i>jang</i> „ohně“	-ö	-a	-a	-en
		-ö	-a	-e	-en
		-ö	-a	-i	-en
		-ö	-es	-e	-en
		-ö	-es	-i	-en
Fö-J	<i>pheen</i> „sestra“	-ö	-ja	-ja	-jen
		-ö	-es	-e	-en
Fi	<i>džuul-i</i> „žena“	-i	-ja	-ja	-jen
		-i	-ja	-je	-jen
		-i	-jes	-ja	-jen
		-i	-jes	-je	-jen
		-i	-is	-ja	-jen

Tabulka 4. *Třídy atematických podstatných jmen (Granqvist 2007: 370–371).*

Třída podst. jm.	Příklad	NOM.SG	OBL.SG	NOM.PL	OBL.PL
*Mo	<i>foor-os</i> „město“	-os		-i	-en
		-os		-e	-en
		-os	-es	-i	-en
		-os	-es	-i	-in
		-os	-es	-e	-en
		-os	-es	-a	-en
*Mi	<i>komun-is</i> „lidská bytost“	-is		-ja	-jen
		-is	-es	-ja	-jen
		-is	-es	-e	-en
		-is	-es	-je	-jen
		-is	-jes	-ja	-jen
		-is	-ja	-ja	-jen
*Me	<i>histor-es</i> „historie“	-es		-ja	-jen
*Mu	<i>papp-us</i> „dědeček“	-us		[-ja?] (nedoloženo)	[-jen?] (nedoloženo)
*Fa	<i>skool-a</i> „škola“	-a		-i	-en
		-a		-ji	-jen
		-a	-es	-i	-en
		-a	-es	-e	-en
		-a	-as	-i	en

3.1.2 Sekundární pády

Finská romština má čtyři sekundární pády: ablativ, dativ, instrumentál a genitiv. Jsou tvořeny aglutinací jejich markerů k tvarům obliqu. Markery sekundárních pádů jsou shrnuty v tabulce č. 5.

Tabulka 5. *Markery sekundárních pádů*

číslo	SG				PL	
rod	M		F		M/F	
pád	OBL	sekundární pád	OBL	sekundární	OBL	sekundární
ablativ	-es-	-ta	-(j)a-	-ta	-(j)en-	-na
dativ	-es-	-ke	-(j)a-	-ke	-(j)jeŋ-	-ŋe
instrumentál	-e-	-ha	-(j)a-	-ha	-(j)en-	-sa
„krátký“ genitiv	-es-	-ko/	-(j)a-	-ko/	-(j)eŋ-	-ŋo/
„dlouhý“ genitiv		-kiir-o, -i, -e		-kiir-o, -i, -e		-ŋiir-o, -i, -e

Lokativ finská romština ztratila – tím je mezi severními dialekty romštiny téměř unikátní. Kromě finské romštiny došlo k této ztrátě pouze v dialektech polských romských skupin Chaladitka a Polska Roma (srov. Matras 1999a:10;

Tenser 2005: 41, 2008: 60–61). V některých dialektech romštiny užívaných v Polsku a Litvě naopak s lokativem splynul ablativ, takže oba pády nesou stejné markery *-te/-de* (Tenser 2008: 61). Ještě v 19. století se s lokativem ve finské romštině pojila většina předložek:

1a.

Jou laag-in-a *koola ape kent-os-te.*
[on dát-PRS.3SG-IND šaty na dítě-OBL.SG-LOC]
„On obléká dítě.“

1b.

are vaur-eŋ-ŋ-e *čhēr-e-ne*
[v jiný-OBL.PL-GEN-PL dům-OBL.PL-LOC]
„v domech ostatních lidí“
(příklady Oskara Jalkia a Adolfa Ivara Arwidssona citované Valtonenem, 1968: 166).

V důsledku pozdějšího historického vývoje a kontaktu s finštinou začal nezávisle používaný lokativ morfosémanticky odpovídat finskému pádu ilativu:

2a.

Rankan-i phuu-ja-te *v-a-a.*
[krásný-F město-OBL.SG-LOC jít-PRS.1SG-IND]
„Jdu do krásného města.“

2b

Ma dj-a-a *gaav-es-te.*
[já jít-PRS.1SG-IND vesnice-OBL.SG-LOC]
„Jdu do vesnice.“
(Příklady Oskara Jalkia citované Valtonenem, 1968: 166).

Dnes se lokativ vyskytuje pouze v silně konzervativních idiolektech a většinou je fosilizovaný (Granqvist 2007: 368).

Ablativní marker *-tar* ztratil ve finské romštině své koncové *-r*. To bylo zachováno ještě na počátku 19. století, viz. např. poznámky Adolfa Ivara Arwidssona (1817) *djein-es-tar* [muž-OBL.SG-ABL], ale již Henrik August Reinholm ve svých poznámkách (šedesátá léta 19. století) uvádí *khangar-ia-tta* [kostel-OBL.SG-ABL], stejně jako všechny pozdější zdroje (Granqvist 2007: 387.) V sintštině má ablativní marker formu *-tar*, a – v ostatních severovýchodních dialektech, které zachovávají ablativ, *tyrl/-ter* (RMS, Tenser 2008: 58).

Podobně jako některé další severní romské dialekty rozlišuje i finská romština mezi genitivem „krátkým“ */-kol/*, a „dlouhým“ */-kiir-ol/* (srov. Tenser 2008:

59). Posesivitu vyjadřuje pouze krátký genitiv. Na rozdíl od většiny dialektů romštiny u něj došlo ke ztrátě suffixaufnahme, a tím pádem k připodobnění k sekundárním pádovým markerům. Dlouhý genitiv má spíše derivativní funkci. Užívá se k derivaci přídavných jmen a různých druhů podstatných jmen, např. *berechchengiïro* „každoroční“, *onnoskiïro* „spirituální“, *sikjiboskiïro* „učitel“, *thouvi-boskiïro* „pradlena“, *buttiakkiïro* „dělník“, *džooreskiïro* „elektrárna“, *chaabeneskiïro* „restaurace“ (Granqvist 2007: 537–543.)

Finské pády se užívají pouze sporadicky: např. nominativ plurálu (3a), partitiv singuláru (3b) a plurálu (3c), a všechny místní pády: inesiv (3d), adesiv (3e), a alativ (3f) (Granqvist, v tisku).

3.a.

Tola na tykky-n-ä kaaleet. jos hin
[oni NEG mít rád-PRS.3PL-IND Rom.NOM.PL pokud být-PRS.3SG
pengal-o čeer.
špatný-M.SG dům]
„Romové nemají rádi, když máte špatný dům.“

3b.

ta Obadja džeel-o Ahabia prissi.
[a Obadja jít-PRET-M.SG Ahab-PART-SG naproti]
„a Obadja šel naproti Ahabovi ...“

3c.

vaagos kun sammas kaaleita ei-kä naa ei-kä naa
[napřed když být-PRET.1PL Rom-PART.PL NEG-CLIT NEG NEG-CLIC
paru-d-e...
NEG měnit-PRET-PL]
„napřed, když jsme byli Romové a neměnili jsme se...“

3d.

Douva hin keeneissä.
[to být-PRS.3SG gen-INESS.PL]
„Je to v genech.“

3e.

Ilpolla hin čichka jiv-iba.
[Ilpo-ADESS.SG být-PRS.3SG dobrý život-NOM.SG]
„Ilpo má dobrý život.“

3f.

Douva että kaal-e sik-il-as omille valpille...
[to že Rom-NOM.PL učit-PRS.3P-IND vlastní-ALL.PL dítě-ALL.PL]
„Že by Romové učili [své] vlastní děti...“

3.2 Přídavná jména

Shodu adjektivních modifikátorů s primárními pády jejich určujících podstatných jmen finská romština ztratila (Granqvist 404, v tisku). Tvary nepřímého pádu, jako např. tvar singuláru maskulina *lool-e* nebo tvar feminina/plurálu *lool-a*, zanikly nejpozději během šedesátých let 20. století (Valtonen 1968: 113; Granqvist 2007: 404). Téměř všechny ostatní severní dialekty si zachovaly pádovou shodu u adjektivních atributů (Tenser 2008: 66). V současné době existuje shoda přídavných jmen s určujícím podstatným jménem pouze v rodě/čísle. V mnoha idiolektech ale rodová shoda do velké míry zanikla zejména v atributivních a predikativních pozicích, pravděpodobně jako důsledek vlivu finštiny, např.: *pes-ko čäi* „malá holčička“, *jeko maami* „vlastní babička“, *phuro juuli* „stará žena“. Často zanikla dokonce i shoda v čísle, čímž vokalizké třídy adjektiv zůstaly bez koncovky, např. *phurano komuje* „staří lidé“, *phurano saaki* „staré věci“, *rankano gaave* „krásné vesnice“. (Ariste 1938; Valtonen 1968: 58, 159–160; Granqvist 2007: 404–405.)

Tematické a atematické třídy přídavných jmen jsou uvedeny v tabulkách (6–7). Tematická přídavná jména jsou rozdělena do jedné vokalizké a jedné konsonantní třídy. Atematická adjektiva mají 2–5 tříd. Tři z nich (dvě vokalizké a jedna konsonantní – značeno šedým písmem) vznikly následkem analogického vyrovnávání, takže skloňování méně používaných atematických adjektiv se přiblížilo tematické vokalizké třídě (srov. Granqvist 2007: 407).

Tabulka 6. *Tematické třídy adjektiv.*

Třída adjektiv	Příklad	SG		PL
		M	F	M/F
o	<i>bar-o</i> „velký“	-o	-i	-e
ø	<i>kuch</i> „drahý“	-ø	-ø	-ø

Tabulka 7. *Atematické třídy adjektiv.*

Třída adjektiv	Příklad	SG		PL
		M	F	M/F
*o	<i>čichk-o</i> „dobrý“	-o	-o	-a
	<i>besk-o</i> „malé“	-o	-i	-a
	<i>broosn-o</i> „hrdý“	-o	-i	-e
*ø	<i>stöt</i> „krátký“	-ø	-ø	-ø/ -i
*V	<i>froomi</i> „zbytečný“	-ø	-ø	-ø

Extenze *-on-* (např. *siiv-on-en-ge* [Neromové-EXT-OBL-PL-DAT]), pocházející z tvaru atematického adjektivního nepřímého pádu v rané romštině, se ve finské romštině rozšířila do některých tematických přídavných jmen a zájmen.

Komparativ je u adjektiv odvozen příponou *-ide*, např.: *bar-o* „velký“ > *bar-ide* „větší“, *kuch* „drahý“ > *kuchch-ide* „dražší“. Koncové *-r* původní komparativní přípony (< *-ider-*, srov. esej Krisfrida Ganandera (Ganander 1779): *fed-ider* „lepší“) se ztratilo pravděpodobně současně s ablativním markerem. Superlativ je tvořen analyticky prostřednictvím částice *koni*, např.: *koni bar-ide* „největší“, *koni kuchch-ide* „nejdražší“ (Granqvist 2007: 544). Částice *koni* má pravděpodobně souvislost s částicemi *kono* a *kon* užívaných v německé a české romštině (srov.: něm. rom. *kohn fedidir* „nejlepší“, čes. rom. *kono phureder rom* „nejstarší muž“, oba příklady Sampson 1968: 151). Valtonen (1968: 214) zaznamenal také užívání tvaru *saari-de* „ze všech“.

3.3 Zájmena

Osobní zájmena mají stejné pádové koncovky jako podstatná jména. 1. a 2. osoba singuláru vystupuje také v pozici reflexivního zájmena. U třetí osoby existuje samostatné reflexivní zájmeno pro jednotné a množné číslo. Ne všichni mluvčí užívají třetí osobu feminina *joj* „ona“. Zejména jiné než nominativní tvary zájmena *joj* bývají většinou nahrazeny odpovídajícími formami maskulina *jou*.

Původní formy 1. a 2. osoby posesivních zájmen (*maro/mo*, *tiro/to*, *amaro*, *tumaro*) byly v konzervativních idiolektech užívány až do sedmdesátých let 20. století, od té doby jsou ale nahrazovány genitivem osobního zájmena (*mango*, *tukko*, *amengo*, *tumengo*), pravděpodobně podle finského modelu (srov. *minun*, *sinun*, *meidän*, *teidän*, což jsou genitivы osobních zájmen). Krátké reflexivní zájmeno *po* bylo během 19. století nahrazeno genitivem *peskol/pengo* (Granqvist, v tisku).

Finská romština má třístupňový systém ukazovacích zájmen, podobně jako finština: *dauva* „toto“, *kouva* „tamto“, *douva* „to“ (srov. finské *tämä* „toto“, *tuo* „tamto“, *se* „to“). Finská romština kdysi používala původní čtyřstupňový systém demonstrativ, ale čtvrté zájmeno *kava* „konkrétně tamto“ zaniklo během druhé poloviny 19. století (Granqvist, v tisku). Ukazovací zájmena ve finské romštině nemají žádnou specifickou formu pro ženský rod. Kromě toho jsou zde zachována nejméně tři nesklonná zájmena: (*a*)*da* „toto“, (*a*)*do* „to“, (*a*)*ka* „(konkrétně) tamto“; (*a*)*ko* „tamto“ nebylo zdokumentováno (Granqvist, v tisku).

Tázací zájmena zahrnují: *kaj* „kde“, *kaana* „kdy“, *katta* „odkud“, *koon* „kdo“, *sar* „jak“, *sa(a)vo* „jaký“, *so* „co“, *soske* „proč“. *Koon* se skloňuje pravidelně jako *daad* „otec“ a *sa(a)vo* jako *ra klo* „chlapec“. *So* má defektivní pádové paradigma. Ostatní tázací zájmena jsou nesklonná.

Neurčitá zájmena jsou uvedena v Tabulce (8), s použitím modelu navrženého Haspelmathem (1997), a použitého Elšíkem a Matrasem v databázi RMS (2001a). Zvláštní neurčitý marker *čimoni* „něco“ (zdokumentovaný pro severovýchodní dialekty, Tenser 2008: 275) ve finské romštině zanikl opět ve druhé polovině 19. století. Moderní finská romština používá výhradně marker *či*. Marker *vare-* (< rumunské *oare*; zdokumentovaný pro severovýchodní a centrální dialek-

ty, Tenser 2008: 275), pocházející z rané romštiny, se ve finské romštině ztratil pravděpodobně na začátku 20. století. Indefinita volného výběru jsou kalkována z finštiny (*vaikka* „přestože“ + tázací zájmeno/tázací zájmeno + *vaan*² „ale“), např. *vachkaso* = *vaikka mitä*, *soobi* = *mitä vaan* „cokoli“.

Tabulka 8. *Neurčitá zájmena ve finské romštině.*

	Specifická	Negativní	Volný výběr	Univerzální
Marker	<i>či</i> „nějaký“	(negativní spona)	<i>vachkaso</i> , <i>soobi</i> „jakýkoli“	<i>sakko</i> „každý“ <i>saaro</i> „všechno“ <i>hilo</i> „celé“
Osoba	<i>č ek</i> „někdo“	<i>naa č ek</i> „nikdo“	<i>vachkakoon</i> , <i>koonbi</i> „kdokoli“	<i>sakkoiek</i> , <i>sakkaiek</i> „každý“ „každý“
Věc	<i>či</i> „něco“	<i>naa či</i> „nic“	<i>vachkaso</i> , <i>soobi</i> „cokoli“	<i>saaro</i> „všechno“
Místo	<i>čeeni</i> „někde“	<i>naa čeeni</i> „nikde“	<i>vachkakai</i> „kdekoli“	<i>sakkotheeni</i> „všude“
Čas	<i>paargong</i> „někdy“	<i>naa čekkar</i> „nikdy“	<i>vachkakaana</i> „kdykoli“	<i>alti</i> „vždy“
Způsob	(nedoloženo) „nějak“	(nedoloženo) „nijak“	<i>vachkasar</i> „jakkoli“	(nedoloženo) „všelíjak“

3.4 Číslovky

3.4.1 Základní číslovky

Stejně jako v jiných dialektech romštiny v Evropě jsou číslovky 7 až 9 a číslovka 30 řeckého původu. Číslovky 7 až 9 jsou někdy vyjádřeny formou odečtení: *jek fot dech* (10 – 1 = 9). Číslovky 11 až 19 a 21 až 29 jsou vytvořeny jako součty: *dech o jek* (10 + 1 = 11), *bich ta duj* (20 + 2 = 22). Číslovky 40 až 90 jsou vyjádřeny jako součiny, například *eftavardech* (70 = 7 x 10). Číslovka 500 se vedle tvaru *pangch cheel* „pět set“ vyskytuje také ve formě *pach aadur* „polovina z tisíce“.

1 <i>jek</i>	10 <i>dech</i>	100 <i>cheel</i>
2 <i>duj</i>	20 <i>bich</i>	1000 <i>aadur</i>
3 <i>triin</i>	30 <i>triijana</i>	1000000 <i>miljon</i>
4 <i>staar</i>	40 <i>stavardech</i>	
5 <i>pan(g)ch</i>	50 <i>pangchvardech</i>	

2 V hovorové mluvené finštině, v psané standardní finštině *vain* „pouze“.

6 <i>chou</i>	60	<i>chovardech</i>
7 <i>efta, ehta</i>	70	<i>eftavardech</i>
8 <i>ochta</i>	80	<i>ochtavardech</i>
9 <i>enja</i>	90	<i>enjavardech</i>

Tematické číslovky jsou v atributivní pozici nesklonné, ale v nominální pozici se skloňují jako podstatná jména. Není zde rodová shoda. V kombinaci s číslovkami většími než 1 je – stejně jako ve finštině – možné u následujících podstatných jmen použít vedle plurálu i singulár: „dvě sestry“ – *duj pheem* [dvě sestra-NOM.SG] / *duj phen-ja* [dvě sestra-NOM.PL] (srov. finský partitivní singulár v *kaksi sisko* „dvě sestry“), „tři děti“ – *triin kent-os* [tři dítě-NOM.SG] / *triin kent-i* [tři dítě-NOM.PL], „čtyři děti“ – *staar valp-os* [čtyři dítě-NOM.SG] / *staar valp-i* [čtyři dítě-NOM.PL] atd. (Granqvist 2007: 324).

3.4.2 Řadové číslovky

Stejně jako v romštině obecně, i ve finské romštině jsou řadové číslovky odvozeny od číslovek základních pomocí přípony *-to*, například *jek-to* „první“, *duj-to* „druhý“, *pangch-to* „pátý“ atd. Řadové číslovky *trit(t)o* „třetí“ a *start(t)o* „čtvrtý“ vykazují určité nepravidelnosti: samohlásky jsou krátké, může se zde objevit geminace, nazála v *triin* odpadá. Pro význam „první“ se užívá i výraz *vaaguno* a jeho kratší forma *vaago*. Stejně tak *vauro* se používá pro význam „druhý“. Řadové číslovky se skloňují jako přídavná jména v přívlastkové pozici a jako podstatná jména v nominálním užití – srov. příklady 4 a, b.

4a.

Douva vaagun-o *čeer s-as* *doori aro Värtsilä.*
[Ten první-M.SG dům být-PRET.3SG tam v Värtsilä]
„První domov byl ve Värtsilä.“

4b.

Jou au-l-o *vaagun-es-ke.*
[on přijít-PRET-M.SG první-OBL.SG-DAT]
„Přišel první.“

3.5 Slovesa

3.5.1 Spona

Sloveso *s-/h-* „být“ funguje jako standardní spona. Má pouze indikativní tvary přítomného a minulého času (tabulka č. 9). Jeho paradigma v konjunktivu, kondicionálu a imperativu doplňuje tvar *aachch-* „být“. *Aachch-* se rovněž vyskytuje

v indikativu spolu s *s-/h-*. V analytickém futuru se užívá *v-* „přijít“ jako pomocné sloveso. Slovesa *s-/h-* a *aachch-* fungují jako pomocná slovesa v analytickém perfektu a plusquamperfektu a také v analytickém přítomném. V přítomném čase se používá záporný tvar *naa* „ne“, ale v minulém čase *na* + afirmativní tvar, s výjimkou 3. osoby singuláru a plurálu, kde se užívá *naas*. Záporny jako *na som* „nejsem“ se užívají pouze sporadicky.

Tabulka 9. Časování spony.

			Negativní tvar	
	Přítomný čas	Minulý čas	Přítomný čas	Minulý čas
SG 1	<i>s-om</i>	<i>somm-as</i>	<i>naa</i>	<i>na somm-as</i>
2	<i>s-al</i>	<i>sall-as</i>	<i>naa</i>	<i>na sall-as</i>
3	<i>h-in</i>	<i>s-as</i>	<i>naa</i>	<i>naas</i>
PL 1	<i>s-am/</i>	<i>samm-as/</i>	<i>naa</i>	<i>na samm-as/</i>
	<i>s-ommas</i>	<i>somm-as</i>		<i>na somm-as</i>
2	<i>s-an</i>	<i>sann-as</i>	<i>naa</i>	<i>na sann-as</i>
3	<i>h-in</i>	<i>s-as</i>	<i>naa</i>	<i>naas</i>

3.5.2 Lexikální slovesa

KATEGORIE SKLOŇOVÁNÍ

Ve finské romštině mají slovesa pouze aktivní tvary. Finská romština též postrádá syntetické pasivum používané v některých jiných dialektech romštiny. Pasivum je vyjádřeno neosobně nebo perifrasticky prostřednictvím struktur gramatikalizovaných vlivem finštiny. Slovesný vid není ve finské romštině vyjádřen morfologicky. Perfektivní vid/marker minulého času byl zredukován na pouhý marker minulého času. Flektivní kategorie dokonavých sloves ve finské romštině zahrnují čas, kategorii shody osoby a čísla a kategorii způsob (Pirttisaari 2002, 2005; Granqvist 2007: 414–420). Slovesné paradigma je načrtnuto v Tabulce 10.

a) Čas

Lexikální slovesa mají ve finské romštině dva syntetické časy – přítomný (*čeer-a-a* [dělat-PRS.1SG-IND]) a préteritum (*čer-d-om/mas/* [dělat-PRET-1SG]). Moderní préteritum je ve finské romštině výsledkem diachronického sloučení historického préterita a plusquamperfekta. Finská romština má navíc dva analytické časy, perfektum (*s-om/h-in čer-d-om* [být-PRS.1SG/3SG dělat-PRET-1SG]) a plusquamperfektum (*s-omm-as/s-as čer-d-om* [být-PAST.1SG/3SG dělat-PRET-1SG]). Finská romština nemá morfologicky vyjádřený budoucí čas.

Ten se vyjadřuje pomocí indikativu přítomného času, nebo perifrasticky. Pro všechny čtyři časy existují pouze tvary indikativu, zatímco kondicionál má formy přítomného času a perfekta, podobně jako ve finštině. Konjunktiv a imperativ má jen tvary přítomného času (Pirttisaari 2002: 147–155; Granqvist 2007: 415–416).

b) Osoba a číslo

Indikativ, subjunktiv a kondicionál přítomného času se ve finské romštině plně skloňuje podle osoby a čísla. Určité tvary préterita se objevují společně s tematickými participii, případně jsou jimi doplněny, v 3.SG a 2/3.PL, kde vykazují shodu s podmětovou nominální frází v čísle a vzácně v rodě (nikoli ale v osobě). Imperativ má pouze tvar 2.SG. Nezávisle užitý konjunktiv funguje jako tvar 2.PL (Pirttisaari 2002, 2003; Granqvist 2007: 416–417).

c) Způsob

Lexikální slovesa mají ve finské romštině čtyři způsoby: indikativ, konjunktiv: *čeer-aa-ō* [dělat-PRS.1SG], kondicionál: *čeer-a-as* [dělat-PRS.1SG-CND] a imperativ *čeer-ō*, „dělej“. „Dlouhý“ tvar přítomného času zakončený na *-a* se užívá jako indikativ přítomného času. Finská romština morfologicky rozlišuje mezi indikativem a konjunktivem (= „krátký“, tj. bezkoncovkový tvar prezentu) (Granqvist 2007: 417).

Nejdůležitější neurčité tvary sloves jsou ve finské romštině minulé přičestí. Finská romština zachovává atematická přičestí *-men*. Kromě toho se v některých idiolektech vyvinul „nový“ infinitiv (Brandt-Taskinen 2001; Pirttisaari 2002, 2003, 2004a, 2004c; Granqvist 2007: 417–418, 439).

Tabulka 10. *Schéma syntetických tvarů sloves ve finské romštině*
(upraveno z Granqvist 2007: 419).

způsob	indikativ			kondicionál	konjunktiv	imperativ
čas	přítomný	préteritum		přítomný	přítomný	přítomný
		historické préteritum	historické plusquamperfektum			
1 SG						
2 SG						
3 SG		(zčásti)	= PERF			
1 PL		(zčásti)	(zčásti)			
2 PL		(vzácně)	(nedoloženo)			
3 PL						= SUBJ2PL
tématický status		tématická	atématická			
	M.SG					
	F.SG					
	PL					

KMENY

Prézentní kmen je nezměněným slovesným kořenem nebo slovesným kořenem, ke kterému byl připojen valenční marker nebo adaptační marker přejímek (srov. Matras 2002: 135). Kmen préterita vzniká nahrazením nulového markeru přítomného kmene markerem préterita. V souvislosti s moderní finskou romštinou je vhodnější hovořit spíše o préteritních než o perfektivních kmenech, protože finská romština přestala rozlišovat morfologický slovesný vid. Marker préterita má sedm alomorfů /-t-, -l-/ -n-, -d-, -id-, -diil-, -diin-/. Jejich distribuce je do značné míry podmíněna fonologicky, ale výběr ovlivňují také další faktory, jako je valence a osoba – viz tabulka č. 11 (srov. Matras 2002: 138, k préteritu ve finské romštině viz Koivisto 1987: 171; Hedman 1996: 140–142; Pirttisaari 2002, 2003; Granqvist 2005, 2007: 424–427). Dvojitě přípony *-diil-/ -diin-* se objevují převážně u sloves, v nichž je explicitně vyjádřena intranzitivita (prostřednictvím lexikální derivace) (Pirttisaari 2002: 80, 135; Granqvist 2007: 427–428). Markery préterita *-n-* a *-diin-* jsou omezeny na tvary 2/3PL.

Tabulka 11. *Markery préterita a jejich distribuce (upraveno z Granqvist 2007: 425).*

	Marker préterita	Fonologické podmiňování	Kódování valence	Osoba	Příklad	Glosa
primární slovesa	-t-	-s	o		<i>khos-t-</i>	utřít-PRET
		-ch	o		<i>koch-t-</i>	přisahat-PRET
	-l-/ -n-	-k	o	2/3 PL: -n-	<i>dik-l-</i>	vidět-PRET
		-g			<i>mang-l-</i>	prosit-PRET
		-m			<i>kam-l-</i>	chtít-PRET
		-n			<i>phen-l-</i>	řít-PRET
		-V			<i>chaa-l-</i>	jíst-PRET
	-d-	jinde	o		<i>čer-d-</i>	dělat-PRET
					<i>traad-id-</i>	jet-PRET
derivovaná tranzitiva					<i>rakka-d-</i>	řít-PRET
derivovaná intransitiva	"dvojitá přípona" <i>-diil-/ -diin-</i>	jinde	explicitní vyjádření intransitivity	2/3PL: - diin-	<i>vandr-u-diil-</i>	cestovat-INTR- PRET

Kmen préterita je tvořen pomocí spojovací samohlásky *-i-* + markeru *-d-*: a) v některých slovesech, jejichž kmen je zakončen *-n-*: *džaan-> džaan-id-* „vědět“, *rann-> rann-id-* „psát“; b) v některých slovesech, jejichž kmen je zakončen vokálem (v) *staa-v-> staa-v-i - ~ stau-D-* „chodit“, *thou-> thou-v-id- ~ thon-d-* „mýt“; c) v složených slovesech, jejichž kmen je zakončen *-d-* (*phord-*: *phord-id-* „foukat“, *rood-*: *rood-id-* „hledat“ atd.); d) u sloves s přítomným kmenem zakončeným konsonantickou skupinou (*džamb-*: *džamb-id-* „zpívat“, *prast-*: *prast-id-* „běžet“ atd.) (Granqvist 2007: 426).

U sloves *d-* „dát“, *l-* „vzít/dostat“ a *pi-* „pít“ jsou markery shody v osobě u neparticipálního minulého času připojeny přímo k prezენტnímu kmeni pomocí spojovací samohlásky *-i-* (nebo *-iij-*), např. *d-iijom* [dát-1SG], *l-iijal* [vzít/dostat-2SG], *p-iijam* [pít-1PL]. Minulá přičestí vycházejí z prezენტních kmenů rozšířených o *-iil/-iin-*, např. *d-iil-o* [dát-M.SG], *l-iin-e* [vzít/dostat-PL]. (Granqvist 2007: 459.) Jediné nepravidelné/supletivní kmeny préterita jsou *džeel-/džeen-* „šel“, *muul-/muun-* „zemřel“ (Matras 2002: 143). Supletivní kmeny préterita *peel-/peen-* „spadl“ a *suut-* „spal“ se již neužívají (Pirttisaari 2002: 132, 346; Granqvist 2007: 345–346).

MARKERY SHODY V OSOBĚ

a) Prézens

Finská romština rozlišuje v přítomném čase mezi konsonantními a vokálníckými kmeny. U tří sloves, které mají vokálnícký kmen (*dža-* „jít“, *cha-* „jíst“, *sa-* „smát se“), se markery shody v osobě připojují přímo ke kmeni bez spojovací tematické samohlásky. Markery shody v osobě jsou uvedeny v tabulce č. 12. Marker 1SG ztratil své koncové *-v-* a samohlásku *-a-* prošla v konjunktivu vyrovnávacím prodloužením. Hláška *-s* přechází v indikativu v markerech 2SG a 1PL do *-h-*. Toto je výběr *in situ* z možností vyskytujících se v rané romštině (Matras 1999d). V 1PL došlo v konjunktivu k rozšíření markeru 2/3PL do 1PL, kde se tedy už neužívá marker rané romštiny *-as*.

Tabulka 12. *Markery shody v přítomném čase (indikativ/konjunktiv).*

	Konsonantní kmeny	Vokálnícké kmeny
SG 1	<i>-a-/aa</i>	<i>-a-/a</i>
2	<i>-eh-/es</i>	<i>-h-/s</i>
3	<i>-el-</i>	<i>-l-</i>
PL 1	<i>-ah-/en</i>	<i>-h-/n</i>
2	<i>-en-</i>	<i>-n-</i>
3	<i>-en-</i>	<i>-n-</i>

Další analogické vyrovnávání má za následek větší míru synkretismu v paradigmatech přítomného času: zejména markery 3SG se rozšířily do 3PL, podobně jako v mluvené finštině (Granqvist 2007: 346–439).

Primární slovesa, jejichž kmen je zakončen hláskou *-r-* mají často zkrácené tvary indikativu a kondicionálu v 3SG a 2/3PL (pouze některá slovesa), např. *čerr* – [dělat-IND = on/ona], *kur-n-a* [bojovat-PRS.2/3-IND] (Granqvist 2011: 99). Ve tvarech 3SG a 2/3PL indikativu a kondicionálu se u odvozených tranzitiv často užívají koncovky *-il-a* a *-in-a*, např. *rakk-il-a/rakk-in-a* [mluvit-PRS.3SG-IND], *bikn-in-as* [prodat-PRS.2/3PL-CND] (Granqvist 2011:

99–100). Tvary 3SG a 2/3PL indikativu a kondicionálu odvozených intranzitiv mají také sklony ke kontrakci, např. *vandru-l-a* [cestovat-PRS.3SG-IND], *haju-n-as* [rozumět-PRS.2/3PL-CND] (Granqvist 2011: 102).

Paradigma konjunktivu je v mnoha idiolektech zjednodušeno tak, že marker 3SG je generalizovaný buď do všech tvarů singuláru nebo do celého paradigmatu, čímž vzniká „nový infinitiv“ (Boretzky 1996b, 2002: 161; k finské romštině viz Brandt-Taskinen 2001: 56–57). Např.:

5a.

Me kamm-a-a

(*te*) *čeer-el*.

[Já chtít-PRS.1SG-IND (COMP) dělat-PRS.3SG/INF]

„Chci dělat.“

5b.

Tume kamm-en-a

(*te*) *čeer-el*.

[Vy chtít-PRS.2PL-IND (COMP) dělat-PRS.3SG/INF]

„Vy (pl.) chcete dělat.“

Zejména stažené nebo zkrácené tvary (*in-il-a* a *-in-a*) se v konjunktivu nevyskytují.

b) Préteritum

Markery shody v osobě v minulém čase (tabulka č. 13) jsou konzervativní. Jota-ce je zachovaná pouze v préteritech typu *-l-*. Finská romština patří k těm dialektům romštiny, ve kterých je laterální *-l-* plně asimilováno s následující jotací, např. **dikljom > dikjom* (Granqvist 2007: 445, srov. Matras 2002: 140–141). Ve druhé osobě plurálu nastal ve finské romštině diachronický posun od *-en/-an* k *-e*, analogicky s markerem 3PL (Granqvist, v tisku.)

V 2/3PL jsou participiální préterita pravidelná. Ve třetí osobě singuláru mezi sebou participiální a ne-participiální (*-as*) préterita soupeří u sloves pohybu *aulo* „přišel“ (někdy *veelo*) a *džeelo* „odešel“ a u několika dalších sloves *diilo* „dal“, *liilo* „vzal“ / „dostal“, *piilo* „vypil“, *muulo* „zemřel“. Tvary *aachto* „byl“, *bechto* „seděl“ a *nachto* „utekl“ se užívají pouze adnominálně. Tvary *pelo* „spadl“, *rundlo* „zakřičel“ a *suto* „spal“ se ve finské romštině neužívají. (Granqvist 2010b.)

Tabulka 13. Markery shody v minulém čase

SG 1	<i>-(j)om</i>
2	<i>-(j)al</i>
3	<i>-(j)as/-o</i>
PL 1	<i>-(j)am/- (j)ommas</i>
2	<i>-e</i>
3	<i>-e</i>

Finské markery shody v osobě, stejně jako přípony způsobu využívá finská romštině jen zřídka, např. v indikativu přítomného času a v préteritu (1PL). Srovnej příklady (6a-c) s finskými tvary *ole-n* [být-PRS.1SG], *vie-t* [vzít-PRS.2SG] a *sall-i-mme* [dovolit-IMPf-1PL].

6a.

Me aachchaa-n tota viiskymmentä kuus.

[Já být-PRS.1SG dobře 56]

„Je mi skoro 56.“

6b.

Mihin tu rikavaa-t daala?

[Kde ty brát-PRS.2SG je]

„Kam je bereš?“

6c.

Uuna-d-omme leen tukko naav-esk-o voll-a-ha.

[My dovolit-PRÉT-1PL oni-OBL tvé jméno-OBL.SG-GEN síla-OBL.SG-INSTR]

„Dovolili jsme jim (to) s mocí tvého jména.“

Finské *olla* „být“ se někdy užívá jako pomocné sloveso v perfektu a plusquamperfektu namísto *s-/h-* a *aachch-*. Srovnej příklad (7a) s finskou strukturou *ole-n opettanut* [být-PRS.1SG učít-ACT.2.PTCP] a (7b) s finským tvarem *ol-i tehnyt* [být-IMPf.3SG dělat-ACT.2.PTCP].

7a.

No me oo-n leen sikja-d-ommas.

[No já být-PRS.1SG oni-OBL učít-PRÉT.1PL]

„No, já jsem je učil.“

7b.

Triin butt-i ol-i čer-d-as.

[Tři práce-NOM.SG byl udělat-PRÉT.3SG]

„Dělal tři práce.“

ZPŮSOB

Finská romština má dva morfologicky vyjádřené způsoby: indikativ a kondicionál (tabulka č. 14). Indikativ je vyjádřen příponou *-a*, která v rané romštině fungovala jako marker přítomného/budoucího času. Kondicionál je ve finské romštině syntetický. Je vyjádřen „markerem vzdálenosti“ (*remotness marker*) *-as*,

vychází tedy z morfologického imperfekta. Tato změna je součástí rozsáhlé rekonstrukce slovesného systému během 18.–19. století (Granqvist, v tisku). Morfém *-as* funguje jako marker času výhradně u slovesa *s-/h-* „být“. V préteritu lexikálních sloves (= historická plusquamperfekta) je totiž morfosemanticky prázdné, např. *čer-d-all-as* = *čer-d-al* [dělat-PRET-2SG] (Granqvist 2005; Pirttisaari 2002: 148). Konjunktiv značí ve finské romštině neexistence zjevného markeru způsobu. Imperativ 2SG má nejčastěji formu slovenského kmene, který je občas mírně morfofonologicky modifikován. U některých sloves jsou imperativy navíc značeny pomocí přípony *-e*, např. *džamb-e* [zpívat-IMP.SG], *traad-e* [jezdit-IMP.SG].

Tabulka 14. *Morfologické vyjadřování způsobu (adaptováno z Granqvist 2007: 452).*

	Způsob			
Čas	Indikativ	Kondicionál	Konjunktiv	Imperativ
Přítomný čas	<i>-a</i>	<i>-as</i>	–	–
Minulý čas	–	–	–	–

ANALYTICKÉ ČASY

Ve finské romštině mají slovesa čtyři analytické časy: perfektum a plusquamperfektum, přítomný a budoucí (Pirttisaari 2002: 147–155, 162–163; Granqvist 2007: 455–458). Perfektum a plusquamperfektum jsou z těchto časů nejvíce gramatikalizované (tabulka č. 15).

a) Perfektum a plusquamperfektum

Perfektum a plusquamperfektum sestávají ze spony jako pomocného slovesa a préterita hlavního slovesa. Hlavní sloveso se vždy v osobě a čísle shoduje s podmětem. Pomocné sloveso *s-/h-* se může buď skloňovat v osobě a čísle, nebo se může jednat o nesklonný tvar 3. osoby. V perfektu se užívají tvary přítomného času pomocného slovesa, v plusquamperfektu se užívají tvary minulého času pomocného slovesa. Občas se užívají také konstrukce se sponou + atematickým participiem.

b) Přítomný čas

Analytický přítomný čas se skládá z tvaru přítomného času spony a z přičestí minulého.

c) Budoucí čas

Budoucnost se ve finské romštině obvykle vyjadřuje pomocí tvarů přítomného času. Jako perifráze budoucnosti jsou zdokumentovány i různé slabě gramatikalizované analytické konstrukce. Nejčastěji užívaná konstrukce se skládá ze slovesa *v-* „přijít“ jako pomocného slovesa a z hlavního slovesa v konjunktivu.

Tabulka 15. *Analytické časy ve finské romštině*

Perfektum

Konstrukce	Příklady	Glosy
a) spona + préteritum	<i>s-om tšer-d-om</i>	být-PRS.1SG dělat-PRET.1SG
b) 3SG spona + préteritum	<i>h-in tšer-d-om</i>	být-PRS.3SG dělat-PRET-.SG
c) spona + atematické přičestí minulé	<i>s-om be hñ -imen</i>	být-PRS.1SG sedět-ATEM.PTCP

Plusquamperfektum

Konstrukce	Příklady	Glosy
a) spona + préteritum	<i>s-omm-as tšer-d-om</i>	být-PRET.1SG dělat-PRET.1SG
b) 3SG spona + préteritum	<i>s-as tšer-d-om</i>	být-PRET.3SG dělat-PRET.1SG
c) spona + atematické přičestí minulé	<i>s-omm-as be hñ -imen</i>	být-PRET.1SG sedět-ATEM.PTCP

Prézens

Konstrukce	Příklady	Glosy
spona + (minulé) tematické participium	<i>s-om ster-d-o</i>	být-PRS.1SG stát-PRET-M.SG

Futurum

Konstrukce	Příklady	Glosy
„přijít“ + konjunktiv	<i>v-a-a (te) tšeer-aa</i>	přijít-PRS.1SG-IND (COMP) dělat-PRS.1SG

MODÁLNÍ SLOVESA

Tabulka č. 16 shrnuje některá modální slovesa používaná ve finské romštině. Finská romština nahradila neosobní modální slovesa v rané romštině (< **ašti*, **na-ašti* a *šaj*) finskými přejímkami *vojuv* – / *voipuv*– „moci“ a sémanticky modifikovaným slovesem *hajuv*– „chápat, moci“. Deziderativ je ve finské romštině vyjádřen prostřednictvím *kamm*– a *bachch*, gramatikalizovaného z původního významu „milovat“ a „prosít“. Schopnost je vyjádřena výrazem *osuv*–, což je přejímka z finštiny. Obligativní a necesivní konstrukce jsou založeny na modálních slovesech germánského původu. Existují dva konkurenční konstrukční typy: jeden s modálním slovesem skloňovaným podle osoby/číslo a druhý s neosobním modálním slovesem (v 3SG) a nevyjádřeným předmětem v nepřímém pádu (někdy v dativu nebo jiném pádu) (Matras 2002: 167; Granqvist 2007: 464–470).

Tabulka 16. *Modální slovesa ve finské romštině.*

Potenciál	<i>Me voipuv-a-a / vojuv-a-a te piiv-aa.</i> Já moci-PRS.1SG-IND COMP pít-PRS.1SG	„Můžu pít.“
Deziderativ	<i>Me kamm-a-a / bachchaa te piiv-aa.</i> Já chtít-PRS.1SG-IND COMP pít-PRS.1SG	„Chci pít.“
Schopnost	<i>Me hajuv-a-a / osuv-a-a te piiv-aa.</i> Já vědět/mít-PRS.1SG-IND COMP pít-PRS.1SG	„Já vím, jak pít.“
Obligativ	<i>Me mostuv-a-a / moste / mote te piiv-aa.</i> Já muset-PRS.1SG-IND COMP pít-PRS.1SG <i>Maan mostu-l-a / moste / mote te piiv-aa.</i> Já-OBL muset-PRS.3SG-IND COMP pít-PRS.1SG	„Musím se napít.“
Necesiv	<i>Me hyövuv-a-a te piiv-aa.</i> Já potřebovat-PRS.1SG-IND COMP pít-PRS.1SG <i>Maan hyövu-l-a te piiv-aa.</i> Já-OBL potřebovat-PRS.3SG-IND COMP pít-PRS.1SG	„Potřebuji se napít.“

Finská modální slovesa se často užívají v obligativu (viz 8a-c), necesivu (viz 9a-b) a potenciálu (viz 10):

8a.

Nyt pitää aachch-es rankan-e.
[ted' muset být-PRS.2SG/INF hodný-ADV]
„Ted' musíš být hodný.“

8b.

Pitää aachch-el ajasaav-e papr-i.
[muset být-PRS.3SG/INF tak-PL papír-NOM.PL]
„Musí existovat takovéto papíry.“

8c.

Leen pitas sikjav-en.
[oni-OBL měli by učít-PRS.3PL]
„Měli by je učít.“

9a.

Ei tarvii olla buut valp-i.
[NEG potřebovat být mnoho dítě-NOM.PL]
„Není nutné mít hodně dětí.“

9b.

Na haju-tiin-e ei-kä tarvinnu hajuuv-el-kaa.

[NEG rozumět-PRET.PL NEG-CLIT potřebovat rozumět-PRS.3SG/INF-CLIT]

„Nerozuměli a ani nemuseli.“

10a.

Voi-han doola aachch-es vaur-o lau.

[může-CLIT oni být-PRS.2SG/INF jiný-M.SG slovo]

„Možná bude jiná práce.“

PARTICIPIA

Finská romština má dva druhy přičestí: a) tematická, založená na kmenech préterita, jejich možných rozšířeních a adjektivních koncovkách, např. *khar-d-o* „volaný“, *bach-t-o* „žádaný“, *phen-l-o / phel-l-o* „řečený“, *sikju-diil-o* „učený“; b) atematická založená na přítomném kmeni a koncovkách odvozených z řečtiny *-imen*, např. *khaar-imen*, *bachch-imen*, *phenn-imen*, *sikj-imen* (Pirttisaari 2002, 2003, 2005). Ve finské romštině jsou participia velmi často slovesná: 98 % tematických participií je používáno jako participiální préterita, predikáty nebo hlavní slovesa v analytických časech (Granqvist 2011, 471–472).

PASIVUM

Finská romština postrádá syntetické pasivum. Pasivum je zde vyjadřováno různými gramatikalizovanými aktivními tvary (Valtonen 1968: 145; Koivisto 1987: 232; Hedman 1996: 137; Granqvist 2005, 2007: 477–480; Pirttisaari 2002: 156–164, 2004c). V přítomném čase a préteritu se užívají gramatikalizované tvary 3PL a 1PL (podobně ve finštině, kde se používají tvary přítomného času pasiva a imperfektních tvarů), např. *džabb-en-a* [zpívat-PRS.3PL-IND], *paruv-ah-a green* [změnit-PRS.3PL-IND kuň.OBL.PL] „koně jsou měněni“. Ekvivalenty finského perfekta a plusquamperfekta ve finské romštině jsou analytické časy sestávající z pomocného slovesa a z tvaru množného čísla tematického participia. Na rozdíl od aktivních tvarů zůstává identita podmětu neznámá a implicitní, např. *džambib-a hin džamb-id-e* [píseň-NOM.SG být-PRS.3SG zpívat-PRET-PL] „píseň se zpívá“, *kaal-en hin iina-d-e* [Rom-OBL.PL být-PRS.3SG nenávidět-PRET-PL] „Romové jsou nenáviděni“ (Granqvist 2005; Pirttisaari 2002: 152–162, 2004c; Hakulinen *et al.* 2004: 1256). Konstrukce založené na statickém slovesu jako určitém slovesu a (obvykle tematickém) minulém participiu odpovídají finskému statickému pasivu, např. *sömsib-a hin ran-l-o* [dohoda-NOM.SG být-PRS.3SG psát-PRET-M.SG] „dohoda je napsaná“.

3.6 Adpozice

Systém adpozic ve finské romštině většinou zahrnuje postpozice, ale také několik předložek. Některé z těchto adpozic jsou ambipozicemi. Typologická změna směrem k postpozicionálnímu jazyku (podobnému finštině) začala během 19. století (Granqvist, v tisku). Jako součást této změny byly předložky + určité sekvence determinantů *angl-o* (-i, -e), *naalo* [před-DET], *pacho* „vedle“, *paalo* „za“, *praalo* „na“ a *teelo* „pod“ nahrazeny tvary jako např. *angle*, *naal*, *pach*, *paale*, *praal*, *teele*, které odpovídají příslovcím místa. Také postpozice vyjadřující zdroj jsou totožné s odpovídajícími příslovci (*naalal*, *pachalesta*, *paalesta*, *praalesta*, *teelesta* atd.). Výrazy *apo* „ná“, *aro* „do“, *kajo* „směrem k“ a *trystalo* „okolo“ jsou původní místní adpozice, které se užívají pouze jako předložky. Mezi ostatní původní adpozice patří předložka *džin* „do (doby)“ a kauzální postpozice *chaal*, *straal* „kvůli“.

Předložky se pojí s nominativem, případně s nepřímým pádem. Někteří mluvčí si zachovali lokativní doplňky: *neer Deevel-es* [blízko Bůh-OBL.SG], *machkar pen-ne* [mezi REFL-LOC], *ar gaav-es-te* [do vesnice-OBL.SG-LOC]. Postpozice se ve finské romštině, podobně jako ve finštině, pojí s genitivem, např.: *Deevel-es-ko neer* [Bůh-OBL.SG-GEN blízko], *pen-go machkar* [REFL-GEN mezi].

3.7 Derivace

Finská romština má velmi bohatý inventář derivačních sufixů. Vzhledem k omezenému prostoru se zde budu věnovat pouze derivaci podstatných a přídavných jmen.

3.7.1 Derivace substantiv

Deverbální i denominální abstraktní podstatná jména jsou ve finské romštině odvozena pomocí stejné přípony *-ba*, např. *rakkav-* „mluvit“ > *rakkiba* „řeč“, *duk* „bolesti“ > *dukkiba* „nemoc“, *loolo* „červený“ > *looliba* „červeně“. Přípona *-ben*, užívaná pouze k odvozování deverbálních abstraktních podstatných jmen je ve finské romštině neproduktivní a užívá se pouze u několika primárních sloves. Odpovídající přípona *-pa* se objevuje v lexikalizovaných abstraktních podstatných jménech ve skandinávské romštině (Scandoromani) používané ve Švédsku a Norsku (Peter Bakker, osobní komunikace 3. února 2003). Ostatní severní dialekty používají přípony *-ben/-be/-pen/-pe* (RMS). Pádové paradigma abstraktních podstatných jmen zakončených na *-ba* je pravidelné, např. NOM.SG *duurib-a*, OBL.SG *-os-*, NOM.PL *-i*, OBL.PL *-on-* „vzdálenost“. Jen stopy supletivního sufixu *-m(n)as*, vyskytujícího se v ostatních severních dialektech (např. *duripen* – *duripnas-*, *duratpnas-*) se vyskytují v lexémech jako např. *bipim-naskiuro* „abstinent“, *dimnasikiuro* „dárce“, *džamnaskiuro* „cestovatel“, *džimnaskiuro* „život“, *pimnaskiba* „intoxikace“, *samnasko* „směšný“, *chamnaskiuro* „chléb, jídlo“ atd. (Granqvist 2007: 373–374.)

Ostatní typy odvozených podstatných jmen, shrnuté v následující tabulce, jsou marginální a synchronně neproduktivní.

Tabulka 17. *Ostatní typy (historicky) odvozených substantiv.*

Typy odvozených substantiv	Derivační přípona	Příklad
Odvozená substantiva rodu ženského	<i>-ni</i>	<i>romni</i> „romská žena“ < <i>rom</i> „Rom“
	<i>-issa</i>	<i>piskarissa</i> „otrokyně“ < <i>piskaris</i> „otrok“
Historická deminutiva	<i>-oro</i>	<i>lalluro</i> „hloupý“
	<i>-ič(o)</i>	<i>baliči</i> „prasnice“
Substantiva odvozená pomocí obecných substantivních derivačních markerů	<i>-in</i>	<i>busin</i> „přítel“
	<i>-no</i>	<i>balichno</i> „kanec“
	<i>-aris</i>	<i>aptiekaris</i> „lékárník“

3.7.2 Derivace adjektiv a adverbii

Finská romština má bohatý repertoár přípon užívaných pro odvozování přídavných jmen, ale jen několik z nich je produktivních. Přehled adjektivních derivačních přípon je v tabulce č. 18. Produktivní sufixy jsou značeny tučně.

Tabulka 18. *Derivační přípony adjektiv.*

Tematické přípony	Příklad
-alo	<i>bachtalo</i> „šťastný“ < <i>bacht</i> „štěstí“
-lo	<i>chullo</i> „kyselý“ < <i>chut</i> „kyselina“
-elo	<i>trachelo</i> „vystrašený“ < <i>trach</i> „strach“
-ero	<i>thyölero</i> „zakouřený“ < <i>thuu</i> „kouř“
-ilo	<i>truchilo</i> „žiznivý“ < <i>truch</i> "žízeň"
-varo	<i>manuchvaro</i> „jedovatý“ < <i>manuš</i> „člověk“
-ano	<i>lochano</i> „šťastný“ < <i>loch</i> „štěstí“
-eno	<i>teeleno</i> „nižší“ < <i>teel(e)</i> „pod“
-ino	<i>berechchino</i> „každoroční“ < <i>berech</i> „rok“
-uno	<i>kachtuno</i> „dřevěné“ < <i>kacht</i> „dřevo“
-no	<i>chukkarno</i> „tichý“ < <i>chukkar</i> „ticho“
-avo	<i>rupavo</i> „stříbrný“ < <i>rup</i> „stříbrem“
-uno (< STIND -tana)	<i>aur(j)uno</i> „vnější“ < <i>auri</i> „vně“
-duno	<i>paalalduno</i> „později“ < <i>paalal</i> „za; po“
-(i)kaano	<i>sonakaano</i> „pozlacený“ < <i>sonak</i> „zlato“
-achkaano	<i>čorachkaano</i> „krádež“ < <i>čoor</i> „zloděj“ / <i>čoor-</i> „ukrást“
-achchaano	<i>čorachchaano</i> „tajemství“ < <i>čoor</i> „zloděj“ / <i>čoor-</i> „ukrást“
-(i)kuuno	<i>deulikuuno</i> „zbožný“ < <i>Deevel</i> „Bůh“

Atematické přípony	Příklad
-vitiko	<i>rukkavitiko</i> „dřevěné“ < <i>ruk</i> "trí"
-itiko	<i>vullitiko</i> „vlněný“ < <i>vulla</i> "vlna"
-ligo	<i>faarligo</i> „nebezpečný“ (< středověká dolnoněmčina <i>vārlik</i>, dánština/švédština <i>farlig</i>)
-igo, -iko	<i>noodigo</i> „milosrdný“ (< švédština <i>nådig</i>)

Příslovce jsou odvozována od přídavných jmen pomocí suffixů *-es* a *-as*, např. *bar-o* „velký“ > *baara-es* „výrazně“, *rankan-o* „krásný“ > *rankan-es* „krásně“; *čichk-o* „dobrý“ > *čichk-as* „dobře“, *finitik-o* „finský“ > *finitik-as* „finsky“. Komparativy příslovčí jsou homonymní s komparativy adjektiv, tedy např. *rankan-ide* znamená jak „krásnější“, tak i „krásněji“. Příponu *-ides* užívají někteří mluvčí, aby rozlišili komparativy příslovčí.

3.7.3 Odvozená slovesa a adaptace přejímek

Převážná většina sloves finské romštiny spadá do tří tříd: a) neodvozená primární slovesa (cca. 1/10 všech sloves), b) „tranzitiva“ odvozená pomocí přípony *-av-* (cca 2/3 všech sloves) a c) „intransitiva“ odvozená pomocí přípony *-uv-/ov-* (cca. 1/4 všech sloves) (Pirttisaari 2002, 2003; Granqvist 2007: 560–572, 2011: 92). Jen několik tranzitivních sloves je tvořeno v některých idiolektch pomocí konzervativních přípon *-arv-*, *-erv-*, *-alv-*, *-ev-* a *-iv-*, např. *phag-arv-* „zlomit“, *čing-erv-* „ublížit“, *bar-v-alv-* „učinit bohatým“, *čaal-j-ev-* „nasytit“, *ček-j-iv-* „svědčit“. Podobně je jen malý počet intransitivních sloves odvozen pomocí přípon *-urv-* a *-ulv-*, např. *phag-urv-* „zlomit“, *beng-j-ulv-* „zhoršit se“. Finská romština nemá specifické markery pro adaptaci slovesných přejímek. Místo toho jsou slovesné přejímky adaptovány pomocí přípon *-av-* a *-uv-*, např. *hinn-av-* „mít čas“ < švédské *hinna*, *kand-av-* „nést“ < fin. *kantaa*, *hyöv-uv-* „potřebovat“ < dánské *behøve* / švédské *behöva*, *viip-uv-* „zůstat“ < fin. *viipyä* (Boretzky 1989; Matras 2002: 128; Pirttisaari 2002: 47, 2003; Granqvist & Pirttisaari 2003; Granqvist 2007: 472).

4. Morfosémantika a syntax

V této závěrečné kapitole se zaměřím na některé rysy morfosémantiky a syntaxe finské romštiny. Morfosémantické funkce pádů jsou do značné míry symbiotické s finštinou: například dativ odpovídá funkčně finským pádům alativu, ilativu a někdy translativu (11a–c). Užívání ablativu odpovídá do značné míry finskému ablativu a elativu (12a–b).

11a.

Satu d-iijas

Unelm-a-ke

lou-vo.

[*Satu* dát-PRET.3SG *Unelma*-OBL.SG-DAT peníze-NOM.SG]

„*Satu* dal *Unelmě* peníze.“

(srov. fin. alativ *Unelmalle*)

11b.

Kalikos frend-e *au-l-e* *khangar-ja-ke.*
[včera návštěvníci-NOM.PL přijít-PRET-PL kostel-OBL.SG-DAT]
„Včera přišli návštěvníci do kostela.“
(srov. finský ilativ *kirkolle*)

11c.

Jou byrju-l-a *dömmiboskier-es-ke.*
[on začít-PRS.3SG-IND soudce-OBL.SG-DAT]
„Stane se soudcem.“
(srov. finský translativ *tuomariksi*)

12a.

Satu kakja-d-as *Unelm-a-ta* *baal-e.*
[Satu řezat-PRET-3SG Unelma-OBL.SG-ABL vlas-NOM.PL]
„Satu ostrihá Unelmě vlasy.“
(srov. finský ablativ *Unelmalta*)

12b.

Me rakka-v-a-a *do saak-a-ta.*
[já mluvit-PRS.1SG-IND tato věc-OBL.SG-ABL]
„Mluvíím o té věci.“
(srov. finský elativ *asiasta*)

Čtyři časy ve finské romštině odpovídají morfosémanticky finským časům. Préteritum se užívá obdobně jako finské imperfektum k vyjádření času uplynulého v době řečové situace bez ohledu na stanovisko k aspektu. Konjunktiv finské romštiny má oproti jiným dialektům romštiny jen málo nezávislých funkcí. Morfosémanticky v podstatě odpovídá finským infinitivům:

13a.

S-as *fiel-a* *te presav-el* *jakkes buut.*
[být-PRET.3SG chyba-NOM.SG COMP platit-PRS.3SG/INF tak moc]
„Byla chyba zaplatit tolik.“

13b.

Me spaarav-a-a *louv-o te*
[Já zachránit-PRS.1SG-IND peníze-NOM.SG COMP
činn-aa *nev-o* *beer-o.*
koupit-PRS.1SG nový-M.SG auto-NOM.SG]
„Šetřím, abych si koupil nové auto.“

13c.

ka Jeesus dik-jas l-es doj souv-el.

[když Ježíš vidět-PRET.3SG on-OBL tam spát-PRS.3SG]

„když ho tam Ježíš uviděl spát.“

Syntetický kondicionál funkčně odpovídá finskému kondicionálu.

Finská romština převážně imituje finskou syntax pomocí svých vlastních zdrojů. Několik příkladů je popsáno níže:

a) Základní pořádek slov ve větě

Základní pořádek slov ve větě je ve finské romštině stejný jako ve finštině. Výchozí pořádek slov v deklarativních větách je SVO (13a), ale jednotlivé deklarativní věty se mohou poměrně volně přizpůsobit jiným slovním alternativám, podobně jako ve finštině: všechny možnosti SOV (13b), OVS (13c), OSV (13d) a VSO (13e) jsou gramatické. Markery tázacích vět jsou stejné jako ve finštině, včetně klitik *-ko*, *-kö*, tázacích zájmen, inverze a některých spojek, jako např. *elle* „nebo“.

14a.

Čai drab-il-a liin.

[dívka číst-PRS.3SG-INF kniha]

„Dívka čte knihu.“

14b.

Čai liin drabila.

14c.

Liin drabila čai.

14d.

Liin čai drabila.

14e.

Drabila čai liin.

b) Plná shoda v pádu u modifikátorů v nominativních frázích.

Demonstrativa se shodují v sekundárních pádech se svým řídícím podstatným jménem:

15a.

dool-es-ta

siiv-es-ta

[ten-OBL.SG-ABL Nerom-OBL.SG-ABL]

„od tohoto Neroma“

15b.

dool-en-ge

siiv-en-ge

[ten-OBL.PL-DAT Nerom-OBL.PL-DAT]

„těmto Neromům“

Plná shoda přídavných jmen a neurčitých zájmen je pozorována spíše zřídka:

16a.

do-la

phuran-esk-o

komu-jes-ko

neer

[to-OBL.SG starý-OBL.SG-GEN osoba-OBL.SG-GEN blízko]

„u toho starého člověka“

16b.

phuran-en-go

Kaal-en-go

[starý-OBL.PL-GEN Romové-OBL.PL-GEN]

„starých Romů“

16c.

tern-en-go

komuj-en-go

[mladý-OBL.PL-GEN lidé-OBL.PL-GEN]

„mladých lidí“

16d.

sakk-on-en-go

džeen-en-go

[každý-EXT-OBL.PL-GEN člověk-OBL.PL-GEN]

„ze všech lidí“

c) Struktura slovesných argumentů

Sekundární pády a předložkové fráze fungující jako argumenty sloves převážně odpovídají finským adverbiláním doplněním sloves.

5. Závěrečné poznámky

Ve svém článku jsem představil krátký srovnávací gramatický náčrt finské romštiny. Zatímco hlavní cíle tohoto článku byly deskriptivní, ústředními diskutovanými

tématy byly důsledky kontaktu finské romštiny s finštinou a změny a variantnost ve finské romštině jako vysoce erodovaném jazyce. Tento článek je jedním z prvních popisů finské romštiny zveřejněných pro mezinárodní publikum. Sestavení komplexní deskriptivní gramatiky finské romštiny je součástí plánu dokumentačního projektu, který bude realizován během let 2013–2016. Zatímco funkční morfosyntax finské romštiny již byla rozsáhle popsána (Granqvist 2011, 2012), hodně práce ještě zbývá v oblasti syntaxe z hlediska romské symbiózy s finštinou. V roce 2013 také vyjde monografie zabývající se historickým vývojem finské romštiny od konce 18. století. Důležitou oblastí lingvistického výzkumu finské romštiny tak tedy také ještě zůstává vztah finské romštiny s ostatními romskými severními dialekty.

Literatura:

- ARISTE, PAUL. 1938.:Über die Sprache der finnischen Zigeuner. *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Annales Litterarum Societatis Esthonicae* 1938/2, str. 206–221.
- BORIN, LARS. 2000: A corpus of written Finnish Romani texts. In: O Croinin, Donncha (ed.) LREC 2000. *Workshop proceedings. Developing language resources for minority languages: reusability and strategic priorities*. Atény: ELRA, str. 75–82.
- BRANDT-TASKINEN, PIA. 2001. Suomen romanikielen verbikomplementit. Diplomová práce. Univerzita v Helsinkách.
- ELŠÍK, VIKTOR. 2000a. Romani nominal paradigms: their structure, diversity, and development. In: Elšík, V., Matras, Y. (eds.) *Grammatical relations in Romani: the noun phrase*. Amsterdam: Benjamins, str. 9–30. ISBN 90 272 3718 2
- ELŠÍK, V., MATRAS, Y. 2001a. *Romani Morpho-Syntactic (RMS) Database*. University of Manchester, Department of Linguistics.
- GANANDER, KRISTFRID 1779. Undersökning om De så kallade TATTER eller Zigeuner, Cingari, Bohemiens, Deras härkomst, Lefnadssätt, språk m.m. Samt om, när och hwarest några satt sig ner i Sverige? Manuscript. Stockholm: Vitterhetsakademien.
- GRANQVIST, KIMMO. 1999a. Vowel Harmony in Finnish and Finnish Romani. *SKY Journal of Linguistics* 12, 27–44.
- 2002b. Finnish Romani Phonology and Dialectology. *SKY Journal of Linguistics* 15, 61–84.
- 2005. ROMTWOL. An implementation of a two-level morphological processor for Finnish Romani. In Schrammel, B., Halwachs, D., Ambrosch, G. (eds.) *General and Applied Romani Linguistics Proceedings of the 6th Inter-*

- national Conference of Romani Linguistics*. Mnichov: LINCOM Europa, str. 150–162. ISBN 3 89586 741 1
- — 2007. *Suomen romanin äänne- ja muotorakenne*. Suomen Itämaisen Seuran Suomenkielisiä julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 145. Helsinki: Yliopistopaino. ISBN 978 951 9380 69 8
- — 2010a. Lost features in Finnish Romani. Příspěvek z konference: 9th International Conference on Romani Linguistics, Helsinki, Kotus 2.–4. září 2010.
- — 2010b. Finnish Romani in the periphery of northern dialects. Příspěvek prezentovaný na Výročním zasedání Gypsy Lore Society v roce 2010, Lisbon, 8. – 10. září 2010.
- — 2011. Lyhyt Suomen romanikielen kielioppi. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 24. Helsinki. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk24/> (2.4.2012). ISBN 978-952-5446-69-2
- — 2012. Vauro! *Suomen romanikieltä edistyneemmille*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja. 165. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. ISBN 978-952-5446-67-8
- HAKULINEN, A., VILKUNA, M., KORHONEN, R., KOIVISTO, V., HEINONEN, T. R., ALHO, I. 2004. *Iso suomen kielioppi*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. ISBN 951 746 5572
- HASPELMATH, MARTIN. 1997. *Indefinite pronouns*. Oxford: Clarendon Press. ISBN 019829963X
- HEDMAN, HENRY. 1996. *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppi*. Jyväskylä: Opetushallitus. ISBN 951 719 614 8
- — 2004. Suomen romanikieli salakielenä. In: Nenonen, Marja (ed.) *Příspěvek 30. Finské konference lingvistiky, Joensuu, 15.–16. května 2003*, Joensuu: University of Joensuu, str. 42–8. ISBN 952 458 449 2
- — 2009. Suomen romanikieli: sen asema yhteisössään, käyttö ja romanien kieliasenteet. *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 8. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus*. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk8/> (12.9.2012). ISBN 978 952 5446 41-8
- KARIMUS, MIRJAM. 1969. Romanien tavoista. In: Huttunen, K., Nordström-Holm G. (eds.) *Mustalaiselämää*. Helsinki: Tammi. ISBN kr2027045
- KOIVISTO, VILJO. 1987. *Rakkavaha romanes. Kaalengo tšimbako sikjibosko liin*. Ammattikasvatustieteiden tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus: Helsinki. ISBN 9518606110
- — 1992. Tutkimus Suomen romanikansan ammasteista ja niissä tapahtuneista muutoksista. Diplomová práce. Univerzita v Helsinkách.
- KOPSA-SCHÖN, TUULA. 1996. *Kulttuuri-identiteetin jäljillä. Suomen romanien kulttuuri-identiteetistä 1980-luvun alussa*. Helsinki: SKS. ISBN 951 717 911 1

- MASICA, COLIN P. 1991. *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521299442
- MATRAS, YARON. 1999a. The speech of the Polska Roma: some highlighted features and their implications for Romani dialectology. *Journal of the Gypsy Lore Society*, pátá řada, 9(1), 1–28.
- 1999d. s/h alternation in Romani. An historical and functional interpretation. *Grazer Linguistische Studien* 51, 99–129.
- 2002. *Romani. A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0521631653
- MATRAS, Y., SAKEL, J. (eds.) 2007. *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter. ISBN 978 3 11 019919 2
- MIKLOSICH, FRANZ. 1872–1880: *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europa*, X–XII. Wien: Karl Gerold's Sohn.
- MUSTALAISASIAIN NEUVOTTELUKUNTA. 1981. *Mustalaiset vähemmistöjä suomalaisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: Valtion painatuskeskus. ISBN 951 46 6106 0
- PIRTTISAARI, HELENA. 2002. Suomen romanin partisiippien morfologiaa. Diplomová práce. Univerzita v Helsinkách.
- 2003. Muutos ja variaatio Suomen romanin verbien taivutustyypeissä. *Vierittäjä* 4, 508–28.
- 2004a. Contact-induced changes in Finnish Romani. <http://www.ling.helsinki.fi/kielitiede/20scl/abstracts.shtml#Pirttisaari>. (9. srpna 2004.)
- 2005. A functional approach to the distribution of participle suffixes in Finnish Romani. In Schrammel, B. Halwachs, D. Abrosch, G. (eds.) *General and Applied Romani Linguistics. Proceedings of the 6th International Conference on Romani Linguistics*. München: Lincom Europa, s. 114–27. ISBN 3 89586 741 1
- SAMPSON, JOHN. 1968 [1926]. *The dialect of the Gypsies of Wales being the older form of British Romani preserved in the speech of the clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon Press.
- TENSER, ANTON. 2005. *Lithuanian Romani*. Lincom Europa: Mnichov. ISBN 3895869597
- 2008: The northeastern group of Romani dialects. Nepublikovaná disertační práce. University of Manchester.
- THESLEFF, ARTHUR. 1899. *Finlands zigenare. En etnografisk studie*. Helsinki.
- 1901. *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX:6. Helsinki: Finnische Literatur-Gesellschaft.
- 1904: *Zigenare. En inledande öfversikt till det af författaren vid Skansens värfest 1904 anordnade zigenarlägret*. Stockholm: Centraltryckeriet.
- TOLKKI, TOIVO. 1951. Poliisi ja mustalaiset. *Poliisimies* 11.

- VALTONEN, PERTTI. 1968. Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Licentiate thesis. Univerzita v Helsinkách.
- VEHMAS, RAINO. 1961. *Suomen romaniväestön ryhmäluonne ja akkulturoituminen*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa 81, Turku.
- VUORELA, K., BORIN, L. 1998: Finnish Romani. In: Ó Corráin, A., Mac Mathuna, S. (eds.) *Minority Languages in Scandinavia, Britain and Ireland*. 3, Uppsala. s. 51–76. ISBN 91 554 4111 4

Použité zkratky

1	1. osoba	2	2. osoba
3	3. osoba	ABL	ablativ
ADESS	adesiv	ALL	alativ
CLIT	klitikum	CND	kondicionál
COMP	doplněk	DAT	dativ
EXT	rozšíření kmene	F	femininum
GEN	genitiv	IMPF	imperfektum
IND	indikativ	INF	infinitiv
INESS	inesiv	LOC	lokativ
M	maskulinum	NEG	zápor
NOM	nominativ	OBL	obliquus/nepřímý pád
PART	partitiv	PAST	minulý čas
PL	množné číslo	PRET	préteritum
PRS	přítomný čas	PTCP	participium
RELF	reflexivum	SG	singulár
STIND	staroindoárijšťina		

Dětský registr romštiny²

Abstract

Based on following field research in one Romani speech community, the article gives basic overview of structural and discursive phenomena of baby talk register in a particular Romani variety. The register is also looked at in broader perspective of the community's culture and socialization practices. Baby talk in the studied community shares a common characteristics of this register with other languages containing same extension of its usage beyond child directed communication. It borrows some features from baby talk register of Slovak, which is the second code of the bilingual Romani speech community. At the same time the studied Romani baby talk register deals with the material of the matrix society language independently in some ways but it shows some culturally depended differences as well.

Keywords:

Romani, speech register, baby-talk, socialization, language socialization

1 Mgr. Pavel Kubaník je doktorandem a asistentem na Semináři romistiky ÚJCA FF UK. E-mail: pavel.kubanik@ff.cuni.cz

2 Článek je výstupem projektu Grantové agentury UK č. 53112. Děkuji Viktoru Elšíkovi za cenné poznámky k pracovní verzi tohoto textu.

Když se lidem kdekoli na světě narodí dítě, do různé míry přizpůsobují jeho fyzické okolí nebo své chování této nové situaci. Řada rodičů například různým způsobem zabezpečuje své domácnosti, aby nebyly pro dítě nebezpečné, kupuje hračky, dětské oblečení, dětské jídlo. Subtilnější, ale stále patrnou formou takového přizpůsobování je také změna jazykového chování. Tato změna bývá často velmi výrazná. Jak podotýká Ferguson (2004 [1978]: 177), pokud bychom si pustili dva audiozáznamy jazykových projevů, z nichž jeden by obsahoval interakci dospělého a nemluvněte a druhý interakci dvou dospělých, patrně by žádný rodič mluvčí daného jazyka neměl problém rozlišit, který záznam zachycuje interakci s dítětem bez ohledu na obsah výpovědi.

V případě, že se jazykové jednotky (intonace, hlásky, slovní zásoba atd.) proměňují s ohledem na určité charakteristiky užití jazyka (především s ohledem na to, v jaké situaci nebo s kým mluvím – s dítětem, s váženou osobou atd.), mluvíme o tzv. registru. Registr lze tedy definovat jako soubor jazykových jednotek se shodnou sociální distribucí (Hudson 1998: 45-49).

Registr určený pro komunikaci s dětmi se v lingvistické literatuře nazývá *baby talk*, případně *caregiver register*, *child directed speech* nebo *motherese* (Ochs, Schieffelin 1984, Soderstrom 2007). Následující text se bude věnovat popisu tohoto fenoménu na základě dat z jedné romské řečové komunity na východním Slovensku.

V tomto textu budu rozlišovat dvě úrovně interakce s dětmi: obecnější úroveň nazvu *komunikace s dětmi*. Pod tento pojem zahrnuji především obsah komunikace s malými dětmi ze strany starších (dětí i dospělých), ale i neverbální součást této komunikace (např. jak je s dítětem fyzicky manipulováno). Součástí komunikace s dětmi je pak i specifický řečový registr, charakterizovaný fonologickými, morfologickými či lexikálními odlišnostmi oproti běžné mluvě dospělých. Pro tento registr (*baby talk*) budu používat ekvivalent *dětský registr*.³

Hlavním cílem tohoto textu je shrnout a popsat strukturní charakteristiky a užívání dětského registru v jedné romské varietě. Text je založen na pokračujícím výzkumu komunikačního chování Romů z osady u východoslovenské vesnice *Gav* (bližší charakteristika lokality a výzkumu viz níže).⁴

3 Slovenská jazykověda používá distinkci „řeč orientovaná na dítě“ (RD) a „dětská řeč“ (DR), případně „řečové okolí dítěte“ (Slančová 1999: 25, Slančová 2008). Tato terminologie dobře rozlišuje rovinu řečového inputu a řeči produkované samotným dítětem. Z několika důvodů se ovšem uchyluji k nezavedeným termínům „komunikace s dítětem“ a „dětský registr (určitého jazyka)“: A) Slovenská terminologie vychází z překladu anglického *child directed speech*. V komunikaci s dítětem je ovšem důležitá i neverbální složka, kterou termín opomíjí; B) Termín „dětská řeč“ označuje řečovou produkci dětí, nepoučeným čtenářem může být ale chápán přesně opačně (jako ekvivalent anglického *baby talk*); C) „Řeč orientovaná na dítě“ může být chápána jako jakýkoli, tedy i nepříznakový řečový projev určený dětskému adresátovi. Dětský registr jazyka je ovšem poměrně dobře odlišitelný od bezpříznakové podoby tohoto jazyka.

4 *Gav* je pseudonym (vychází z romského slova *gav*, tj. vesnice, osada). Anonymizace lokality je výsledkem vzájemné dohody mezi autorem článku a jeho informanty.

Jako dětský registr (*baby talk*) označuje lingvistická literatura jazykovou formu, kterou mluvčí jazyka považují za vhodnou především pro komunikaci s dětmi (Ferguson 1964: 103). Primárně se tedy jedná o jazykový registr, kterým mluví na dítě jeho okolí a který se do jisté míry dítě učí (začíná například používat část slovní zásoby tohoto registru). Nejlépe rozeznatelným projevem dětského registru jsou prozodické prvky (intonace, tón hlasu, tempo atd.) a specifické lexikum, nicméně jazyk, kterým se komunikuje s malými dětmi má i své fonologické, morfologické, syntaktické a diskurzivní zvláštnosti.

Ačkoli záznamy o tomto specifickém jazykovém chování máme již z antiky a první lingvistické popisy z počátku 20. století, určitý boom ve studiu dětského registru sledujeme v šedesátých letech poté, co autoři generativistické školy zpochybnili důležitost dětského registru pro jazykový vývoj dítěte (Solomon 2011: 124). Základními texty ke studiu dětského registru jsou studie Charlese Fergusona (1964, 1977, 2004 [1978]).

Podobně jako u popisu fenoménu diglosie byl Fergusonův prvotní záměr typologický, taxonomický (Ferguson 1964: 103). Autor chtěl položit základní kámen pro komparativní studium různých okrajových jazykových jevů (zvuky zvířat, hezitační formy). Na základě tohoto studia se měl vytvořit výkladový rámec pro synchronní i historickou analýzu těchto jevů v rámci jednoho jazyka.

A podobně jako Fergusonův průlomový popis diglosních jazykových situací nevedl ke srovnatelnému popisu jiného typu situací jako spíše k aplikaci termínu na další a další jazykové komunity (Ferguson 2010 [1991]), můžeme říct, že i popisu dětského registru v dalších jazycích bylo věnováno více úsilí než srovnávacímu studiu jiných okrajových jazykových registrů. Toto studium ovšem vedlo alespoň k prohloubení znalostí o kulturní univerzálnosti dětského registru a jeho charakteristik.

Ferguson (2004 [1978]: 183) se domníval, že specifický jazykový registr pro komunikaci s dětmi mají všechny jazykové komunity. Ačkoli existovaly již dřívější pochybnosti o takovéto univerzalitě (Casagrande 1964 [1948]), lingvisticko-antropologické studie mezi Samoany a Kaluly (Ochs, Schieffelin 1984) tyto pochybnosti potvrdily konkrétními daty. Zatímco Kalulové postrádají dětský registr zcela, Samoané postrádají v komunikaci s dětmi zjednodušující prvky v rovině fonologie, syntaxe a prozodie – nejedná se tedy o „zjednodušený registr“, jak byl dětský registr někdy chápán (Ferguson 1977). Zatímco Kalulové vysvětlují nezjednodušování řeči k dětem tím, že nechtějí, aby děti zněly „dětinsky“ a aby se opožděly v akvizici běžné řeči, Samoané se v otázce jazykového přizpůsobování řídí hierarchií společnosti – zatímco děti jsou hierarchicky nízko a nikdo se jim jazykově nepřizpůsobuje, zjednodušený registr vlastního jazyka užívají vůči váženým cizincům, kteří se jazyk učí. Samotná ne/existence dětského registru

má tedy širší kulturní rámec. Dětský registr u americké (a patrně obecně „západní“) střední třídy je podle autorek (Ochs, Schieffelin 1984: 287-8) rovněž jen jednou z reprezentací dvou obecnějších strategií v přístupu k dětem, konkrétně upozadování vlastní role pečovatele (*self-lowering strategy*) a naopak zdůrazňování aktivní role dítěte (*child raising strategy*). *Self-lowering strategy* se projevuje např. zjednodušováním řeči, *child-raising strategy* znamená připisovat dítěti větší schopnosti, než které má – v řeči např. interpretujeme dětské zbleptání jako smysluplné výroky, mimo doménu jazyka se tato strategie projevuje například zvykem nechávat děti vyhrát v různých hrách atd.

Rozšířením vzorku jazyků, ve kterých byl dětský registr popsán, se došlo rovněž k charakterizaci univerzálií tohoto registru. Zatímco Ferguson (1964) na vzorku šesti jazyků upozorňuje na 22 prozodických, lexikálních, fonologických, syntaktických a diskurzivních charakteristik dětského registru, Haynes a Cooper (1986; podle Salomone 2011: 125) ukázali na 8 stabilnějších prvků – vyšší tón, výrazná intonace, kratší věty, repetice, termíny pro příbuzenství a tělesné části, reduplikace slabik v dětských slovech, deiktický posun (*pronouns shift*) a užití dětského registru staršími dětmi.

V popisu strukturních a diskurzivních prvků se v tomto textu budu držet Fergusonovy (2004 [1978]) taxonomie, kterou autor vytvořil právě pro účely srovnání dětských registrů různých jazyků.

Dětský registr v romských komunitách

Studium komunikace s dětmi v romských jazykových komunitách (Gleason, Réger 1991, Réger 1999, Andrš 2010) ukázalo, že také mluvčí romštiny v Maďarsku a rumunském Banátu používají dětský registr.

Régerová a Gleason pracovali s rozsáhlým korpusem získaným v komunitách mluvčích vlašských a jihocentrálních dialektů, přičemž autorovi článku dostupné publikace vycházejí především z analýzy materiálu získaného mezi olašskými Romy. Hlavním tématem jejich textu je širší rámec komunikace s dětmi, nicméně všímají si, že i mluvčí romštiny používají specifický řečový registr, pro který jsou charakteristické určité hláskové změny (redukce, asimilace, nahrazování okluziv za frikativy) nebo specifické lexémy (viz tabulka 1) (Gleason, Réger 1991: 603-4).

Zbyněk Andrš se ve své dizertaci zabývá různými řečovými registry kalde-rašských Romů původem z rumunského Banátu, největší část věnuje jazykové etiketě, projevům zdvořilosti (viz také Andrš 2009). U dětského registru (*vorba rēzgime* „mazlivá řeč“, jak ji pojmenovávají Andršovi informanti) se autor pozastavuje v krátkosti především u specifického lexika (viz tabulka 1) a věnuje se rovněž specifickým obsahům komunikace s dětmi (Andrš 2010: 49-56).

Na okraj lze zmínit rovněž několik lexikálních jednotek, které zaznamenává Romsko-český a česko-romský slovník (Hübschmannová et. al 2001 [1991]), zachycení širšího kontextu komunikace s dětmi včetně typických frází nalezneme např. také v (auto)biografii Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Lacková 2010).

Tento text tedy neobjevuje pro romistická studia nic zásadně nového. Přesto se domnívám, že má své opodstatnění. Zprv si všímá fenoménu dětského registru podrobněji než zmíněné texty. Zadruhé popisuje tento fenomén především na základě zkušeností ze zúčastněného pozorování, což má význam například pro kapitolu o užívání dětského registru nebo rozsah zachyceného lexika. V neposlední řadě se jedná o studii založenou na výzkumu v odlišné romské komunitě – práce Andrše a Régerové tak spolu s tímto textem mohou poskytnout zajímavý srovnávací materiál pro studium komunikace s dětmi a dětského registru napříč romskými jazykovými komunitami.

Charakteristika dat

Tento text je založen na probíhajícím výzkumu komunikačního chování Romů z osady u východoslovenské vesnice *Gav*. Samotný výzkum započal v srpnu 2011, nicméně osadu jsem průběžně navštěvoval už od roku 2004 a s *gavskými* Romy jsem udržoval kontakt i mimo tyto návštěvy (telefonicky, během jejich pobytu v ČR). Romové z dané osady jsou zvyklí komunikovat se mnou romsky a instruují v tomto smyslu i Romy, kteří mne neznají a zahájí rozhovor se mnou v místní varietě slovenštiny.

Gavská osada má v současnosti více než 1500 převážně romských obyvatel (výjimkou jsou tři přivdané neromské ženy). Osada je rozdělena na několik územních celků, které jsou ovšem příbuzensky propojené. Můj výzkum se v zásadě omezuje na jednu její část (přibližně 1/6 osady) a data získaná pozorováním tak lze k osadě jako celku vztahovat jen potenciálně. Tato část představuje několik příbuzensky propojených domácností. V části z nich pořizuji během krátkodobých terénních pobytů audio- a videonahrávky dokumentující běžné komunikační situace, nejčastěji právě komunikaci s dětmi nebo mezi dětmi. Okruh těchto domácností se postupně rozšiřuje. Dalším zdrojem informací pro tento článek je pozorování, resp. terénní deník. V části věnované lexiku dětského registru vycházím rovněž (ale nikoli výhradně) z dat získaných formou elicitace.

K tomuto okamžiku jsem v rámci výzkumu strávil v terénu přes osm týdnů v průběhu patnácti měsíců. Nashromáždil jsem přibližně 50 hodin videozáznamu a zhruba stejný úhrn audionahrávek, datový korpus tvoří dále odhadem 120 normostran terénních poznámek přepsaných do elektronické podoby a doplněných o další postřehy.

Dříve než se zaměřím na strukturní a diskurzivní charakteristiky dětského registru v *Gavu*, učiním několik základních poznámek k jazykovému charakteru této lokality a k podobě dětství a výchovy dětí v této lokalitě. Tyto poznámky jsou důležité jako základní rámec pro popis užívání dětského registru a vysvětlení některých jeho charakteristik.

Děti tvoří v *Gavu* poměrně značnou část populace osady, jen v roce 2012 se jich v osadě narodilo 91 (v neromské vesnici 37). Žena ve věku 25 let mívá zpravidla alespoň tři děti. Romové uvádějí několik časových hranic jako dobu ideální nebo alespoň akceptovatelnou pro početí prvního dítěte – žena by měla mít alespoň dokončenou základní školu (tedy 15-16 let), případně se blížit plnoletosti (17-18 let). Dítě narozené ženě, která je sama již babičkou, je bráno jako veřejná ostuda. Obě hranice této ideální normy jsou v praxi „porušovány“. Brzké těhotenství dívek (dříve než v 15 letech) je alespoň v rozhovorech se mnou nahlíženo obyvateli osady negativně, starší Romové je považují za novodobý fenomén.

Množství dětí a jejich nevhodné chování je mezi Romy často probíraným tématem a zejména v letních měsících jsou dětské půtky hlavním důvodem pro veřejné hádky. Tato poznámka by ale neměla upozadovat fakt, že děti jsou ze strany svého okolí milovány a je jim věnována péče a pozornost.

Výchova dětí neprobíhá od narození dítěte pouze v režii jeho rodičů. Základní péče o novorozence je sice považována za *džuvlíkaňi buči* „ženskou práci“ a matky malých dětí tvrdí, že by přebalování, mytí či oblékání malých dětí nikdy nepřenechaly svým partnerům. Otcové nicméně malé děti často nosí, chodí s nimi na návštěvy po okolních domech a podobně.

Mladé páry často sdílejí domácnost s rodiči jednoho z partnerů a prarodiče tak mají velký vliv zejména na výchovu prvorozených dětí. Stává se, že tyto děti částečně zůstávají v péči prarodičů i poté, co se jejich rodiče spolu s mladším(i) sourozencem/sourozenci přestěhují do samostatné domácnosti. Prvorození pak někdy své rodiče a prarodiče oslovují stejnými příbuzenskými termíny, případně rozlišují biologické a sociální rodiče odlišnými synonymy (mama/daj „matka“) nebo oslovují své biologické rodiče jménem, což je u oslovování prarodičů a starších obecně bráno jako prohrěšek. V rodině, ve které trávím nejvíce času, je úzus užívání rodičovských příbuzenských termínů pro prarodiče aktivně podporován ze strany prarodičů.

V raném věku ovšem o dítě vedle prarodičů pečují i švagrové či sestry matky, které dítě například nakojí, když je jeho vlastní matka nepřítomna nebo nemá dostatek mléka, dohlédnou na něj, když si matka potřebuje něco vyřídit ve městě, a podobně. Dítě tedy pravidelně tráví čas v domě svých prarodičů, strýců a tet a jejich dětí, případně na společném prostranství mezi domy a je tak vychováváno v širším kolektivu.

Pětileté děti již pravidelně přenášejí své malé sourozence, bratrance či sestřence mezi jednotlivými domácnostmi a malé děti se tak stávají velmi brzy také součástí dětských kolektivů. Od tří let již začínají čím dál více času trávit právě v rámci těchto kolektivů a vytrácejí se z přímého dohledu svých dospělých opatrovatelů.

Celý tento širší okruh pečovatelů zahrnující starší děti a dospělé pak pravidelně používá v komunikaci s dětmi dětský registr. Dítě si v rámci různých kolektivů zvyká na účast ve vícestranných komunikačních modelech (nikoli pouze matka-dítě), čemuž přispívá rovněž zažitý způsob polohování malého dítěte např. během přenášení nebo sezení tak, aby mělo vždy přehled o svém okolí (na boku, zády k opatrovateli, který dítě drží; tzv. hnízdové a L-tělesné niky, viz DeLeón 2011).

Hlavním jazykem komunikace mezi místními Romy a hlavním jazykem socializace dětí je místní varieta romštiny. Když děti začnou chodit v šesti letech do přípravného ročníku školy (všechny děti absolvují nultý nebo přípravný ročník, málokteré ale navštěvuje školku) mají poměrně omezenou znalost slovenštiny založenou především na pasivním poslechu tohoto jazyka než na aktivní interakci. Zdrojem slovenštiny je pro předškolní děti především sledování televize⁵ a sledování interakce starších Romů (včetně starších dětí) s Neromy (při nákupu, během pochůzek po spřízněných gádžích, kteří Romům prodávají nebo dávají opotřebované oblečení, hračky nebo nábytek). Zejména poslední rok před nástupem do školy se děti (cca pětileté) zapojují do spontánních her a aktivit, skrze které je starší děti-školáci ve výsledku připravují na školní docházku nebo alespoň na zápis – předškoláci se učí recitovat slovenské básničky, učí se základní slova a fráze užívané ve škole (názvy barev, zdvořilostní fráze atd.).

V následujícím textu se nicméně budeme věnovat především dětskému registru, který je v rámci komunikace s dětmi charakteristický zejména pro první dva roky života dítěte.

Charakteristiky dětského registru v *Gavu*

Ve stati věnované dětskému registru coby jazykové univerzálii (Ferguson 2004 [1978]) sestavil její autor základní výčet rysů tohoto fenoménu (v oblastech prozodie, fonologie, lexika, syntaxe a diskurzu/užívání), které by výzkumníci měli zahrnout do popisu dětského registru, aby se později mohlo dospět k syntéze a srovnání napříč odlišnými jazyky a jazykovými komunitami. V následující části se tedy budu držet navrhovaného výčtu rysů, který budu ilustrovat příklady zachycenými během svého výzkumu, případně tento základ obohacovat o další specifika dětského registru romštiny užívaného v *Gavu*.

⁵ V *gavské* osadě jde ovšem o poměrně novodobý vliv, neboť elektrina zde byla do většiny domácností zavedena teprve na přelomu tisíciletí.

Prozodie

V lingvistickém pojetí znamená prozodie popis rytmu, přízvuku a intonace řeči. Tyto prvky jsou obzvláště důležité pro komunikaci s dětmi v předřečovém stádiu – bylo například dokázáno, že děti reagují na vysoký tón hlasu častěji než na nižší tón (Ferguson 2004 [1978]: 178-9). Prozodické prvky člení jednotlivé promluvy a činí je tak pro děti přehlednějšími, samotná intonace říká dítěti, že je adresátem komunikátu právě ono (Ferguson 2004 [1978]: 178-9). Prozodické charakteristiky mohou dodávat řečovým projevům také význam, který není nesen přímo volbou slovní zásoby a gramatickými pravidly. Intonační a rytmické změny mohou sdělovat adresátovi, které úseky sdělení jsou míněny vážně a které nikoli, která část výpovědi je nejdůležitější atd.

Vysoký tón a intonační zdůrazňování (*exaggerated contours*) patří k prvkům dětského registru také v *Gavu*. V textové podobě jsou jen obtížně reprodukovatelné, nicméně jedním z příkladů může být výrazné prodlužování přízvučné (tedy předposlední) nebo první slabiky u jmen dětí nebo škádlivých oslovení (prodloužení značím dvojtečkou za touto slabikou).

př. 1: *Gi:tko!* „Margitko!“

př. 2: *Oli:ver!* „Oliver!“

př. 3: *Džu:vor!* „Veško!“

Tato často výrazně hlasitě pronášená oslovení charakteristická protažením přízvučné (1, 2) nebo první (1, 3) slabiky jsou pozorovatelná zejména v prvních měsících života dítěte, kolem jednoho roku se již vyskytují spíše ve zmírněné podobě. Důvodem je pravděpodobně to, že děti postupně dokážou vnímat, že jsou oslovovány i v případech, že jejich jméno není vyslovováno s výraznější intonací.

Vysoký tón zpravidla používají Romové v *Gavu* pro sdělení kladných emocí dítěti, hrubý hlas a/nebo vysoké tempo pak signalizuje hněv, upozornění nebo hrozbu (která nemusí být míněna vážně, což je pak dítěti sděleno např. polibkem nebo úsměvem, který následuje po výhrušné replice).

Ve sledovaném dětském registru lze rovněž pozorovat užívání pomalého tempa, případně rytmické slabikování slov.

Fonologie

Na úrovni fonologie se dětský registr vyznačuje zejména obměnami nebo vypouštěním některých hlásek. Ferguson mluví o čtyřech široce sdílených rysech napříč světovými jazyky: v redukci hláskových shluků (*clusters*), nahrazování likvidních hlásek, reduplikaci a speciálních hláskách.

Uvedené příklady zaznamenávají několik hláskových změn, ke kterým dochází v dětském registru *gavské* variety romštiny, nejsou ovšem vyčerpávajícím výčtem tohoto jevu.

př. 4: *Duj dzene upre dzaha?* (*Duj džene upre džaha?*) „Půjdeme nahoru oba?“

př. 5: *Mundalava tut!* (*Murdarava tut!*) „Já ti dám!“ (dosl. zabiju tě)

př. 6: *Pintolo.* (*Pindroro*) „Nožička.“

př. 7: *Čiveš tele hund'ici?* (*Čhives tele hundrici?*) „Svlékáš se?“

Příklady v kurzivě zachycují znění repliky v dětském registru sledované romské variety, v závorce je uvedena forma v bezpříznakové řeči, přičemž hláskové změny jsou zde podtrženy, v uvozovkách je uveden překlad slova či věty.

V příkladu 4 dochází k prealveolarizaci dvouhlásky dž > dz, zatímco na příkladu 7 můžeme demonstrovat naopak postalveolarizaci s > š. Změnou typickou pro dětský registr je záměna r > l (př. 5, 6).

Na příkladech 5-7 vidíme změnu ve struktuře konsonantických shluků – na příkladech 6 a 7 k tomuto dochází redukci hlásek daného klastru (ndr > nt, ndr > nd'), ve všech zmíněných příkladech také obměnou jedné z hlásek (rd > nd, ndr > nt, ndr > nd'). V rámci dětského registru lze zaznamenat samozřejmě celou řadu dalších hláskových změn: r > j, l > ľ, čh > ěh. Tyto změny se odehrávají v rámci hláskového repertoáru dané romské variety. Výskyt zvláštních hlásek dětského registru, které jsou jeho součástí v jiných jazycích, se v mých datech dosud nepotvrzuje.

Reduplikace je charakteristická pro mnoho položek lexika dětského registru a budeme ji tedy demonstrovat v oddíle věnovaném lexiku.

Lexikum

Jednou z nejlépe identifikovatelných složek dětského registru je specifické lexikum. Ne všechna slova užívaná mluvčími během komunikace s malými dětmi ovšem zahrnují do lexika dětského registru. Vedle slov bezpříznakové variety daného jazyka zde mezi slova dětského registru nezařazují také takové jazykové jednotky, které se nově vytvářejí ve spolupráci dítěte a jeho okolí. Pokud mají určité zvuky specifickou komunikační funkci, mohou být klasifikovány jako slova (Barret 1995: 364) užívaná v určitém familiiolektu, nejedná se nicméně o ustálené formy sdílené širší řečovou komunitou. Jako specifické lexikum dětského registru zde tedy chápu výrazy, které jsou součástí širšího lexika daného jazyka, jsou známy širší jazykové komunitě a rodiče je užívají a tímto je své děti učí, neboť je považují za adekvátní pro komunikaci právě s malými dětmi. Tato vrstva jazyka je poměrně konzervativní (Ferguson 1964).⁶

Právě díky specifickému komunikačnímu partnerovi zahrnuje slovník dětského registru především ty sémantické okruhy, které jsou součástí světa malého dítěte a jsou důležité pro komunikaci s ním. Patrně nejuniverzálnějšími okruhy jsou podle Fergusona (2004 [1978]) příbuzenské termíny, názvy dětských her, základní vlastnosti. Pro dětské lexikum jsou dále specifická kompozitní slovesa, hypokoristika (zkrácené nebo zdrobnělé formy jmen a slov) a deminutiva.

Tab. 1 Lexikum dětského registru ve třech dialektech

česky	Gav	slovník (Hübschmannová et al. 2001 (1991))	Banát (Andrš 2010)	Maďarsko (Réger 1991)
<i>příbuzenství</i>				
1 máma	<i>mama</i>		–	–
2 táta	<i>dada</i>		–	–
3 dítě	<i>popa</i>		–	–
<i>tělo a tělesné funkce</i>				
4 jídlo/papat	<i>(kerel) pap(k)a</i>	<i>papa (kerel)</i>	<i>papa</i>	–
5 maso	–	–	–	<i>cici</i>
6 voda	–	–	–	<i>tutu</i>
7 pití	<i>bumbu</i>	–	–	–
8 spánek/ spát	<i>(kerel) džidži/ džidža/ džudžu</i>	<i>kerel čuču</i>	<i>kerel haynani /lala /nana / nani</i>	<i>kerel lulu</i>
9 čůrat <i>(kerel)</i>	<i>piš</i>	<i>piši</i>	<i>kerel pipi</i>	–
10 kakat	<i>(kerel) e-e / keke</i>	–	–	–
11 bolest/bolet	<i>buba</i>	–	–	–
12 prso	<i>titi/titka</i>	–	<i>cici</i>	–
<i>vlastnosti</i>				
13 hezký	<i>tete/čeče</i>	–	–	–
14 špinavý	<i>fuj / e-e</i>	–	–	–
15 horký	<i>kiš</i>	–	–	–
<i>činnosti</i>				
16 líbat/polibek	<i>(kerel/del/ čumidel) bo/božtík</i>	–	<i>(del) pupa, midel</i>	–
17 stát (stůj)	<i>toju</i>			

6 Konzervativnost dětského lexika kontrastuje s jazykovými prostředky užívanými v dalších fázích (jazykového) vývoje člověka. Např. jazyk mládeže se obměňuje velmi rychle, neboť vrstevnické skupiny se chtějí odlišit nejen od skupin jiného věku, ale také od předcházejících vrstevnických skupin stejného věku (Hudson 1998: 14–16; podle Chambers 1995).

česky	Gav	slovník (Hübschmannová et al. 2001 (1991))	Banát (Andrš 2010)	Maďarsko (Réger 1991)
18 tleskat	<i>kerel tãpki/ tãpkuški</i>	–	–	–
19 jít ven	<i>džal pa</i>	–	–	–
20 kousat	<i>kerel kiš kerel kusaj</i>	–	–	–
21 bít <i>bytosťi, věci</i>	<i>kerel bi</i>	–	–	<i>pok-pok kerel</i>
22 kočka	<i>miňu(š)</i>			
23 pes	<i>nono / havo</i>	–	–	–
24 sladkosti	<i>čuču</i>		<i>bobo</i>	–
25 hračka	<i>tete/čeče</i>	–	–	–
26 bubák	<i>bobo</i>	–	<i>babao</i>	–

Tabulka č. 1 zahrnuje 24 lexikálních položek (a jejich variant) dětského registru *gavské* romské variety a doplňující údaje z dalších tří zdrojů. Výrazy jsou rozdělené podle sémantických oblastí. Co se týče *gavské* variety, zahrnul jsem pouze specifické lexémy dětského registru, nikoli slova pouze hláskově obměněná oproti jejich nepříznačkové variantě (*pintolo* < *pindrora* „nožička“, *panki* < *to-panki* „boty“), ačkoli i tyto výrazy se v komunikaci s dětmi objevují. Vynechávám rovněž deminutivní formy, které jsou v rámci dětského registru běžné. Je ale třeba poznamenat, že užití deminutiv je častější v romštině i v nepříznačkové variantě například v porovnání s češtinou. Deminutiva lze tvořit například i u číslovek a mají více funkcí (Šebková, Žlnayová 1998:36–37). Tabulka č. 1 dále zahrnuje téměř výhradně výrazy, které jsem slyšel v přirozené interakci, výrazy získané pouze elicitací jsou podtržené (ř. 13, 22, 23, 25).

V různých zdrojích uvedených v tabulce č. 1 se jen ojediněle setkáme v rámci dětského registru se synonymy (*kerel papa* „jíst“, ř. 4). Pozorovatelná je spíše homonymie, tedy slova se stejnou formou, ale odlišným významem (*bobo* „bubák“, „sladkost“, ř. 23 a 25; (*kerel*) *čuču* „sladkosti“, „haját“, ř. 8 a 23, (*kerel*) *kiš* „kousat“, „horký“, ř. 15 a 20). Některé homonymní formy uvádí slovník (Hübschmannová et al. 2001 [1991]) pro jen částečně odlišné významy (vokativ *mamo* „maminko“, viz. ř. 1, *popa* pouze ve významu „panenka“, přičemž slovenský i romský dětský registr toto slovo používají i ve významu „dítě“).

Jednotlivým prvkem napříč dialekty i v rámci jednotlivých dialektů je spíše fonologická struktura slov (konsonant-vokál-konsonant-vokál; např. ř. 1–6) včetně reduplikace slabik v rámci jednoho slova (např. ř. 1, 2, 8), což je charakteristická vlastnost dětských registrů napříč různými jazyky.

Běžné jsou rovněž analytické konstrukce, nejčastěji se slovesem *kerel* „dělat“ (ř. 4, 9, 16, 17, 19–21), v některých případech je možná variantnost kompozitního vyjádření (*del/kerel/čumidel bo* „políbit“, dosl. „dát/udělat/políbit políbek“, ř. 16).

Původ slov

Až na výjimky se u většiny lexikálních jednotek dětského registru dané variety patně jedná o přejímky nebo (v případě analytických konstrukcí) semikalky ze slovenštiny. Výjimku tvoří slova *nono* < *rukono* „pejsek“, *dada* < *dad* „táta“ a *toju* < *terdžuv* „stůj, postav se“, která jsou odvozena od původních romských substantiv, resp. slovesa.

Neznámou etymologii mají výrazy *džidži* „spánek“ a *kiš* „horký“. Andrš (2010: 29) zmiňuje slovo *Džidži* jako mužskou přezdívku v kapitole o romských jménech užívaných v jím sledované lokalitě. Původ přezdívky je podle něj onomatopoický a souvisí s dětským registrem, souvislost s významem „spát“ ovšem autor neuvádí, neboť Romové z Banátu používají jiné výrazy (viz ř. 8). Ferguson (1964) uvádí slovo *kix* „horký“ jako příklad pro areálově sdílený výraz v arabské jazykové oblasti. V romštině by se tedy mohlo jednat o výraz přejatý ještě v předřeckém období, pro toto tvrzení bychom ovšem museli toto slovo nalézt ve více dialektech.

Obecně je určení etymologické souvislosti u slov dětského registru záludné vzhledem ke zmíněným fonologickým vzorcům a omezenosti sémantických oblastí – Komančové například používají „dětské slovo“ *cici* „prso“ (Casagrande 1964), které je synonymem pro tento výraz v dětském registru banátských Romů (viz ř. 12), nicméně najít zde souvislost by bylo obtížné. Na druhou stranu není náhoda, že v češtině, slovenštině, východoslovenské romštině i romštině banátských Romů nalezneme téměř shodný výraz pro slovo „jídlo“, případně „jíst“ (viz ř. 4). Původní latinský výraz (*pápa* resp. *pappa*) je zdrojovým slovem pro tento výraz v řadě světových jazyků (patrně i v rumunštině a slovenštině, odkud jej přejala Romové) a je dalším příkladem areálového sdílení některých lexémů dětského registru (Ferguson 1964).

Zmíněné výrazné přejímání ze slovenštiny má v dětském registru sledované romské variety určitá specifika. V některých případech romský dětský registr přímo přejímá z dětského registru slovenštiny (*havo* < *havo* „pes“, *popa* < *popa* „dítě, panenka“ atd.). Některé výrazy jsou ovšem vytvořeny na základě slovenštiny, pravděpodobně ale nikoli přímo odvozeny z dětského registru. V obsáhlé analýze „dětských slov“ ve slovenštině, která byla vypracována na základě dotazníkového šetření ve všech regionech Slovenska (Ondráčková 2008), se například mezi patnácti synonymy slovesa *bozkávať sa* nevyskytuje tvar (*dať*) *bo*. Lze se tedy domnívat, že rodilí mluvčí romštiny zde s materiálem slovenštiny zacházejí

jinak než rodilí mluvčí slovenštiny a romský výraz *kerel bo* „líbat“ nelze brát jako prostou přejímku ze slovenštiny.⁷ Samozřejmě ani slovníček slovenských „dětských slov“ (Ondráčková 2008: 291–294, 299–305) nemusí být kompletní.

Slovesné přejímky (k slovnědruhovému rozlišení viz níže) v romském dětském registru rovněž postrádají adaptační morfologii. To platí pro slovesa. U některých substantiv si můžeme všimnout zakončení na -a, což by odpovídalo adaptačnímu morfému pro xenoklitická feminina. Slova dětského registru jsou ale užívána téměř výhradně v základním tvaru a je tedy složité odhadovat paradigma těchto slov, které by lépe osvětlilo jejich stavbu, respektive se jeví jako charakteristické, že se užívají výhradně v základním tvaru v rámci zjednodušených syntaktických konstrukcí (chybí např. člen). Běžně zaznamenanatelnou výjimku tvoří slovo *dada* „táta, tatínek“, které se někdy užívá i v akuzativu *dada-s* (*dikhes le dadas?* „vidíš tátu?“).

Některá slova slovenského dětského registru variiují v tom, jestli obsahují nebo neobsahují slovesnou morfologii. Narazíme tak na sloveso *pišať* „čůrat“ i na tvar *piš* se stejným významem. Romština v tomto případě pravděpodobně přejímá přímo tvar *piš* bez použití adaptační morfologie:

př. 8: *Kames piš?* „Chceš čůrat?“

Tato „agramatičnost“ dětského registru (slovenského i romského) pravděpodobně usnadňuje přejímání těchto lexikálních jednotek.

Obdobně existuje ve slovenštině sloveso *bubkať* „bolet“ a zároveň jeho synonyma jako *bó-bó*, *bibka* a jiné (Ondráčková 2008: 291). Romský výraz *buba*, který je ze slovenštiny pravděpodobně odvozený, může být použit jako sloveso (př. 10), ale i jako podstatné jméno (př. 9):

př. 9: *Dikhes buba?* „Vidíš tu modřinu?“

př. 10: *So buba? Buba tut o šero?* „Co tě bolí? Bolí tě hlava?“

Slovnědruhová volnost je dalším znakem, který není specifickým rysem pouze romského dětského registru.

Zvláštním typem přejímání je transfer slovenského imperativního tvaru ve výrazech *kerel kusaj* „kousat“ nebo *kerel bi* „bít“. Další zvláštností je užívání slovenského deminutivního morfému -(č)k- ve variantách některých slov (*džidži* /*džička* „spánek“, *titi/titka* „prso“).

7 Régerová a Gleason (1991: 604) nacházejí podobný fenomén na fonologické úrovni dětského registru Romů v Maďarsku – hláskové posuny v případě maďarských přejímek v romském dětském registru neodpovídají změnám běžným u (dětského registru) maďarštiny.

Je otázkou, zda lze z obsahu slovníku dětského registru vyvozovat nějaké hypotézy o kultuře dané komunity, případně o dětském světě v rámci této komunity. Z užití dětského registru lze například poměrně logicky odvodit sémantické okruhy slovní zásoby: Ferguson (2004 [1978]) jako univerzálně sdílené okruhy navrhuje části těla, tělesné funkce, příbuzenské termíny, jídlo, zvířata, názvy dětských her, přičemž tyto domény mohou být různě rozvinuté. Casagrande (1964 [1948]) opatrně naznačuje možné hypotézy tohoto druhu na jazykovém materiálu získaném od Komančů – všímá si, že příbuzenský termín označující v prvním plánu ženského prarodiče označuje v dalším plánu prarodiče jako celek, což může něco nasvědčovat o silnější inklinaci k matrilitinii; slovní repertoár komančského dětského registru podle Casagrandeho výrazněji reflektuje také téma disciplíny (rozvinutý repertoár výrazů pro vystrašení, konejšení, kontrolu pohybu dětí).

Domnívám se, že slovní repertoár dětského registru může sloužit maximálně jako východisko některých úvah o širším kontextu romské výchovy v dané lokalitě. V tomto článku jsem například již zmínil, že slovo *dada* neoznačuje pouze otce dítěte, ale v určitých případech rovněž/pouze mužského prarodiče, pokud se prarodiče výrazněji podílejí na výchově (zpravidla prvorozeného) dítěte mladého páru.

Dalším odkazem k širšímu kontextu socializace mohou být specificky utvořené přejímky *kerel kusaj* „kousat“ a *kerel bi* „bít“. Tyto se totiž často užívají v imperativu:

př. 11: *Ker kusaj* „Kousni (ji/ho)!“

př. 12: *Ker bi* „Zbij (ji/ho)!“

Romské děti v *Gavu* jsou těmito „povely“ vedeny k tomu, aby pro pobavení okolí „napadly“ většinou stejně staré dítě. Toto „napadení“ je ovšem kontrolované, a ačkoli k nějaké ráně občas dojde, zpravidla není bolestivá, což je dáno i fyzickými možnostmi dítěte.⁸

V uvedených příkladech je ovšem důležitější širší kontext, přičemž slovo dětského registru je pouze jedním z odrazů této skutečnosti. Ze samotné evidence určitého výrazu by se daný kontext nedal odvodit.

⁸ Samotnou interpretaci této praxe si dosud nejsem jistý, nicméně její ukotvení v slovníku dětského registru i přes výjimečnost adaptačního procesu daných výrazů vnímám (vedle samotného pozorování) jako určitý doklad běžnosti této praxe. Rozpor mezi samozřejmou láskou k dětem ze strany jejich opatrovatelů a „ponoukáním k vzájemné agresi“ se mi jeví jako antagonismus, který se projevuje i na jiných rovinách komunikace s dětmi – malé děti jsou líbány svými opatrovateli způsobem, který se zvnějšku může jevit jako až agresivní, běžnou praxí je v *Gavu* „propleskávání“ dětí doprovázené úsměvem člověka, který dítě „fackuje“, což ale jen výjimečně vede k pláči dítěte, projevem tohoto antagonismu je i velmi rozvinutá praxe škádlení dětí. Děti se tak podle mé hypotézy učí mimo jiné citlivosti k jiným než čistě verbálním komunikačním kanálům, resp. k citlivosti ke kontextualizačním signálům.

Dalším spíše anekdotickým příkladem může být slovo *bobo*, které rodiče dětí běžně překládají jako „*mulo*“ (mrtvý, duch zemřelého). Ačkoli se tedy jedná pravděpodobně o přejímku, konceptualizace slova se může velmi lišit od toho, co si Neromové představí pod běžným „bubákem“.

Určitý potenciál pro širší kulturní výklad založený na samotném lexiku nabízí také absence určitých lexémů, které jsou v jiných dětských registrech běžné. Když porovnáme slova dětského registru slovenštiny (Ondráčková 2008) a romštiny, jedním ze zajímavých kontrastů je absence specifických výrazů pro penis a vagínu v romském registru a naopak obrovská (v rámci daného registru vlastně nejvyšší) variabilita těchto termínů v registru slovenském. Lze tedy usuzovat, že pro mluvčí slovenštiny (totéž pravděpodobně platí pro mluvčí češtiny) jsou tyto výrazy mnohem tabuizovanější a jednotlivé rodiny si vymýšlejí svá „soukromá“ slova. Naopak Romové v *Gavu* nevnímají pohlavní orgány u dětí jako tabu a používají výrazy běžné i v nepříznakové romštině, někdy doplněné o deminutivní morfémy. Netabuizovanost těchto slov můžeme demonstrovat i na tom, že slovo *karoro* „pindourek“ se v *Gavu* běžně používá také jako soukromé i veřejné oslovení chlapců až do ranně školního věku. Holčičky jsou na této obecné úrovni osločovány *babko*, což odkazuje ke slovenskému *bábika* „panenka“.

Další položka, která je běžná v lexiku jiných řečových registrů a kterou jsem (zatím?) v *gavském* registru nevypozoroval, jsou názvy dětských her (Ferguson uvádí např. anglické *peekaboo*, *pattycake*). Neznamená to ovšem, že by se v komunikaci s dětmi neuplatňovala hravost jako taková – typickým rysem, který lze pozorovat napříč romskými komunitami, je škádlení dětí (Réger 1999, Andrš 2010: 49–56, vlastní pozorování), resp. jeho některé kulturně kontextualizovatelné projevy. Analýza těchto procesů je ovšem námětem spíše pro samostatný článek, a proto mu zde nebudu věnovat více prostoru. Domnívám se ale, že pojmenování určitých hravých aktivit s dětmi nemusí být natolik rozšířené jako tyto aktivity samotné.

Syntaktické a diskurzivní charakteristiky

Na syntaktické rovině můžeme upozornit v podstatě na všechny prvky, které jsou tradičně s dětským registrem spojovány – také ve sledované varietě narazíme na preferenci krátkých vět a jejich řazení za sebe (parataxe), telegrafický styl a častější opakování než je běžné v nepříznakové varietě.

Tyto charakteristiky můžeme ilustrovat na dvou příkladech, kdy se matka (M) mazlí se svou dcerou Gitkou (0; 6):

př. 13: [2011-10-25-01]

M: *Joj, koja bari pul. Bari bul! Mamkake! Cikno nakboro? Bare jakha? Hrube cimbi! Margitka?*

Gitka! Dada? No?! Dada? Vuštoro ((směje se, líbá Gitku)).

M: „Joj, ten velký zadek. Velký zadek! Maminčin! Malinký nosánek? Velké oči? Husté obočí!

Margitka? Gitka! Táta? No?! Táta? Retík.“ ((směje se, líbá Gitku))

př. 14: [V_2011-10-27-06]

M: ((sedí s Gitkou na gauči, dává jí pít, Gitka pozoruje kameru)). *Dikh ko-doj, Gitko. Dikhen. Titki na pijen?! Kodi dikh. O Palko. Dikhes? Dikhes o Palko tut kamerinell*

M: ((sedí s Gitkou na gauči, dává jí pít, Gitka pozoruje kameru)). „Podívej se tam, Gitko. Podívejte. Prso si nedáte / nedají?! Tam se dívej. Palko. Vidíš? Palko tě natáčí!“

Oba příklady ukazují řetězení krátkých, často jedno nebo dvoučlenných vět, kterými matka navazuje kontakt se svou půlroční dcerou. Tyto zřetězené sekvence jsou propojeny častým opakováním slov.

Dětský registr romštiny zahrnuje rovněž různá syntaktická zjednodušení:

př. 15: *Dža o dad!* (*Dža ko dad!*) „Běž za tátou!“

V příkladu z dětského registru je vypuštěna předložka, která by byla součástí nepříznačkové fráze. Ve větách tohoto typu lze vypustit i člen (*o*), který je v příkladu použit.

V rovině diskurzu si můžeme na výše uvedených příkladech všimnout velké frekvence otázek. V příkladu 13 jsou otázky prokládány důraznými oznamovacími větami a sekvence je tak výrazně strukturována nejen krátkými větnými celky, ale rovněž intonačními změnami.

Příklad 14 rovněž demonstruje deiktický posun (*pronoun shift*)⁹, další jev poměrně typický pro dětské registry, zejména v nahrazování deixe druhé osoby singuláru – zde je malá dcera oslovována formami druhé nebo třetí osoby plurálu, které jsou v romštině homonymní. Během svých terénních pobytů jsem se ovšem jen velmi ojediněle setkal se záměnou *ty* > *my*, která je například v češtině běžná, když matka popisuje nějakou akci svého dítěte („Půjdeme se vyčůrat“, přičemž močit se chystá pouze dítě).

⁹ Jelikož osobní zájmena lze v romštině z větné konstrukce často vypustit, posun (*shift*) se neprojeví na zájmenu (*pronoun*), ale na osobě slovesa. Proto zde volím „posunutý“ překlad anglického termínu.

Užití

Dětský registr je v *Gavvu* užíván muži, ženami i odrostlejšími dětmi. Frekvence užití je dána v zásadě frekvencí kontaktu s dětmi. Ženy jsou podle mého pozorování v užití dětského registru pouze intonačně výraznější.

Prvky dětského registru jsou užívány během imitování malých dětí, ale rovněž diskurzivně, když je potřeba poukázat na charakteristiky, které má adresát výpovědi společně s malými dětmi:

- mentální nerozvinutost dospělých jedinců je signalizována „dětskými“ fonologickými změnami v řeči, která je dané osobě adresována nebo kterou je jeho projev imitován k pobavení ostatních;
- přiovilý manžel může svou rozzlobenou manželku oslovit a zároveň pošádřit hypokorismem s charakteristicky protáhlou první slabikou (*Gi:tko!* „Margitko“), případně něžnými frázemi charakteristickými pro komunikaci s nemluvnaty (*Chav kole vuštora* „Ta tvoje pusinka!“, dosl. jím ty rtíky)¹⁰;
- dospělý může zaúkolovat starší dítě a zdůraznit hierarchii mezi sebou a úkolovaným tím, že použije syntakticky redukovanou konstrukci, kterou je vhodné použít s mnohem mladším dítětem (*Dža kodi! Dava phaba! Běž tam, dám jabka!*).¹¹

Jednou z charakteristických domén rozšířeného užití dětského registru v různých jazycích je komunikace se zvířaty. Ačkoli jsou v *Gavvu* chováni psi jako domácí zvířata a lidé s nimi mají určitý vztah, nejsou psi natolik členy domácnosti, jak je tomu zvykem např. v české střední třídě. Patrně i to je důvodem, proč se prostředků dětského registru v tomto kontextu neužívá.

10 Podobné fráze se slovesy *chal* „jíst“ nebo *čarel* „lízat“ jsou běžným projevem intimity zejména vůči malým dětem. Ferguson uvádí, že v intimních situacích mezi dospělými se užívají formy běžné právě pro dětský registr, pro což v současnosti nemám jiný doklad než uvedenou škádlivou větu – kontext této situace je ovšem odlišný. Důležitou funkcí daných forem je ale intimita jako taková. Zaznamenal jsem například užití frází dětského registru během úvodní sekvence zařikávání, kdy byla intimita vyjadřována Bohu [2011-08-09-04]: *Devloro, prosinav tut fe-fe-fe-fe-fe-fe-fe-fejs. Chav tuke o muteroro, chav tuke o karoro, sa.* (Navazuje předmět zařikávání). Úvodní část citované sekvence znamená „Božíčku, moc moc moc moc tě prosím,“ další část je ale idiomaticky do češtiny nepeložitelná (snad „mám tě moc ráda“), doslovně znamená „jím tvou moč /deminutivum/, jím tvůj penis /deminutivum/, všechno.“

11 Tuto zjednodušenou konstrukci jsem ale zaznamenal i při dojednávání práce mezi dvěma dospělými muži a nevím, jestli zde měla určitý škádlivý podtón jako ve zmíněném příkladu nebo se jedná o poměrně běžný fenomén.

Závěr

Tento článek se zaměřil na jazykové jednotky charakteristické pro dětský registr romštiny. Tyto jednotky jsou shrnuty v následující tabulce.

Tab. 2 Charakteristiky dětského registru romštiny v *Gavu* (adaptováno z Ferguson 2004 [1978]:182)

Prozodie		Syntax		Lexikum	
vysoký tón	+	krátké věty	+	příbuzenství, části těla	+
výraznější intonace	+	parataxe	+	dětské hry	
pomalé tempo	+	telegrafický/úsečný styl	+	vlastnosti	+
opakování	+	analytické konstrukce	+	hypokoristika	+
Fonologie		Diskurz		Rozšířené užití	
redukce shluků konsonant	+	otázky	+	nápodoba dětské řeči	+
nahrazování likvidních hlásek	+	deiktický posun	+	komunikace se zvířaty	–
reduplikace	+			intimní komunikace dospělých	()
speciální zvuky	()				

Tabulka č. 2 shrnuje základní oblasti, ve kterých se projevují odchylky dětského registru od nepříznačkové řeči v různých jazycích světa, jednotlivé prvky jsou zde značeny jako přítomné (+), nepřítomné (–) nebo dosud nedoložené, ale potenciálně přítomné () v *gavské* varietě romštiny. Ukazuje se, že tento dětský registr využívá obdobné „stavební prvky“ jako dětské registry jiných jazyků: výraznou intonaci, hláskové posuny, charakteristická slova, zjednodušené syntaktické konstrukce, vyšší frekvenci otázek a opakování atd.

Hranice (socio)lingvistických fenoménů jsou zpravidla rozmlžené, užívání určitých jazykových jednotek není obvykle striktně omezeno pouze na určitý typ komunikace. Primárně s dětským registrem jsou například asociována určitá slova nebo hláskové posuny. Na druhou stranu jiné prvky dětského registru se uplatňují mimo dětský registr poměrně široce a nelze je s dětským registrem primárně svazovat (v romštině například použití hypokoristických oslovení, deminutiv). I tyto jazykové jednotky se ale podílejí na tom, že účastníci řečové události vnímají promluvy utvářené danými jazykovými jednotkami jako promluvy adresované malým dítětem. Takto asociované jazykové jednotky lze pak použít k vyjádření různých významů i v interakcích s jinými než dětskými mluvčími.

Literatura

- ANDRŠ, Zbyněk. 2010. Některé aspekty kultury banátských Romů prizmatem rumunské kalderašské rromštiny. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav etnologie.
- ANDRŠ, Zbyněk. 2009. Řečová etiketa banátských Romů. In: Skalník, Petr, Šavelková Lívie (eds.). *Okno do antropologie*. Pardubice: Univerzita Pardubice. ISBN 978-80-7395-042-02.
- BARRET, Martyn. 1995. Early Lexical Development. In: Fletcher, Paul, MacWhinney, Brian (Eds.). *The Handbook of Child Language*. Oxford, Cambridge: Blackwell. ISBN 0-631-20312-5.
- CASAGRANDE, Joseph B. 1964 (1948). Comanche Baby Language. In: Hymes, Dell (ed.). *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology*. New York, Evanston, London: Harper and Row. ISBN neuvedeno.
- DE LEÓN, Lourdes. 2011. Language Socialization and Multiparty Participation Frameworks. In: Duranti, Alessandro, Ochs, Elinor a Schieffelin, Bambi B. *The Handbook of Language Socialization*. Malden: Wiley-Blackwell. s. 81-111. ISBN 978-1-4051-9186-9.
- FERGUSON, Charles A. 1964. Baby Talk in Six Languages. *American Anthropologist*, New Series, Vol. 66/ 2: 103-114. <http://www.jstor.org/stable/668164>. ISSN: 1548-1433.
- FERGUSON, Charles A. 1977. Baby talk as a simplified register. In: Snow, C. a Charles A. Ferguson (Eds.). *Talking to Children: Language input and acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 209-235. ISBN 0521295130.
- FERGUSON, Charles A. 2004 (1978). Talking to Children. A Search for Universals. In: Lust, Barbara C., Foley, Claire. *First Language Acquisition. The Essential Readings*. Malden, Oxford: Blackwell. ISBN 0631232559.
- FERGUSON, Charles A. 2010 (1991). Diglosie - uvedení na pravou míru. Dostupné z http://www.lingvistika.cz/download/preklady/preklad_Ferguson2.pdf
- HUDSON, R. A. (1998). *Sociolinguistics. Second Edition*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press. ISBN 0-521-56514-6.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena - ŠEBKOVÁ, Hana - ŽIGOVÁ, Anna. 2001 (1991). *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Fortuna. ISBN 80-7168-619-0.
- LACKOVÁ, Elena. 2010. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda. ISBN 80-86138-47-X.
- OCHS, Elinor - SCHIEFFELIN, Bambi B. 1984. Language acquisition and socialization. Three developmental stories and their implications. In: Schweder, R. A. a LeVine, R. A. (eds.). *Culture theory: Essays on mind, self, and emotion*. New York: Cambridge University Press, 276-322. ISBN 0521318319.
- ONDŘÁČOVÁ, Zuzana. 2008. Detské slová v slovenčine a ich charakteristika. In: Slančová Daniela (ed.). *Štúdie o detskej reči*, s. 251-305. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-8068-701-4.
- RÉGER, Zita - GLEASON, Jean Berko. 1991. Romani Child-Directed Speech and Children's Language among Gypsies in Hungary. *Language in Society*, 20/4: 601-617. ISSN: 0047-4045.
- RÉGER, Zita. 1999: Teasing in the linguistic socialization of Gypsy children in Hungary. In: *Acta Linguistica Hungarica* 46/3-4: 289-316. ISSN 1216-8076.

- SLANČOVÁ, Daniela. 1999. Reč autority a lásky. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej Univerzity. ISBN 80-88722-30-6.
- SODERSTROM, Melanie. 2007. Beyond babytalk: Re-evaluating the nature and content of speech input to preverbal infants. *Developmental Review* 27: 501-532. ISSN 0273-2297.
- SOLOMON, Olga. (2011). Rethinking Baby Talk. In: Duranti, Alessandro, Ochs, Elinor a Schieffelin, Bambi B., *The Handbook of Language Socialization*. Malden, Oxford, Chichester: Blackwell Publishing. ISBN 978-1-4051-9186-9.
- ŠEBKOVÁ, Hana - ŽLNAYOVÁ, Edita. 1998. Nástin mluvnice slovenské romštiny (pro pedagogické účely). Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta ÚJEP v Ústí nad Labem. ISBN 80-7044-205-0.
- Nahrávky v databázi Semináře romistiky FF UK: 2011-10-25-01, 2011-08-09-04, V_2011-10-27-06

Recenzní článek

Pastorační činnost jako nástroj sociální inkluze

Podolinská Tatiana, Hrustič Tomáš. 2010.

Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou. Bratislava: ÚEt. SAV.

Publikace *Boh medzi bariérami* autorů Tatiany Podolinské a Tomáše Hrustiče je výstupem z projektu SIRONA 2010 (název projektu je zkratkou podtitulu závěrečné zprávy – „Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou“), který byl realizován v rámci *Národného programu SR k Európskemu roku boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu 2010*. Projekt si kladl za cíl jako první zmapovat činnost registrovaných i neregistrovaných církví a náboženských hnutí mezi Romy na Slovensku a naznačit možnosti misie a pastorece mezi Romy v kontextu sociální inkluze. Navezuje tak na předchozí zájem o religiozitu Romů. Ten byl dlouhodobě zaměřen spíše etnograficky (jako popis náboženských zvyků, ve vztahu k danému území např. Horváthová 1964), už nějakou dobu se ale studie zaměřují hlouběji na sociální aspekt, zejména pak na sledování sociálních změn spojených s konverzí k tzv. novým náboženským hnutím (z území Slovenska např. Hrustič 2010; Jelínková 2009; Švecová 2008; mimo něj např. Dienstbierová 2008; Ripka 2008). Důležitou publikací v tomto směru je sborník *Boh všetko vidí – O Del sa dikhel* (Kováč, Mann 2003), ve kterém najdeme několik případových studií a článků, tematicky vymezených právě religiozitou Romů na Slovensku. Publikace *Boh medzi bariérami* je vedle toho shrnutím činnosti církví a náboženských hnutí působících mezi Romy. Zastřešuje ji téma procesu sociální změny. K předkládané závěrečné zprávě má svým zaměřením velmi blízko sborník *Pastorácia Rómov* (Grešková 2009), který je výstupem ze stejnojmenného odborného semináře zaměřeného na možnosti působení církví mezi Romy.

Závěrečná zpráva (dostupná jak v tištěné tak v elektronické podobě) je velmi přehledným shrnutím závěrů z uvedeného projektu SIRONA 2010, a to celkem v šesti kapitolách: 1) *Úvod*, 2) *Zmapovanie situácie*, 3) *Úspešné misie: kvalitatívny výskum a prípadové štúdie*, 4) *Vplyv pôsobenia cirkví na sociálnu inklúziu Rómov*, 5) *Vybrané tematické okruhy*, 6) *Závery a odporúčania* + přílohy, sumarizace v anglič-

1 Jan Ort je studentem Semináře romistiky ÚJCA FFUK Praha. E-mail: honza.ort@gmail.com

tině, slovník základních užívaných pojmů, rozsáhlá bibliografie a indexové vyhledávání. Na realizaci projektu se pod vedením koordinátorů (zároveň autorů zprávy) podílela řada odborných pracovníků, částečně i studentů.

Dříve než jednotlivé kapitoly podrobněji shrnu a zdůrazním některá zajímavá témata, zastavím se u výzkumných otázek a cílů. Těmi bylo zmapování působení jednotlivých církví (registrovaných i neregistrovaných) mezi Romy na území Slovenské republiky a dále zmapování forem a podob sociální změny, která následuje změnu náboženskou. Na základě toho měla být zodpovězena otázka, zda tato sociální změna vede k sociální inkluzi.

Takto vytyčené cíle jsou bezesporu zajímavé a přínosné už jen tím, že mohou sloužit jako základ pro odbornou diskusi nad tématy, na která romisté či antropologové při terénních výzkumech zaměřených na romské komunity narážejí. Současně mám ale pochyby, zda otázku sociální inkluze s počátkem v náboženské změně lze zodpovědět na základě relativně krátkých terénních výzkumů, ze kterých projekt SIRONA sestával. Rozpaky ve mně vzbuzuje i zúžení otázky na jednotlivé konvertity. Pohled Romů nekonvertitů nám zůstává utajen a s ním i možnost šířeji zhodnotit dopady misijních činností na romskou komunitu jako takovou. Zajímavým příspěvkem do diskuse by byl dle mého názoru výzkum zaměřený na Romy nekonvertity žijící v rámci komunity, která je misijní činností zasažena. K tomuto tématu se ještě vrátím v odstavci k metodologii výzkumu a výběru respondentů.

Jednoznačný přínos výzkumu vidím v jeho mapovací fázi, která přináší unikátní, ač jistě neúplný, přehled o působení církví mezi Romy na Slovensku.

Úvod zprávy stručně nastiňuje výzkumný projekt a základní body tématu religiozity Romů. Autoři se staví do pozice konfesijně nezaujatých a zároveň s tím vyjadřují přesvědčení o potřebě zrovnoprávnění příležitostí církví a náboženských hnutí. V současné situaci nemá totiž každé náboženské hnutí nárok na oficiální registraci a tedy i na příspěvky od státu.

Religiozitu Romů na Slovensku popisují autoři s důrazem na vyvrácení některých stereotypů, které o ní převládají („Romové jsou ve víře nestabilní, upřednostňují privátní zbožnost, k náboženství se hlásí pouze formálně a ze zjištěných důvodů, nedodržují Boží přikázání“). Vyvrácení těchto stereotypů a uvedení jejich možných příčin na základě poznatků z terénu potvrzuje společenský přesah studie, který je již od úvodu patrný. Kladu si však otázku, zda některé stereotypy (např. „Rómovia nedordžiajavajú Božie prikázania“) nejsou spíše na diskusi teologickou (Kdo vlastně dodržuje Boží přikázání?). Pokud začneme některé stereotypy jednoduše vyvracet, hrozí tak nebezpečí, že vyvrácením přijmeme stereotyp jako relevantní a paradoxně se tak můžeme postavit do pozice „správně věřících“ (v tomto případě těch, kteří přece „Boží přikázání dodržují“). Především je důležité si uvědomit, že neexistuje jediný správný typ zbožnosti ani jedno správné

uchopení křesťanství. Pokud se někdo od našeho pojetí vzdaluje, může být jeho zbožnost vnímána jako jiná, už ale nikoliv jako špatná nebo podřadná (srov. Podlinská 2009).

Autoři se dále pokoušejí těžko uchopitelné a obecné téma religiozity Romů vymezit ve čtyřech rovnocenných liniích. Uvádí tak linii *konfesionální příslušnosti, prvků „majoritní“ lidové religiozity*, prolínání obou předchozích a *náboženskou adaptabilitu*. Nakolik je takovéto rozdělení dostačující a univerzální, je otázkou, každopádně však pro nás pojmenovává vrstvy, které je možné při bádání v oblasti romské religiozity sledovat. Takovéto dělení ale nemusí fungovat vždy a všude, romské komunity jsou rozdílné a žijí v odlišných podmínkách i prostředích. V bádáních nad religiozitou Romů bychom si měli klást i otázku, zda jednotná romská religiozita vůbec existuje.

Samotný výzkum byl rozdělen do dvou základních fází – zmapování situace a kvalitativní výzkum v konkrétních lokalitách. Devatenáct z třiceti denominací obeslaných dotazníkem uvedlo, že má zkušenost s misijní či pastorační činností mezi Romy. Na základě výpovědí představitelů církví byl zpracován přehled církví a náboženských hnutí, z nichž ke každé je uvedena stručná historie misijní činnosti mezi Romy a přiřazena přehledová mapka s vyznačením míst, ve kterých daná církev zanechala svou stopu. Měli bychom si však být vědomi toho, že přehled míst vyznačených na mapě nemusí být vyčerpávající. Představitelé církví sice měli uvádět i lokality, kde se Romové nestali přímo jejich členy, obzvláště církve s širší působností však dle mého soudu nemohou mít dokonalý přehled o všech místech, do kterých misie zasahuje. Mám tím na mysli například jednotlivé rodiny z lokalit, ve kterých misie přímo neprobíhá, nicméně tyto rodiny dojíždějí na náboženská setkání do míst, která jsou centrem misijní činnosti dané denominace. Přestože tak církev či náboženské hnutí v některé lokalitě nepůsobí, neznamená to, že na život Romů v dané lokalitě nemá reálný vliv. Kromě toho se samozřejmě situace v některých lokalitách mohla i v krátké době od realizace projektu změnit, případně nemusí být v přehledových mapách zaznamenány misie krátkodobější. Nicméně, jak již bylo zmíněno v úvodu, i tak nám autoři předkládají unikátní zmapování misijní činnosti jednotlivých denominací, které může sloužit jako výborný přehled pro další bádání na toto téma i pro terénní výzkumy v dané oblasti s širší nebo i jinou tematikou.

Vedle této základní mapovací části měla první fáze výzkumu i část hodnotící, jejíž závěry jsou předkládány v podkapitolách o motivaci, která vede jednotlivé denominace k misijní činnosti, o příčinách neúspěšných misií nebo o strategiích misie mezi Romy.

Z devatenácti uvedených církví bylo pro následnou kvalitativní fázi výzkumu vybráno patnáct, a to z toho důvodu, že ne všechny církve s pokračováním ve výzku-

mu souhlasily. Pro tuto fázi byly sestaveny tři různé dotazníky, které měly výzkumníkům umožnit celistvější pohled na působení jednotlivých církví a následnou sociální změnu u Romů konvertitů. Dotazníky byly určeny 1) představitelům církví a náboženských hnutí (v každé lokalitě nahrán vždy s osobou, která misii vede, a ideálně s dalšími dvěma pomocnými pracovníky), 2) Romům konvertitům (vždy alespoň 5 respondentů), 3) jejich neromskému okolí, které mělo hodnotit sociální změnu zvenčí.

V žádné z lokalit ovšem nebyli jako Romové konvertité (případně na cestě ke konverzi) uvedeni všichni romští obyvatelé dané lokality. Může nás proto zarazit absence dotazníku určeného právě Romům, kteří nejsou ani členy ani „sympatizanty“ dané církve či náboženského hnutí. Chybí nám tak jeden z důležitých pohledů na sociální změnu konvertitů. Neromské okolí nemusí mít, a často ani nemá, úplný přehled o misijních činnostech církví v rámci romské komunity. Na druhé straně sociální změna nemusí být konvertity proklamována pouze směrem k výzkumníkům, ale i směrem k neromskému okolí. Bylo by proto zajímavé porovnat právě tento neromský pohled s pohledem Romů, kteří konverzí neprošli a zároveň jsou s romskými konvertity v kontaktu v rámci každodenních situací. (Za úvahu stojí, zda i v případě, kdy sociální změna je pouze proklamovaná, nemůže mít skutečné dopady na vztahy s neromským okolím a skrze to vést k sociální změně reálné). Absencí zmíněného pohledu je také vyloučena možnost lépe sledovat celkové dopady misijní činnosti na komunitu Romů a vztahy v rámci ní. Nutno dodat, že uvedené dotazníky jsou čtenáři kompletně k dispozici v přílohách publikace samotné. Čtenář tak má možnost posoudit, na základě jakých otázek autoři k předkládaným závěrům dospěli.

K metodologii výzkumu má několik zajímavých poznámek sociolog Dušan Lužný (Lužný 2011), který se ve svém textu táže, zda autoři mohli vůbec dojít k jiným závěrům (pozitivně vnímané sociální změny s počátkem ve změně náboženské), když vycházejí z výpovědí aktérů těchto změn samotných. *„Z logiky konverzních narativů totiž vyplývá, že život před konverzí je hodnocen negativně a život po konverzi jednoznačně pozitivně. Je prakticky vyloučeno, aby Rom-konvertita vypravěl gádžovi-výzkumníkovi, že i po konverzi pije alkohol a utrácí výplatu na hracích automatech.“* Ovšem nutno podotknout, že změna není v rámci výzkumu hodnocena pouze z pohledů konvertitů samotných. Dále Lužný žádá vyvrácení opačné souslednosti, tedy možnosti, kdy je prvotní změna sociální, kterou pak následuje změna náboženská.

Pro fázi kvalitativního terénního výzkumu byly vybrány lokality, u kterých církve samotné označily misijní činnost jako úspěšnou. Vzhledem k zaměření projektu je tento výběr pochopitelný. Těžko je možné sledovat mechanismy sociální inkluze pod vlivem činnosti církví v lokalitách, kde žádná sociální změna neprobíhá, kde misijní činnost církve nedopadá na úrodnou půdu. Zahrnout do projektu výzkum v těchto lokalitách by ale bylo jistě přínosné – obecně se totiž setkáváme

spíše se studiiemi z lokalit, kde misie úspěšná byla. Pozorování příčin neúspěšných misí by nám mohlo napomoci k tomu, abychom si utvořili celistvější pohled na dané téma.

Stejně tak se můžeme ptát, zda vybrané lokality budou považovány za příklady úspěšné misie i za několik let. Chybí nám zde tedy diachronní pohled, srovnání v čase (nutno zmínit, že v některých z vybraných lokalit byl výzkum prováděn i dříve, jistá možnost srovnání tedy existuje).

Z kapacitních důvodů samozřejmě není možné obsáhnout všechny dimenze tématu. Čtenář si však musí být vědom, že ne ve všech lokalitách musí mít činnost církví zrovna takový úspěch jako v těch uvedených v závěrečné zprávě. Vybrané lokality na druhou stranu také nejsou jedinými příklady úspěšných misí.

Data pro sepsání zpráv z jednotlivých lokalit byla sebrána na základě dotazníků adresovaných třem skupinám, které jsem již uvedl výše. Jednotlivé rozhovory byly vedeny v délce 30–90 minut. Součástí výzkumu bylo též zúčastněné pozorování náboženských setkání, která jsou navštěvována Romy – aktéry sociální změny. K představení situace v jednotlivých lokalitách je použito některých částí dílčích výzkumných zpráv. Ty jsou pak doplněny o vybrané úryvky z nahraných dotazníků.

Autoři si předem stanovují indikátory sociální inkluze, jejichž výskyt v průběhu výzkumu sledují a podle nichž sociální změnu hodnotí. Sociální změnu chápou jako jakoukoli změnu, která pod vlivem působení církví a náboženských hnutí probíhá. V případě pozitivního vnímání této sociální změny ze strany jak jejích aktérů, tak jejích okolí, má tato změna vysoký potenciál přerodu v sociální inkluzi.

V další kapitole nás autoři seznamují s tematickými okruhy, které z tématu činnosti církví mezi Romy vyplývají. Jedním z nich je například násobení, případně potírání stigmat. Rom – nositel etnického stigmatu – se může stát členem církve či náboženského hnutí, které ale může být rovněž stigmatizováno, ovšem ve sféře náboženské (typickým příkladem je Náboženská společnost Svědkové Jehovovi /NSJS/, ale i další náboženská hnutí, která jsou často označována za sekty). Může tak dojít k násobení těchto stigmat, nicméně zajímavějším momentem je, když se tato stigmata vzájemně stírají. Rom – jehovista je pak vnímán daleko lépe než Rom nebo jehovista. Na stírání těchto stigmat má jistě vliv právě pozitivně vnímaná sociální změna. Můžeme se však ptát, zda se vnímání těchto stigmat nepřenáší dovnitř dané romské komunity. Zaznamenal jsem příklad Roma, který byl po konverzi právě k NSJS zavržen vlastní rodinou.² Naopak jsou popsány situace, kdy Romové po konverzi k NSJS přejímají neromské předsudky

2 Nahrávka č. 2012-09-08-01 (Archiv semináře romistiky UJCA FF UK).

o „špinavých Cikánech“ (Hrustič 2010). Pro podchycení těchto momentů nám chybí právě již zmiňovaný dotazník pro romské okolí, které není misijní nebo pastorační činností přímo zasaženo. Z druhé strany nás k tomuto tématu snad mohou dovést dotazníkové otázky pro romské konvertity – např. otázka „*Sú v tejto viere aj členovia Vašej rodiny?*“ (s. 124) mohla respondenty dovést k tématu případných rodinných rozporů. Přímo k pohledu na tuto konverzi ze strany rodiny/komunity ale v dotazníku otázka není.

Při čtení vybraných témat se vtírá otázka hranice mezi sociální prací a pastorační činností (misijní a pastorační činnost církví velmi často doprovází činnost, kterou bychom mohli zařadit spíše pod sociální práci). V čem tkví bonus, který činí z misijní a pastorační činnosti úspěšný nástroj pozitivní sociální změny u romských konvertitů (alespoň jak je pozitivně popisována v závěrečné zprávě)? Samotní autoři uvádí, že takovýto bonus může být ve specifickém postavení církvi a náboženských hnutí jako mezičlánek mezi primárními a sekundárními sociálními vazbami. Primární sociální sítě jsou popisovány jako „... *systém vzťahov, do ktorých sa človek narodí – jeho rodina a širšie pokrvné príbuzenstvo*“, sekundární sítě pak „... *produkuje spoločnosť, v ktorej sa človek pohybuje – tieto nie sú založené na pokrvných zväzkoch, ale budujú sa na profesijnej alebo záujmovej bázi*“ (s. 104). Do důležitých sekundárních sociálních sítí mají obyvatelé sociálně vyloučených lokalit (nejen Romové) omezený přístup a právě skrze působení jednotlivých církví se otevírají možnosti navazovat vztahy v rámci těchto sekundárních sítí. Otázkou je, zda jako podobný můstek mohou fungovat například i nevládní organizace, které s křesťanstvím ve svém působení neoperují, a zda je prvek sdílení osobní víry, se kterým nevládní organizace programově nepracují, stěžejní při zefektivnění snah o sociální inkluzi Romů.

Vedle potvrzení hypotézy, že při náboženské změně dochází i k pozitivní změně sociální, předkládají autoři na závěr ještě seznam doporučení pro církev i pro stát. Státní správě je doporučováno, aby brala vážně pastorační činnost mezi Romy v rámci sociálně inkluzivní strategie. Pastorační práce Romů je tak vnímána a zároveň doporučována jako účinný nástroj pozitivně vnímané sociální změny. Zároveň s tím autoři upozorňují na nebezpečí sociálně exkluzivního pastoračního modelu. Tento model v sobě skrývá nebezpečí dělení na „my – vyznávající správnou víru“ a „oni – bezvěrci“ (studie obdobného konfliktu viz Podolinská 2003). Je tak vyzdvihována potřeba respektu k odlišnému vyznání a náboženským tradicím. To ale může být těžko představitelné, když si uvědomíme, že církev, které přicházejí mezi Romy s ambicí misijní činnosti (pokud nezůstávají dejme tomu u sociální práce), zde působí právě proto, aby Romy přivedly k víře podle svých měřítek. Ze strany pastorů jsem na otázku „Proč vlastně misie mezi Romy?“ slyšel odpověď „Chceme je přivést blíže k Bohu“ (debatní večer „Romové Bůh a církev“, 14.11.2012). Nabízí se otázka, která nemusí být úplně srozumitelná

a těžko se na ni dá odpovědět – jak víme, že Romové, se kterými máme zkušenost jako se silně věřícími, nemají k Bohu blíže než právě neromští členové církví? Motivace církví a náboženských hnutí k misijní činnosti mezi Romy se tak může odlišovat od té, jakou by měl stát, kdyby více podpořil misii mezi Romy jako efektivní nástroj sociální inkluze.

Pozorovaná misijní a pastorační činnost a následná sociální změna se tak, dle mého názoru, stává závěrečnými doporučeními příliš jednoznačnou. Ve zprávě jsou popsány sociální změny u jednotlivých respondentů, ale pouze v náznacích se dozvídáme, jaké má změna u jednotlivců dopady na vztahy v komunitě, čeho všeho se Romové vzdávají při přijímání „nové“ víry. Moje rozpaky pak přetrvávaly při čtení příspěvků jednotlivých církví, které byly předneseny na závěrečném workshopu projektu SIRONA 2010 a následně zařazeny do závěrečné zprávy. Stanoviska představitelů církví se nedají ztotožnit se stanovisky a názory koordinátorů projektu, nicméně nám naznačují, s jakými motivacemi mohou církve mezi Romy vstupovat: „*Tí, ktorí sú oslovení evanjeliom, sú ľahšie formovateľní, vyučovaní ako správne žiť, následne sú integrovaní do našich miestnych zborov, kde sa staráme o ich duchovné potreby, ale aj o ich resocializáciu.*“ (příspěvek Apoštolské církve na Slovensku, s.129). To se opět blíží představě správného způsobu života, do kterého je potřeba Romy „formovat“. Tuto motivaci rozhodně nechci podsouvat všem církvím ani realizátorům projektu. Docela dobře ale ukazuje úskalí, která může misijní a pastorační činnost z náboženských pozic přinášet. Zároveň je zde však nutné zdůraznit, že ne všechny církve přicházejí mezi Romy z pozic neromských, do projektu byly zahrnuty i církve a náboženská hnutí převážně romská. Vedle toho jsou uvedeny i příklady romských kněží a pastoračních pracovníků v řadách „tradičních“ církví. Zmiňuji to z toho důvodu, že problematika formování Romů do „gádžovských škatulek“ se v případě romských církví a romských kněží poněkud relativizuje.

Předkládaná publikace tak naznačuje velké možnosti, které pastorační práce mezi Romy má. Na čtenáře však její závěry mohou působit příliš jednoznačně, vezmeme-li v úvahu, že byly učiněny na základě relativně krátkých a omezených výzkumů v jednotlivých komunitách (na druhou stranu musíme brát v úvahu bohatou zkušenost z terénu u obou koordinátorů projektu). Jako vhodné (a možná přímo žádoucí) doplnění tak můžeme vnímat již zmíněný sborník *Pastoracia Rómov*, který sice nepřináší zmapování situace na území Slovenska (ostatně se také nevěnuje výhradně situaci na tomto území), nicméně vybrané problémy zkoumá v daleko větší hloubce. Ve druhé části tohoto sborníku také najdeme podrobněji rozepsané zprávy o činnosti jednotlivých církví z pohledu jejich představitelů.

I přes uvedené pochybnosti a rozpaky je dle mého přínos zprávy i celého projektu nesporný. Předkládá otázku, zda bychom měli počítat s misijní činností jako

součástí obecné sociálně inkluzivní strategie. Nad touto otázkou ostatně byla vedena diskuse už v rámci projektu samotného, účastníci se jí jak představitelé registrovaných tak i neregistrovaných církví a náboženských hnutí, zástupci akademické obce, nevládních organizací, samospráv i státních institucí. Vedle toho je zpráva také výborným přehledem a tematickou základnou pro další výzkumy religiozity Romů, a to především (ale nejen) na území Slovenské republiky.

Literatura

- DIENSTBIEROVÁ, Kristína. 2008. Vliv letničního hnutí na komunity katalánských Gitanů v jižní Francii. In: *Romano džaniben*, říj 2008, 31–51, ISSN 1210-8545.
- GREŠKOVÁ, Lucia. (ed.). 2009. *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi. ISBN 978-80-89096-39-8.
- HORVÁTHOVÁ, Emília. 1964. *Cigáni na Slovensku – historicko-etnografický náčrt*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- HRUSTIČ, Tomáš. 2010. My nemáme rozdielov. Diskurz o etnicite a identite rómskych a nerómskych svedkov Jehovových na východnom Slovensku. In: *Romano džaniben*, 2/2010, 27–43, ISSN 1210-8545.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka. 2008. *Motivace změny konfese richnavských Romů a její vliv na hmotnou kulturu*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.
- KOVÁČ, Milan, MANN, Arne B. (eds.). 2003. *Boh všetko vidí. Duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos. ISBN 978-80-89027-06-4.
- LUŽNÝ, Dušan. 2011. Sociální Inkluze Romů Náboženskou Cestou, Bratislava, 11. 10. 2010. In: *Sociologický Časopis*, 47 no. 1.
- MANN, Arne B. 2009. Vztah Rómov k viere. In: *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*, Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi. ISBN 978-80-89096-39-8, 18–47.
- MURPHY, Robert F. 2010. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON. ISBN 978-80-86429-25-0.
- PODOLINSKÁ, Tatiana. 2002. Boh medzi vojnovými plotmi. Náboženská polarizácia v rómskej kolónii v Plaveckom Štvrtku. In: *Boh všetko vidí. Duchovný svet Rómov na Slovensku*. Bratislava: Chronos, s. 147–175.
- PODOLINSKÁ, Tatiana. 2009. Koho Boh? O kultúrnej aproximácii kresťanstva medzi Rómami na Slovensku. In: L. Grešková (ed.): *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*, Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi. ISBN 978-80-89027-06-4, 73–110.
- RIPKA, Štěpán. 2008. Romský letniční sbor v Kánchí, Mexiko. In: *Romano Džaniben*, jevend 2008, 71–97, ISSN 1210-8545.
- ŠVECOVÁ, Anežka. 2008. Romský pentekostální sbor Maranatha, Spišská Nová Ves. In: *Romano Džaniben*, jevend 2008, 58–70, ISSN 1210-8545.

Nerecenzovaná část

Čohaňňa / Čarodějnice

Do Mátraverebélye (Maďarsko) jsem se dostala v září roku 2008 v rámci práce na dialektologickém výzkumu romštiny. Zde jsem se seznámila s romským aktivistou Csabou Csemerem, který je hluboce věřícím člověkem. To se projevilo i tím, že se mne hned po vzájemném představení rozhodl zavést svým autem ke slavné mátraverebélyské svaté studni (*seni haňig*), která se nachází jen kousek od vesnice. Dozvěděla jsem se od něj, že toto poutní místo každoročně v určitý den navštíví až několik stovek Romů ze širšího okolí, aby se tu poklonili Panně Marii. Prohlédli jsme si také kostel postavený na tomto místě, kde jsme se na jeho přání krátce modlili, a pak jsme jeli zpátky do vesnice.

Navzdory mým původním plánům jsem zůstala u rodiny Csemerovců přes noc. Celé dva dny, co jsem strávila v Mátraverebélyi, byl Csaba ochotný pomáhat mi při dokumentaci místního romského dialektu, která spočívala hlavně v překládání maďarských vět do romštiny. Ve chvílích, kdy jsme se zrovna nezabývali překládáním, mi Csaba dlouze vyprávěl o svém životě, o životě mátraverebélyských Romů a také o bývalé romské osadě, které se zde říkalo *Cigáňhedő* (Cikánská hora). Csaba vzpomínal, že se tam Romové scházeli při ohni a vyprávěli si skutečné i neskutečné příběhy a pohádky. Následující příběh jsem nahrála během jedné takové „přestávky“. Csaba mi ho vyprávěl tak, jak ho slyšel ve svém dětství a jak si ho zapamatoval. Příběh je o třech generacích místních čarodějnic, které několik desetiletí naháněly strach místním Romům. Jazyk vyprávění je místy velmi hrubý – vulgarity zde lze interpretovat jako zaříkání, jako jeden ze způsobů, jak je možné zahánět nečisté síly, které v tomto případě ztělesňují právě čarodějnice. Pro zachování autenticity textu jsou zde proto tyto pasáže ponechány.

A co si přál Csaba za to, že mi tolik pomohl? Abych jemu a jeho rodině uvařila k večeři nějakou slovenskou specialitu. Po večeři mi řekl:

„Me báre kamav ole manušen. Na ole romane Romen, ole manušen. Pedig mange but erđavo kerdék o gádže. De me kamav len. Šaj dikhes, ájal ki mande ando mo kher. Báre lošaňuvav. Mange adá bari loš hi, hod' adaj siňal, ost adaj soves. Taj tá-dal mange, taj hajam, taj vakerkeras még t'akánig. Éš si sostar te vakerkeren tuha.

Ole gule Devleske sako jék manuš hi. Te bište tute múja o gulo Dél, taj te bište mande múja o gulo Dél. Te tut daj sülindá, taj te man daj sülindá. Te tut si

*dad, taj te man si dad. Te tut si endáňa, taj te man si. Šaj ovel, hod' tut butereha áldinda, mer diňa tut lehetőšégo, hod' te sikjos, taj ase te keres. Tu and'adá rodes taj arakbes tro boldogšágo. Me meg and'adá, hod' si man trin čháve, jek lačhi rom-
ni, taj si man asostar dživav, os mange kathar adá buter na kampil.*“

(„Já mám hodně rád lidi. Nejenom Romy, ale obecně lidi. I když mi gádžové často ubližovali. Ale přesto je mám rád. Vidiš, přišla jsi do mého domu. Raduju se z toho. Je to pro mě velká radost, že jsi tu byla, a žeš' tu přespala. A uvařila jsi mi, společně jsme se najedli a mluvíme až doted'. A máme si o čem povídat.

Před sladkým Bohem jsou si všichni lidé rovní. Sladký Bůh zemřel i pro tebe, i pro mě. Tebe porodila matka, mě také porodila matka. Ty máš otce a i já mám otce. Ty máš příbuzné a i já je mám. Je možné, že tobě Bůh víc požehnal, protože ti dal možnost, abys studovala a dělala podobné věci. Ty hledáš a nacházíš své štěstí právě v tomhle. A já zase v tom, že mám tři děti, jednu hodnou manželku a mám z čeho se uživit. Já kromě toho nic dalšího ani nepotřebuji.“)

Csaba Csemer: Hát adá k'amende avka siňa, hod' képzelin el jek baro baro baro telepo, akháj bešasahi amen Roma. But džéneg, báre báre but džéneg bešasah'odj. O phure Roma kernahi jek bari jag, amen téle bešasahi maškáral, os kija astarnahi paramisa te phenen. Siňa jek phuro phuro rom. De báre zoralo siňa čil-lag! Avka le akharnahi, hod' Kovács Laci. Adá báre baro Rom párno siňa, baro magašno rom siňa, deltášno. Sar odoj vakerkerasahi, phučkerasahi le:

„Bači, ando gav adaj siňa régen čohaňňa?“

„Éj, sar te n'úňahi mro čávóro! Még t'akánig dživel odda romňi, te kúrav lakero muj sít!“

„T'os ko h'odđa?“

„Ko h'odđa? Maj te vígo ovla ola paramisake, majd akkor džanna, hod' ko h'odđa.“ Má addig užarasahi, hod' te phenen ole, te kezďinen ole!

„No čhavale! Adaj h'adá caklo'e!“ – ost ánde géjam leske šudre páňiske. Džáh'ande ando gav, mer upe Cigáňhedo na siňa páňi, taj haňig. Ánde kampla-hi maškar o gádže te džan amenge páňiske. „De siďanen, šudro anen!“ Andám leske páňi. Cidiňa le, na os kija kezďinda:

„Jekvará avka siňa, hod' šítítno siňa báre. Akkor keráhi búti, ost aváhi khére felé. Má dúrarú dikjom deš, vad' biš, vad' trianda džuklen, de kálen! De ase bare džuklen, hod' má me hajom mro máreskero java, de még ase bare džuklen na dikjom! Čak džáhi, o džukle na ugatinnahi. Hát dikhav, so h'odá, muro Délóro! Téle siňa kuporodime, o džukle meg maškal late! Okoj jek baro kalo džukel, t'okoj jek baro kalo džukel, t'akaj jek baro džukel. Odoj gugolinlahi. Džav odda ki late. „So hi čhaje? So keres tu adaj? So rodes tu adaj?“ Odda abba a pillantášba tůninda! De čhavale Romale, o džukle kija astardék te voňítinen! De avka voňitinnahi, hod' báre báre! Na daráhi latar. „No te kúrav tro muj sít, pindžardom tut. De me šéreste tut čalavá, čak had dikhav tut táha!“

Avka hod' khére felé géjom. Kamjom téle te pašjon ando vodro. Téle man urjardom, téle pašliňom. Thodom me pre te me vasta, avka pašlijom téle. Hát na džanáhi te soven. Nisar, nisar na džanáhi te soven. Amikor má jek buka majna súťom, taj má te sováhi, adaj 'e! [pozn. ukazuje na hrud'] Sar te ek pánč mázášno bar uppe mande úňahi! Tasavkellahi man. De me čupa páňi siňomahi. I dunna čupa páňi! Ni te vakeren, ni te vičinen na džanáhi. Os valasar téle la uppal mandar čhindom. Me džanáh, hod' ko h'odđa, te kúrav lakero muj! Hod' ko ssa, ako man tasavkerel.

Géjom andi búti, mer délutánošno siňomahi. Mindig éfé fele aváhi khére. Áver dive papale géjom, avav khére felé. No akkor má dikhá tut, te kúrav tro muj! Džav, világítinel o méčeši. Géjom odda ko vuder, ost džanen, fűggőňi siňa taj pasja uppe vuder. Párni pasja ssa phallo uppe vuder, te na te dikhel ánde niko. Párni pasja siňa, ost šaj siňa te dikhen ando árňeko jék grastano šéro. Grastano

Csaba Csemer: U nás to bylo takhle – představ si jednu velkou, velikánskou osadu, kde jsme bydleli my, Romové. Hodně lidí, strašně moc lidí tam bydlelo. Staří vždycky rozdělali velký oheň, my jsme si posedali kolem, a pak se začaly vyprávět pohádky. Sedával tam s námi taky jeden moc starý člověk. Ale zamlada to býval děsný silák! Jmenoval se Laci Kovács. Byl to Rom, ale byl úplně bílý a hodně, hodně vysoký. Jak jsme si tak povídali, vyptávali jsme se ho:

„Strejdo, byly tady kdysi ve vesnici čarodějnice?“

„Ále, jakpak by nebyly, kluci! Ještě i teď tady jedna žije, ať jí rozmrdám hubu!“

„No a kdo to je?“

„Kdo to je? Až vám dopovím tenhle příběh, budete už sami vědět, kdo to je.“

Tak to už jsme byli celí napjatí, nemohli jsme se dočkat, až nám to řekne – tak jen ať už začne vyprávět!

„No, chlapi! Tady máte láhev!“ – a ať mu dojdeme do vesnice pro studenou vodu. Šli jsme do vesnice, protože na Cikánské hoře nebyla voda, ani studna. Museli jsme chodit pro vodu mezi gádže. „Ale pospěšte si, ať vám cestou nezteplá!“ Přinesli jsme mu vodu, napil se, no a pak začal vyprávět:

„Bylo to jednou večer, byla už dost velká tma. Já tehdy pracoval a právě jsem šel z práce domů. Už z dálky jsem před sebou viděl takových deset, dvacet, třicet psů! Černých! Ale tak velkých psů, že ani já – a že už jsem snědl v životě dost chleba – jsem ještě takhle velké psy neviděl! Šel jsem kolem nich, psi neštěkali. Já koukám – co to je, Božíčku můj! Krčila se tam, a psi kolem ní! Tady jeden velký černý pes, támhle jeden velký černý pes, tady jeden velký pes. A ona tam dřepěla mezi nimi. Jdu k ní: ‚Co je, holka? Co tady děláš? Co tady hledáš?‘ A ona v tom momentě zmizla! Ale kluci, lidičky, ti psi začali výt. Ale jak! Vyli tak, že se to nedalo vydržet! Ale já jsem se jí nelekl. ‚No počkej, ať ti rozmrdám hubu, já vím dobře, kdo jsi! Já tě praštím do hlavy, jen abych tě uviděl i zítra!‘

A tak jsem došel domů. Chtěl jsem si lehnout do postele. Svlékl jsem se a šel spát. Umyl jsem si nohy a taky ruce, a pak jsem si lehl. Jenomže jsem nemohl usnout. Ani za Boha ne. A když už jsem konečně začal usínat, a možná, že už jsem i spal, tadyhle! [vyprávěč ukazuje na svou hrud'] Jako kdyby na mě ležel pětmetrákový kámen! Dusil mě. Úplně jsem se zpotil. Peřiny jsem měl úplně promočené! Ani promluvit, ani zakřičet jsem nemohl. Ale nějak se mi povedlo ji ze sebe shodit. Já jsem totiž věděl, kdo to je, ať jí rozmrdám hubu! Věděl jsem, kdo to byl, kdo mě dusil.

Druhý den jsem šel zase do práce. Měl jsem odpolední směnu, takže jsem chodil domů vždycky kolem půlnoci. Jdu teda zase do práce, a pak domů. A už tě zase vidím, ať ti rozmrdám hubu! Jdu kolem jednoho domu, vevnitř svítí světlo. Jdu se podívat ke dveřím, na dveřích byl závěs, víte, a na něm prostěradlo. Na dveře bylo navázané bílé prostěradlo, aby nikdo neviděl dovnitř. Bílé prostěradlo to bylo, a na něm byl vidět stín koňské hlavy. Koňská hlava. Chodila tam sem a tam. Ta ženská

šéro phirkellahi téle, uppe. Grastane šéreha siňa i romňi, avka phirkellahi. Ost vičinkellah'ole romeha. De na phenav ári o anav akánig, maj džanna le!

Ole rome máravkellahi: 'Te márel tut o gulo Dél! O somnakuno gulo Dél te pustítinel tut kathar mandar ári!' Ase átki uppe leste, hoď bare förtelmešne bare átki! Ta o rom jek alav na vakellahi pále.

Téle bešja uppe šámli, ando va liňa pro šéro. Duge bala siňa lake, majna tel i bul lake reslahi. Bare dugé kale bala siňa la. Asar grastano šéro ssa la, t'andi an-gáli liňa o šajátno šéro! Ost hulavlahi pet. Hulavlahi o šéro, taj avka kedlah'ári o džuva taj o šörki andar o šéro. Me meg minden dikháh'ando árňeko! De čha-vale, džanen savo manuš siňomahi! Hoď me šoha na daráhi nisostar. Adá phen-la tumenge o Kašuko iš, hoď me kathar o múle taj ni kathar o čohaňňa na dará-hi! D'akán báre daráhi! Phučen ole, maj te avla táha, ost ój iš maj phenla tumenge adá történeto: hoď me ári géjom ando temetóvo iš! Fogadášbu, éfékor. Te ánde andom o keresto ando gav, os téle thodom anglo mozi. Avka hoď me na daráhi!

No ost mikor vígzinda, pále thoda o šéro pe peste. O grastano thoda tel o vodro, vad' tel i kafidi jek vajlingoste, taj téle la učarda jek pasjaha. Na vaker-dom ništa, khére géjom. De me avka rezdáhi, taj celo ráti avka daráhi! Ni te va-keren ola romňake, ništa na tromáhi te vakeren.

Papaleg ost áver dive géjam ko gádže. Taj odda iš čohani siňa, odda gádži! Me kathar odá džandom, hoď adane du džéneg so keren. Mert te i gádži čohani siňa, taj t'adda romňi čohani siňa. Géjam jekvar, hoď maj čóraha kaňhen kathar i gádži. Čórdam iš, pekjam, tádam, hajam. Haluški tádam, kerďam ándar zu-min. Lače šárgave žute kaňha siňa. De ase bare kaňha! Trin štar kilošne kaňha! Čórdam latar vad' trinen, vaj štáren.

Na telinda ánde duj kurko vaj trin, papaleg géjam du džéneg ole Kašukeha. Taj t'o Bobo odoj siňa. Géjam, džas andi óla ánde. Hát ha paťan ha na, i gádži odoj bešlahi! Asi sani raňig sar mro buka angušť tel i ála siňa lake támastime! Avka bešlahi andi óla. De Romale, sar resja ánde ase buka ólate odda romňi?! Siňa ande late vad' jek máža! Ost odoj bešlah'andi óla!

Amikor núkálinasahi paš o kaňha, hoď maj astaraha len, upr'amende va-kerďa: *Ejnye Laci, enye Laci, hát tőlem lopjátok el a tyúkokat? Hát nem szégyelitek magatokat?*

Romale, aso odoj siňa...! Hoď odá iš na džanasahi, hoď kija te nášas, vad' kija te džas. Láče hi, na vakerďam ni ole jagalenge, nikaske. Mange má adá siňa furčavo báre, hoď na vakerď'ole jagalenge. Hát o jagale amen mundarker-ďéh'adaj, ole cele Romen! Hát bari kulákiki gádži siňa adda, minden siňa le.

Áver dive, vad' duj vad' trin divende džav ando gav. Hát dikhav, odoj vaker-keren: i romani čohani taj odda. De báre halkan vakerkernahi, alig šaj siňa te šu-nen. Šušmorginnahi. 'No užár, te kúrav tro muj sít! Te na, šéreste tut čalavá bal-taha! Me na bajinav, tu čohani ssal, 'magamba. Pále mange vakerďa!

měla nasazenou na krku koňskou hlavu a chodila po domě. A hádala se se svým mužem. Ale teď vám ještě neprozradím její jméno, to se dozvíte až potom!

Proklínala svého muže: „Ať chcípneš, ať tě potrestá sladký Bůh! Ať tě ode mě zlatý sladký Bůh odežene!“ Takové kletby na něj chrlila, že až hrůza, hrozně ho proklínala! A její muž neodpověděl ani slovo.

Sedla si na židličku a vzala do rukou svoji hlavu. Měla dlouhé vlasy, sahaly jí málem až pod zadek. Měla dlouhatánské černé vlasy. A jak měla na krku tu koňskou hlavu, tak si do klína vzala tu svoji vlastní hlavu! A česala se. Česala tu hlavu, vyčesávala z vlasů vši a hnidy. A já jsem to všechno viděl v tom stínu! Ale kluci, vy mě znáte, víte, jaký jsem chlap! Co se nikdy ničeho nebál. Může vám to potvrdit i Kašuko, že já se nikdy nebál, ani mrtvých, ani čarodějnic! Ale teď jsem se teda bál, a hodně! Zeptejte se ho, až přijde zítra, a on vám může povyprávět. Třeba jak jsem šel na hřbitov! Kvůli sázce, o půlnoci. A přinesl jsem ze hřbitova kříž až do vesnice a položil jsem ho před kinem. Takže já měl jinak vážně pro strach uděláno!

No, a když skončila, posadila si zase na krk zpátky svoji vlastní hlavu. A tu koňskou schovala pod postel nebo pod stůl do nějaké mísy a zakryla ji prostěradlem. Neřekl jsem ani muk a šel jsem domů. Ale já jsem se jen trásl, celou noc jsem se děsně bál! Ani jsem se neodvážil říct to doma ženě, nikomu jsem nic neřekl.

Další den jsem šel zase do vesnice, ke gádžům. A tam byla taky čarodějnice, gádžovka! Já jsem to věděl, co jsou tyhle dvě zač. Že jsou obě čarodějnice, tahle gádžovka i tamta Romka. My totiž jednou šli, že té gádžovce ukradneme pár kuřat. Ukradli jsme je, upekli, uvařili, snědli. Uvařili jsme si halušky, udělali jsme z nich polévku. Ta kuřata byla krásná, žlutá. A tak obrovská! Musela mít aspoň tři čtyři kila! Ukradli jsme jí asi tak tři nebo čtyři.

Ani ne dva tři týdny na to jsme k ní šli zase, já a Kašuko. A byl tam taky Bobo. Protáhneme se dovnitř do kurníku, no a věřte nebo ne, ta gádžovka tam seděla! A pod bradou měla opřený takový tenký proutek, jak můj malíček! Takhle tam seděla v kurníku. Ale lidi, jak se tam ta ženská mohla dostat, do takového malého kurníku?! Vždyť ona vážila snad metrák! A teď tam seděla uprostřed kurníku!

Jak jsme se natáhli pro kuřata, že je chytíme, promluvila: „Ale Laci, ale ale! Tak to vy mi kradete kuřata? To se nestydíte?“

Lidi, co tam pak nastalo...! Ani jsme nevěděli, kam máme běžet, nebo kam jít. No dobře, neřekli jsme nikomu nic, ani policajtům. Už to mi bylo dost divné, že ona sama taky nic policajtům neřekla. Vždyť ti by tady s náma se všema pěkně zatočili, se všema Romama! Protože ona to byla hodně bohatá gádžovka, měla všeho dost a dost.

Tak teda: další den, nebo dva tři dny poté zase jdu do vesnice. A vidím, jak si tam ty dvě povídají: ta romská čarodějnice a ta druhá, ta selka. Ale mluvily hodně potichu, skoro je ani nebylo slyšet. Šuškalý si. „No počkej, ať ti rozmrdám hubu! A když ne, tak tě praštím do hlavy sekerou! Mě je jedno, jestli jsi čarodějnice,“ pomyslel jsem si. A ona mi odpověděla!

„Ej soske ssom me čohani?“ De dúr siňomahi latar!

„Te kúres mro muj?“ Ha paťas ha na, te o gulo Dél man te márel, te na avka siňa!

„Dehod' som me čohani, dehod' som me čohani! Soske astares uppe mande tu, hod' me čohani ssom?“

De báre dúr siňomahi latar! De halkan magamba phendom le adá ári, hod': „Čohani, maj šéreste tut čalavá.“ Avka, hod' šundá le. Avka géja i gádži erre, ój meg okoј géja, géja khére.

Még astardom la jekvar. Akkor má siňa man bále. Jek aňiko bálo siňa man, taj akkor úňa le hurde baliče. Čak šunav, hod' o bálo celo áldotno dive, celo ráti morginlahi. Má aso čišlo siňa sar o džukel. Šikítózinnaħ'ó bále. Jekvar géjom – siňa man karbitike lámpa, andar i báňa la andom –, géjom, dikhav, hát ole báleskere čučča pijelah!

O gariči ánde čukindom, uppe late rúgindom o vuder, ole báleskero, aso si uppe vuder. Uppe thodom i rekeste. „No te kúrav tro muj, akánig tut mundará!“ Ánde géjom andi komra. Odoј ikráhi o balti taj ase búťa, o sersámi. Ánde géjom, ad' anáhi balta, šéreste la te čalavá, te kúrav lakero muj sít. Mire pále ájom, nikháj na siňa!

Géjom téle ko kher lake. „Čukin ári, te kúrav tro muj! Te čohani ssal, akkor muk man békén, mer me šéreste tut čalavá!“

Ánde géjom. De čupa balano khul siňa lakere térd'i, taj čupa balano khul siňa lakere vasta! Taj sar pijelah'ole báleskere čučča, čupa thud siňa lak'ó muj. No addá ko siňa?“

„No ko, Laci báči?“

„Hát i Sapenduli. Upp'ájom, azóta ole Romen na bántinlahi, na mallah'ole Poci, ole phure Poci. Avka hod' ój hi čohani. De báre báre vidázinen, hod' ande lakere áťha ma dikhen ánde! Amikor džal tumenca sembe, čalaven téle tumáro šéro, ost uppe phuv dikhen! Taj čhiden keresto! Akkor na džanla tumen te rontinen. Éš addá siňa odďa čohani, ako ole Gejza iš rontinda, leskero pro tönkre thoda. Na avka, hod' addá hi čohani Verebájate. Te marav ande lakero muj ánde mro kár, báre vidázinen uppe late!“

Z: De akán má na dživel?

C: Na dživel. Adaleske má trianda berš, hod' muj'addá čohani.

Z: Taj si akán áver čohani?

C: Si, si. Adá iš phená tuke, hod' siňa jek lačo lačo romano rom. Čišlo siňa, báre čišlo. Göndörne bala siňa le, ósne göndörne bala, de báre lačo manuš siňa.

I Sapendulikeri čhaj sembe bešlahi leha. Sembe bešnahi edmášal adane dúj. Adá iš o Šaňi báči amenge mešélinlahi, hod' addá romňi, adala Sapendulikeri čhaj čohani siňa. Má akánig múja te ó jek berš.

„Tak já jsem u tebe čarodějnice?“ Ale já jsem byl od ní dost daleko!
„Ty že mi rozmrdáš hubu?“ Věřte mi nebo ne, ať mě pánbůh potrestá, jestli to takhle nebylo!

„Já a čarodějnice! Kdepak já a čarodějnice! Proč o mě říkáš, že jsem čarodějnice?“

Já jsem ale od ní byl fakt hodně daleko! A řekl jsem si to potichu, jen tak v duchu: „Čarodějnice jedna, já tě pak praštím do hlavy.“ A přesto to uslyšela. Pak se rozešly, ta gádžovka šla jedním směrem a ta druhá taky, šla domů.

Pak jsem ji načapal ještě jednou. Tehdy jsem doma choval prasata. Měl jsem jednu prasnici, a tehdy se jí narodila malá prasátka. Najednou slyším, že prasnice celý pozehnáný den, celou noc, jen mručí. Byla vyzáblá jako toulavý pes. Selata ječela hlady. Tak jsem se tam šel v noci podívat – měl jsem takovou karbonovou lampu, přinesl jsem si ji z dolu, vešel jsem tam a vidím ji, jak saje mlíko z té moje prasnice!

Zabouchnul jsem za ní vrata, od té stáje a dal jsem tam zámek. „No počkej, ať ti rozmrdám hubu, teď tě zabiju!“ Vešel jsem do komory. Tam jsem měl schované sekery, nářadí a takové věci. Vešel jsem, přinesl jsem si sekeru, že ji praštím do hlavy, že ji rozsekám. Otevřel jsem dveře, ale ona už tam nebyla!

Běžel jsem dolů, k ní domů. „Otevři, rozmrdám ti hubu! Když jsi čarodějnice, tak mi dej pokoj, jinak ti rozseknu hlavu vejpůl.“

Vešel jsem k nim dovnitř. Stála tam, kolena měla celá od hnoje a ruce taky! A jak pila od té prasnice, pusku měla celou od mléka. A kdo to byl?“

„No kdo, strejdo Laci?“

„Přeci Sapenduli. A já jsem jí na to přišel. A od té doby už nikomu z Romů neublížila, neublížila ani Pocimu, starému Pocimu [zřejmě její manžel – pozn. ZB]. Takže ona je ta čarodějnice. Ale dávejte si velký pozor, abyste se jí nepodívali do očí! Když jde proti vám, raděj skloňte hlavu a koukejte se do země! A pokřižujte se! Pak vás nemůže uhranout. To ona byla ta čarodějnice, co uhranula Gejzu, co mu zničila tu jeho nohu. Tak to je, to ona je čarodějnice tady v Mátra-verebélyi. Ať jí rozmrdám hubu, dejte si na ní bacha!“

Z: Ale teď už nežije?

C: Ne, už ne. Je to třicet let, co zemřela.

Z: A je tu teď nějaká další čarodějnice?

C: Je, je. To ti taky ještě povím. Žil tu jeden Rom, byl to moc dobrý člověk. Byl hubený, děsně hubený. Měl kudrnaté vlasy, šedivé kudrnaté vlasy, ale byl to vážně moc dobrý člověk. A naproti němu bydlela dcera Sapenduli. Bydleli naproti sobě. A to nám vyprávěl taky strejda Šaňi, že tahle ženská, ta dcera od Sapenduli, že ona byla taky čarodějnice. Ona teda už taky zemřela, teď, před rokem.

Vaď duj méterešno rom sako dive odda džalahi. Ánde diklah'uppe bloka, ost čak diklahi ánde. Daralahi báre, báre daralahi o čoro phuro rom. Ár iš na troma-lahi te džan. Jekvar ári kamja te džan te mutren. Avlah'uppe felé uppe lépcčovi, os dikja adale bare rome. De vaď duj méteri magašno, kale gádende siňa, sar rašaj, avka diklah'ári. Amikor dikja le, pále fordulindá, ánde géja andi udvara, mer jek drom len válastinel čak edmáštu. Ánde géja andi udvara, ost anglo vuder áčlahi. Phučlahi le i Sapendulikeri čaj: „Buborkáš!“

„So hi čhaje?“

Odá lestar phučja: „Te tu dikjal odale bare deltášne manuše, ako akánig erre géja téle feléje?“

„Dikjom, te kúrav tro muj, hát tu siňalahi! Tu nášjal téle athar, ost át tut či-diňal mindán! Hát tu daravkeres amen adaj celo áldotno dive taj celo ráti, taj sako ráti?“ Avka hod' odá phenen, adda čaj siňa i čohani.

Z: T'akkor adaj o Roma paťan ande čohaňňa.

C: Paťan o Roma taj te daran. Kathar o múle iš daras, taj kathar o čohaňňa iš daras.

Z: Taj kana i čohani rontinel valakas, so šaj keren?

C: Avka kampil ári te sastaren, hod' ári kampil te džan ki haňig, akáj siňa-mahi. Taj odoj si jek forráši. Márijakero forráši h'adá, o sentháromšág forráši. Andar o trín haňiga kampil ánde te anen páňi. Akas rontinda i čohani, and'adá kampil te moždinen. Taj ánde te sentelinel ando kher o cele fali. Akkor o rontá-ši džal uppal latar, taj uppal o čaládo. Mer adaj báre but čohaňňa siňék!

Z: De akán má na dživel ni jék?

C: Akánig má múje. De még t'akánig daras amen Roma kathar adá čaládo, ha paťas ha na. Mer si la jek čaj, la Sapendulikera čha iš sin még jek čaj. De asar phurjol, avka dikhel ári sar i daj, ako má múja. Terni hi még adda čajóri. De adda ki nikaste na vakerel, ni romeste na géja, taj náne la niko ako te kúrkela-lahi la.

Z: De šukár džuvli hi li?

C: Náne šukár, rendešen te daral latar šaj. Te me darav latar. Báre čišli hi li, téle felé dikhel uppe phuv, ost čak džal. Ki nikaste na vakerel. Taj korkórig hi li ando kher, mer má múja lakeri daj taj te o dad. Ost odá phenen o Lakatošék, ako odoj bešel paši late, hod' át diňa lake o tudomáňi. Avka sar i Sapenduli át diňa ola Márijake, i Márija meg át diňa ola čhake, ola Žužikake.

Z: O čohaňňa čak erďave búťa keren vaď lačhe búťa iš?

C: Amen and'odá na paťas, aso amenge sikavkeren ando tévévi taj ando ujšá-gi, hod' čohaňňa dóďítinen. Odá áchija ande amende, hod' o čohaňňa rontinen, ta o čohaňňa daravkeren, taj upp'amáro mejjo bešen, taj ole hurden čháven maren ole áťhenca. Mer odá phenen, ako siňa but hurde čháve, akko na džanlahi te soven. Celo ráti uppe siňék, ase jek beršike. Mer ako na ssa kerestelime andi khangéri, odda džalahi mindig i čohani régen, ost áťhenca len mallahi. Adá čáčo iš siňa, hod'

A tady k tomu člověku domů prý chodil takový asi dvoumetrový chlap, každý den. Nahlížel přes okno, jen se díval dovnitř. Ten starý se, chudák, děsně bál. Neopovážil se ani vyjít z domu. Jednou se chtěl jít ven vyčůrat. Šel nahoru po schodech a najednou uviděl toho vysokého chlapa. Měřil skoro dva metry, měl černé šaty, vypadal jak farář. Jak ho ten dlouhán uviděl, otočil se a odešel naproti na dvůr, protože je dělila jenom jedna cesta. A tak ten starý taky, vešel na dvůr naproti a zastavil se přede dveřmi. Ozvala se dcera Sapenduli: „Buborkáši!“

„Co je, holčičko?“

A ona se ho zeptala: „Viděl jsi taky toho vysokého chlapa, co šel teď po cestě dolů?“

„To si piš, že jsem ho viděl, ať ti rozmrdám hubu, vždyť jsi to byla ty! Ty jsi ode mě běžela sem dolů, a hned ses proměnila! Tak to ty nás celý požehnaný den a celou noc strašíš?“ Takže se povídá, že ta holka byla taky čarodějnice.

Z: Takže tady Romové věří v čarodějnice.

C: Věří, ale taky se jich bojí. Bojíme se mrtvých i čarodějnic.

Z: A když čarodějnice někoho uhrane, co se dá dělat?

C: Vyléčí se tak, že musí jít ke studni, tam, kde jsme spolu byli. A tam je pramen. Je to pramen Panny Marie a svaté trojice. Musí se přinést voda ze tří studní. A v té vodě se musí ten, koho čarodějnice uhranula, umýt. A pak je potřeba posvětit v domě všechny zdi. Potom to uhranutí z toho člověka i z celé rodiny odejde. Tady bylo hodně čarodějnic!

Z: Ale teď už ani jedna nežije?

C: Už zemřely. Ale my se dodnes téhle rodiny bojíme, věř nebo ne. Protože ona má jednu dceru, dcera Sapenduli měla taky jednu dceru. A jak stárne, vypadá úplně jak její matka, která už zemřela. Ta holka je ještě hodně mladá. Ale ona s nikým nemluví, ani se nevdala, a není nikdo, kdo by s ní spával.

Z: A je hezká?

C: Není hezká, té by ses spíš lekla. I já se jí bojím. Je hodně hubená, civí do země a jen jde a jde. S nikým se nebaví. A žije tam v tom domě sama, protože matka i otec už jí zemřeli. Lakatošovci, co bydlí vedle ní, říkají, že jí její matka předala svoje schopnosti. Stejně tak, jak je Sapenduli předala té svojí dceři, té Marii, tak je pak Marie předala zase svojí dceři, Zuzce.

Z: Čarodějnice dělají jen špatné věci nebo také dobré?

C: My tomu nevěříme, co se ukazuje v televizi a v novinách, že čarodějnice umí i léčit. V nás od starších zůstalo to, že čarodějnice uhranou člověka, že chodí strašit, sednou si ti na prsa, a malé děti uhranou očima. Starší říkají, že tu bylo hodně malých dětí, které nemohly usnout. Celou noc byly vzhůru, i takové roční děti. Protože kdysi ta čarodějnice šla vždycky za tím, kdo ještě nebyl pokřtěný

át'henca len mallahi, ole hurde čháven. Čak amikor má kerestelinnahi len, akkor má na birinlahi ki lende te resen adďa čohani.

Avka hod' amen még t'akánig na sikavas báre ole phure romňenge, te amen buka tikno hi. Phenás, te man si onoka, jek masekakeri, na sikavkeras ole phure romňenge, mer maren len át'henca.

Z: De na čak o phure romňa hi čohaňňa, šaj o térne iš, na?

C: De amen and'adá paťas, vad' adá amenge h'andi amari gódi, hod' o phure romňa len át odá tudomáňi, aso o čohaňňa. Avka hod' amen daras kathar o čohaňňa. Adá náne čáčo, hod' amen Roma ráti tromas te phirkeren, vad' amen tromas andar i khangéri te čóren valaso, vad' ase búťa te keren. Hod' amen uppe phagas o šíri taj čóras ase búťa. Amen kathar o gulo Dél báre daras, taj kathar o čohaňňa.

v kostele, a uhranula ho. To je pravda, prostě ty malé děti uhranula očima. Když je pokřtili, tak už se k nim ta čarodějnice nemohla dostat.

Takže my malé děti ani teď moc starším ženám neukazujeme. Řekněme, že bych měl vnuka, starého tak měsíc – tak bych ho těm starým ženským neukazoval, protože by ho uhranuly.

Z: Ale čarodějnice mohou být i mladé, ne? Ne jenom starší ženy.

C: Ale my věříme, už to tak máme v hlavě, že schopnosti od čarodějnice můžou převzít jen staré ženy. My se čarodějnic bojíme. Není pravda, že my, Romové, si troufneme procházet se večer venku nebo že si troufneme ukrást něco z kostela, nebo takové věci. My se strašně bojíme dobrého Boha, ale také čarodějnic.

Pozn.: Jména osob ve vyprávění, z nichž některé ještě žijí, byla pozměněna. (ZB)

Je budoucnost romské literární tvorby na internetu?

1. Úvod

Od pomyslného položení základního kamene romskému psaní v tehdejšíms socialistickém Československu uplynulo již více než padesát let. Dnes už jen těžko odhalíme, kdo první kámen skutečně položil. Bylo jich totiž patrně hned několik a byli i tací, kteří s jejich kladením výrazně pomáhali. Byla to Elena Lacková, které v roce 1956 Československé divadelní a literární jednatelství vydalo ve slovenštině psanou divadelní hru *Cigánský tábor*? Nebo můžeme za zakladatele romské literární tvorby považovat Andreje Giňu, který již v první polovině šedesátých let sbíral a zapisoval příběhy Romů ve svém okolí, na Rokycansku? Osobně bych se přiklonil k názoru, který nedávno romistka Helena Sadílková uvedla v rozhovoru pro romské číslo časopisu PLAV: „*O různých lidech se v medailonech píše, že jsou nejstarší a první. Já si ale myslím, že to není tak podstatné.*“ (Houdek, 2011: 2-7.)

Byl to právě Svaz Cikánů-Romů, první romská organizace vzniklá v srpnu 1969, který dával prostor Romům samotným – ať už k řešení vlastních sociálních problémů, tak k prezentaci svojí hudební, taneční, výtvarné a v neposlední řadě také literární produkce. Od roku svého ustavení začal Svaz vydávat věstník, jenž od roku 1970 vycházel pod jménem *Romano ľil* (Romský list). Postupně se do něj krom informací o činnosti organizace začaly dostávat také díla Romů, kteří měli potřebu písemně se vyjádřit, podělit se o své pocity, zejména v reakci na postupný rozpad tradičních romských hodnot v důsledku asimilační politiky komunistického režimu (Hübschmannová, 2000: 142). Byla to Tera Fabiánová, kdo podle všeho jako první právě na stránkách *Romano ľilu* použila romštinu a již samotnou k užití romštiny motivovala Milena Hübschmannová, která celou řadu romských autorů v psaní výrazně podporovala (Houdek, 2011: 2-7).

Po zrušení Svazu došlo také v souvislosti s normalizací a znovu zavedenou snahou o potlačení sílících etnoemancipačních snah Romů k útlumu publikace romsky psaných textů. Jedinými vydavatelskými počiny, které se podařilo během tohoto období sahajícím až k Sametové revoluci realizovat, byly: sbírka romské poezie *Romane gila* (Romské písně) vydaná roku 1979, dvojjazyčný neprodejný sborníček romských přísloví *Lačho lav sar maro* (Dobré slovo je jako chleba) vy-

Jana Hejkrliková, Praha 2011 |
foto Lukáš Houdek

Erika Olahová, Česká Třebová 2008 |
foto Lukáš Houdek

daného Kulturním domem hlavního města Prahy roku 1985 a o rok později výbor romských hádanek a anekdot *So hin pro svetos jekhbuter?* (Čeho je na světě nejvíc?) vydaných u stejného nakladatele, opět jako publikace určená k prodeji (Hübschmannová, 2000: 140). Jistou platformou, kde byla prezentace prací romských autorů možná – ať už v romštině nebo v jednom z majoritních jazyků – byl Československý rozhlas, jehož byla Milena Hübschmannová v určité době redaktorkou (Sadílková, 2006: 29), nebo některý z nově založených romských dramatických a tanečních souborů, jejichž činnost byla na rozdíl od jiných projevů romské kultury usnesením vlády ČSSR č. 231/1972 povolena – např. taneční soubor *Perumos/ Hrom*, sokolovské divadlo *Romen* či pěvecké soubory *Amare Neni/ Naše tety*, *Čercheň/ Hvězda* apod. (Hübschmannová, 2000: 139).

Zlom potom nastal po roce 1989, který vedle zhoršení socioekonomické situace většiny Romů (jak sami romští pamětníci často vzpomínají) a nárůstu protiromských nálad naopak přinesl také podporu národnostní rozmanitosti ze strany státu a tak i podporu národnostního tisku a publikací v menšinových jazycích. V té době například vzniklo nakladatelství *Romaňi čhib* (Romský jazyk), které se zaměřovalo na vydávání romsky psaných děl – ať už jen v romštině nebo v romsko-české edici. Povědky a básně romských autorů byly také hojně prezentovány v dobových romských periodících. Romští literáti, kteří v této době stáli u explozivního zrodu romské literatury, jak jej nazývala Milena Hübschmannová (Hübschmannová, 2000: 139), na ni dnes s nostalgií vzpomínají. Pamatují si ale také na problémy s distribucí těchto časopisů, které díky nesystematičnosti práce v některých případech končily v popelnicích za branami redakcí.

Nové milénium potom přineslo značný pokles množství romského tisku, a tedy i citelné zúžení, s trochou nadsázky, téměř bezedného prostoru pro prezentaci romské literární tvorby. Některým autorům se naopak podařilo (a dále daří) svá díla za asistence romistů a jiných podporovatelů, vydávat knižně u renomovaných neromských nakladatelství, ve kterých je také kladen důraz na větší důslednost při redakci. Důkazem toho jsou například knihy Eriky Olahové (*Nechci se vrátit mezi mrtvé*, 2004, a *Matné zrcadlo*, 2007, nakladatelství Triáda), výbor z humorných povídek Gejzy Horvátha (*Trispras*, 2006, nakladatelství G plus G), vzpomínkové vyprávění Ceiji Stojky (*Žijeme ve skrytu*, 2009) a magicko-realistický román Matéo Maximoffa (*Sudba ursitorů*, 2008, oboje nakladatelství Argo) atd. Muzeum romské kultury také v roce 2008 vydalo antologii romské prózy s názvem *Čalo vodi/Sytá duše*, která je prozatím jediným reprezentativním výbo-rem z romské literatury.

Současná neromská nakladatelství si náměty pro své knihy pečlivě vybírají. Proto v dnešní době už nedostane prostor pro zveřejnění své tvorby takové množství autorů, jak tomu bylo krátce po změně režimu. Řada literárně činných Romů, kteří zažili vliv Mileny Hübschmannové na rozvoj romské literatury, se často shodují v tom, že pro ně s její smrtí neodešla jen nenahraditelná přítelkyně, ale že s ní také ztratili možnost svou tvorbu veřejně prezentovat. Někteří tak s tvořením na čas s určitou letargií přestali, jiní píší „do šuplíku“ a čekají, až je někdo objeví. Iniciativních autorů, kteří svými díly nakladatelství pravidelně obesílají, je poskrovnu.

2. Čtou romsky psané texty především Romové?

„*Já si to stejně radši přečtu česky, jsem tak zvyklá,*“ odpověděla dvašedesátiletá Květa Tůmová, vášnivá romská čtenářka (a obdivovatelka Jiráska), na čtení z romských literárních textů v Knihovně Václava Havla na mou otázku, zda čte povídky svých romských přátel – Ilony Ferkové a Andreje Gini – ve své mateřštině. Přesně tím vystihla jeden z největších „problémů“ romské literatury.

Českému jazyku se děti systematicky učí od první třídy základních škol (včetně dětí romských), kdy si postupně osvojují jeho gramatickou strukturu i to, jak se jejich mateřština zapisuje a čte. Učí se také s psaným textem komunikovat, tedy vnímat jeho sdělení a opět své vlastní myšlenky projektovat na papír. Do dnešní doby ale u nás neexistuje na základní úrovni institucionalizovaná výuka romského jazyka, v rámci které by se mohli Romové, podobně jako v případě češtiny, naučit také svou mateřštinu (pokud romštinu ovládají a je jejich prvním jazykem) zapsat a přečíst. Z toho důvodu je pro většinu Romů poměrně náročné text psaný jazykem, který byl donedávna výhradně jazykem mluveného projevu, číst. „*Já si to vždycky musím přečíst nahlas, abych to slyšela, a pak až teprve vnímám,*

Iveta Kováčová, Praha 2011 |
foto Lukáš Houdek

Eva Danišová, Česká Třebová 2010 |
foto Lukáš Houdek

o čem to je,“ doplnila své vysvětlení paní Tůmová. Navíc do hry vstupuje také nářeční rozrůzněnost romštiny, a tudíž možná určitá odcizující odlišnost jazyka autora z jedné subetnické skupiny pro čtenáře ze skupiny jiné. Pro samotné Romy je potom zcela logicky snazší číst v jazyce, který si pečlivě prostřednictvím vzdělání osvojili nejlépe, v našem případě česky nebo slovensky.

S obdobným problémem se potýkali také začínající romští literáti. Ilona Ferková mi několikrát popisovala, jak diskutovala s Milenou Hübschmannovou, která ji k zapsání příběhů, jež Ilona vyprávěla, pobízela. *„Byla to právě ona, kdo mi řekl: ‚Piš tak, jak to vyprávíš!‘ A já ji poslechla. Nemohla jsem věřit tomu, že se dá romsky psát. A o to víc jsem byla překvapená, když jsem romsky začala psát i já. Najednou jsem začala být na svůj jazyk pyšná. Psaní v mém mateřském jazyce mi dodávalo sebeúctu.“* (I. Ferková, cit in: Sadílková, 2012: 41)

Za největší úskalí, se kterým se musí romská literatura potýkat, ale považuji její distribuci – tedy trnitou cestu od autora ke čtenáři. Knihy romských spisovatelů se často vydávají jen v malých nákladech, a přestože v některých případech vycházejí v renomovaných nakladatelstvích, mohou tato jen málokdy na romského autora vsadit a investovat peníze do jeho propagace. Proto často tyto knihy končí bez valného povšimnutí běžného čtenáře a dostávají se do rukou opět stejného okruhu romistů a proromsky naladěných lidí.

Otázkou také jistě je, do jaké míry se díla romských spisovatelů dostávají k samotným Romům a nakolik mají oni sami zájem taková díla číst (pokud obecně knihy čtou). Osobně se ale se zájmem Romů o romské tiskoviny v různých lokalitách ČR setkávám. Při každé další návštěvě hrdě hlásí, že časopis, který

jsem jim poslední v domácnosti zanechal, si přečetli „od A do Z“ a posléze koloval celou rodinou.

Podle Gabalovy analýzy žije přibližně třetina Romů v ČR v sociálním vyloučení (Analýza GAC, 2006). Můžeme tak říct, že se celá řada Romů potýká se zásadními existenčními problémy, s vysokou nezaměstnaností, a tím pádem i nedostatkem financí na základní spotřebu. Bylo by utopické očekávat, že si lidé v tak tíživé situaci budou pravidelně předplácet časopis *Romano vodi/ Romská duše* nebo *Romano Hangos/ Romský hlas*, což ovšem nevylučuje, že si jej rádi přečtou, pokud se k nim dostane. Stejně tomu bude s knihami romských spisovatelů, které často ani regionální knihkupectví svým zákazníkům nenabízejí.

Současná multimediální doba ale otevírá různé možnosti, jak problém distribuce literární tvorby Romů vyřešit, představit ji široké veřejnosti (včetně Romů samotných) a poskytnout prostor rozmanité skupině romských autorů – jak ostříleným veteránům, tak nesmělým debutantům. Jednu z nich v předminulém roce představilo sdružení ROMEA.

3. Romové online

Sdružení ROMEA na podzim 2010 přišlo s experimentem, ve kterém vsadilo na relativně silnou pozici svého především zpravodajského serveru www.romea.cz a rozhodlo se díla romských autorů a autorek pravidelně publikovat právě na něm, a to ve speciální rubrice *Šukar laviben le Romendar/ Romové píší....* Od října 2010 do ledna 2011 tak bylo na stránkách Romea.cz publikováno třicet šest děl celkem šestnácti romských autorů z České a Slovenské republiky¹, včetně medailonů jednotlivých autorů. Čtenáři potom měli i možnost setkat se se sedmi vybranými autory² v rámci on-line rozhovorů.

České verze autorských děl byly editovány redakčním týmem ve většině případů tak, aby byla zachována autenticita textu. Jednalo se zejména o úpravy stylistické (vychýlení z vazby, užívání synonymních výrazů, rozdělení příliš dlouhých vět na kratší apod.) s ohledem na originály v romštině. Veškeré úpravy jsme ve velké míře společně diskutovali. V některých případech jsme o nich dokonce hlasovali, pokud jsme se na nich nemohli shodnout. Všechny takové změny jsme

1 Renáta Berkyová (*1985, Rimavská Sobota – SR), Pavla Cicková (*1958, Zvolen – SR), Emil Cina (*1947, Praha – ČR), Eva Danišová (*1959, Ústí nad Orlicí – ČR), Irena Eliášová (*1953, Nová Dědina – SR), Ilona Ferková (*1956, Rokycany – ČR), Jana Hejkrliková (*1959, Toužim – ČR), Gejza Horváth (*1948, Písečné – ČR), Jan Horváth Dóme (*1959, Bílovec – ČR), Iveta Kováčová (*1963, Kadaň – ČR), Monika Kováčová (*1984, Modrý Kamen – SR), Karol Lazár (*1958, Čakajovce – SR), Erika Oláhová (*1957, Zvolen – SR), Martin Oláh (*1984, Prešov – SR), Vlado Oláh (*1947, Stropkov u Svidníku – SR; † 2012, Praha), Zlatica Rusová (*1951, Kameňany – SR).

2 Ilona Ferková, Irena Eliášová, Eva Danišová, Renáta Berkyová, Emil Cina a Vlado a Martin Oláhovi.

Martin Oláh, Praha 2010 |
foto Lukáš Houdek

Vlado Oláh, Praha 2010 |
foto Lukáš Houdek

konzultovali s autory, kteří vždy redigované povídky autorizovali (především e-mailem, s Erikou Olahovou ale například probíhala autorizace po telefonu). Autoři ve většině případů s naší úpravou souhlasili. Lada Viková romsky psané texty editovala zejména po gramatické stránce. Šlo tedy spíše o korekturu, než běžnou redakci textu, podle pravidel romského pravopisu, ale zároveň ve snaze zachovávat některá dialektní specifika – například délky u děl v jihocentrální romštině (nejvíce autorů tvořilo v romštině severocentrální). Většina autorů s těmito zásahy souhlasila, objevily se ale také případy, kdy se autoři proti takovým úpravám ohradili. Například manželka Emila Ciny, Věra, která manželovy texty zapisuje do počítače, nesouhlasila s úpravou zápisu několika málo míst v romsky psané verzi. Argumentovala tím, že ji to tak učila sama Milena Hübschmannová. Byla tedy přesvědčená, že její zápis je standardní. Romská verze pohádky E. Ciny „Trastoro/ Želízko“ (Cina, 2010) tak byla nakonec publikována bez redakčních zásahů. Podobně reagoval také Karol Lazár na drobné jazykové úpravy Petera Wagnera (zejména v ohledu zápisu) s tím, že jeho snacha, která mu povídky do olašské romštiny překládá, jazyk perfektně ovládá. Nakonec ale na navržené úpravy přistoupil.

Díla byla publikována většinou dvojjazyčně v romsko-české nebo romsko-slovenské verzi, přičemž romština umístěním předcházela verzi českou/ slovenskou.³

3 Tím, že bude romská verze textu předcházet verzi v majoritním jazyce, jsme chtěli dosáhnout většího podílu čtenářů v romštině, kteří si spíše povídku v romštině přečtou, bude-li prvním jazykem, který po otevření uvidí.

Díla těch autorů, kteří romštinu buď neovládají, nebo z jakéhokoli důvodu preferují psaní v majoritním jazyce, byla uveřejněna pouze česky nebo slovensky.

Zatímco dva z autorů (Ilona Ferková a Vlado Oláh) nám svá díla zaslali pouze v romštině, většina ostatních posílala své příspěvky v česko-romské nebo slovensko-romské verzi (celkem 21 próz nebo básnických cyklů). U čtyř z těchto dvojjazyčných textů se jednalo o překlady do romštiny z majoritního jazyka. Např. Monika Kováčová, která romštinu neovládá, nechává své básně překládat do romštiny svého básnického kolegu Maroše Baloga. Ten je jednou z vůdčích osobností hnutí romských autorů KARI, které na Slovensku před několika lety vzniklo. Kováčová své básně nechává překládat zejména proto, že cítí potřebu podporovat rozvoj romského jazyka, přestože má mnohem blíže k jazyku slovenskému a romštinu neovládá. Karol Lazár svou poezii i prózu nechává překládat svou snachou do olašské romštiny, přestože je patrně jeho rodným jazykem severocentrální romština. Své rozhodnutí vysvětluje tím, že olašská romština je dle jeho názoru původnější než romština severocentrální a že předpokládá, že tak budou jeho textům spíše rozumět i Romové v zahraničí.

Dalších devět literárních útvarů bylo na webových stránkách projektu publikováno pouze v majoritním jazyce. Erika Olahová, Martin Oláh a Iveta Kováčová ovládají romštinu jen pasivně, mají blíže k češtině. Všichni z nich ale na sebe prozradili tajné pokusy o psaní v romském jazyce. Naopak Gejza Horváth, ač romsky plynne hovoří a určitou dobu dokonce vyučoval romštinu v Muzeu romské kultury, své texty píše v poslední době výhradně česky. Chce tak přilákat více čtenářů ze strany majority. Zvláštním případem je Irena Eliášová, která romštinu ovládá, ale preferuje psaní v českém jazyce. U ní je tomu tak zejména z důvodu nízké sebedůvěry v romštině tvořit. Z mých četných debat s těmi, kteří romštinou nepíší z důvodu její neznalosti, je zřejmé, že svou neznalost romštiny a z ní vyplývající neschopnost podílet se na jejím rozvoji, považují za handicap. Irena Eliášová je dobrým příkladem této skutečnosti: pod vlivem ostatních spisovatelů tvořících vedle majoritního jazyka také v romštině, se i ona začala věnovat psaní ve své mateřštině a nedávno dokončila v romštině psaný román *O kham zadžal tosarla* (Slunce zapadá ráno).⁴

3.1. Komunikace s autory a jejich reakce

Všechny ze zapojených autorů jsme oslovili sami. Byli jsme tedy těmi, kdo vyslal první impuls ke spolupráci. Oslovení autorů probíhalo s ohledem na cíle, které jsme si jako realizátoři předsevzali – a to zahrnout jak již déle publikující autory,

⁴ První kapitolu díla uvedl v překladu Karolíny Ryvolové PLAV – *měsíčník pro světovou literaturu*, vol. 11/2011, s. 32 – 35.

Irena Eliášová, Mimoň 2010 |
foto Lukáš Houdek

Gejza Horváth, Brno 2010 |
foto Lukáš Houdek

kteří však mohou být širší veřejností stále nepoznaní (např. Ilona Ferková, Vlado Oláh, Emil Cina, Gejza Horváth, Erika Olahová, atp.), tak dát příležitost i autorům dosud neznámým, kteří svá díla buď nepublikovali vůbec, nebo jen v omezené míře (např. Renáta Berkyová, Martin Oláh, Iveta Kováčová, Eva Danišová atp.). Současně jsme zamýšleli představit některé romské autory ze Slovenska, kteří nejsou v našem prostřední doposud známi, přestože na Slovensku svá díla pravidelně vydávají (např. Karol Lazár, Monika Kováčová, Pavla Cicková a Zlatica Rusová). Romští autoři v Česku i na Slovensku sdílí obdobnou historickou zkušenost, pochází z podobného prostředí a také většina z nich tvoří v severocentrálním dialektu romštiny. Oddělovat tyto dva světy by bylo těžké, i proto, že někteří autoři, kteří dnes žijí na území České republiky, jsou stále slovenskými občany. Řada z romských spisovatelů žijících v Česku se navíc ve své tvorbě vrací do prostředí romské osady na Slovensku.

Využívali jsme již dříve vytvořené sítě kontaktů, sbírali jsme ale také tipy právě na autory (v českém prostředí) neznámé.⁵ Drtivou většinu oslovených autorů jsme potom navštívili a diskutovali jsme nad výběrem textů, které by se do projektu hodily, o jejich pohnutkách k literární tvorbě i jejich vztahu k romskému jazyku.

Reakce oslovených literátů byly různé. Všichni s publikací svých děl nakonec nadšeně souhlasili, přestože bylo patrné počáteční zklamání a rozčarování

⁵ Bohužel, s některými významnými autory se nám nepodařilo navázat spojení (např. Andrej Giňa nebo Agnesa Horváthová).

z toho, že jejich povídky a básně nebudou vydány knižně, tedy reprezentativně a hmatatelně, ale na internetu, který zejména starší generaci romských autorů není blízký, a práci s ním příliš neovládají. Někteří z autorů byli vůči účasti v takovém projektu nedůvěřiví, kvůli předchozím zkušenostem se obávali zneužití svých děl a neproplacení slíbeného honoráře. Většina z nich však byla naopak překvapena, že se po dlouhé době v oblasti romské literární tvorby rozhybávají zdánlivě stojaté vody a někdo právě jim nabízí prostor k publikaci, a k tomu všemu za honorář.

Někteří z nich oprášili starší věci „ze šuplíku“ – jako například Irena Eliášová, která nám do několika minut po telefonickém hovoru emailem nadšeně poslala téměř dvacet dosud nepublikovaných povídek, nebo Erika Olahová, která podobné množství doručila poštou. Někteří k našemu překvapení žádné dílo v záloze neměli, protože o jejich tvorbu v poslední době „nikdo nestál“, a tak tito autoři psaní na čas odložili. Vrátili se k němu až s naší „objednávkou“: Ilona Ferková začala pracovat na povídkovém cyklu „Kaštankus/ Kaštánek“,⁶ jenž je zasazen do prostředí rokycanské hospody Ural, oblíbené mezi místními Romy. Kaštánek je potom známým romským bezdomovcem, který svým vypravěčským nadáním strhává pozornost celé herny, jejíž hosté se tak na chvíli zastavují v čase a přenášejí do minulosti. Kaštánek v roli Šeherezády v průběhu několika měsíců, kdy můžeme prostřednictvím jednotlivých pokračování sledovat i jeho vlastní poměrně tragický osud, popisuje humorné i tragické historky ze života Romů v Česku i na Slovensku. Ne jinak tomu bylo například u Evy Danišové, která v rámci projektu *Šukar laviben le Romendar* publikovala sérii vzpomínek na své dětství a výchovu svojí svérázné babičky. Projekt se tak pro ni stal impulsem zapsat své tragikomické vzpomínky, často během jediného večera. S některými autory vnikl až bizarní vztah, ve kterém editor od autora telefonicky dílo objednával (protože jej nutně – a hlavně rychle – potřebuje) a autor tuto objednávku plní, často během čtyřiačtyřiceti hodin s tím, že zase něco napíše, až bude editor potřebovat. Pro mnoho autorů nebylo větším problémem takto fungovat. Tvořili totiž z přetlaku, často měli svá díla již rozmyšlená předem, nosili je v hlavě a čekali na impuls k jejich zapsání.

Zajímavé jsou pohnutky, které autory k tvorbě samotné vedou. Pokud bych se měl pouštět do mnohdy nešťastné generalizace, starší a zkušenější autory často k tvorbě vede právě snaha o rozvoj romského jazyka, potažmo i literatury. Například Ilona Ferková zapisuje příběhy obyčejných lidí ze svého okolí, aby je jako kronikářka uchovala pro romského i neromského čtenáře. Poukazuje v nich na problémy, které jsou nezdárka příčinou třenic mezi Romy a majoritou, pramenící z nepochopení a zkratkovitého uvažování. Většinu starších autorů motivuje také

6 Všechny dopsané díly tohoto cyklu vyšly v českém překladu Lady Vikové: Ferková, Ilona, 2011. Kaštánek. In: *PLAV – měsíčník pro světovou literaturu*, vol. 11/2011, s. 21-26.

snaha poukázat na již upadající tradice, které vnímají jako pozitivní součást romské kultury. Svým psaním se snaží docílit toho, aby majorita prostředí, ze kterého autor pochází, pochopila, a oni tak přispěli k porozumění a usmíření dvou zneprátených světů. Romskému čtenáři zase ukazují mizející svět pohostinnosti, sounáležitosti a lidské vřelosti, poskytují mu útěk od každodenních starostí a na mladší generaci potom takto apelují, aby se tradičních romských hodnot nevzdávala a našla si k nim cestu. U mladších autorů jsou pohnutky ale často jiné. Přestože je například Martin Oláh synem již zavedeného romského autora Vlada Oláha, jeho psaní je zejména podmíněno jeho intimními pocity, ze kterých se chce ve svých existenciálních verších vypsat. Podobně ke své tvorbě přistupují také Monika Kováčová nebo Renáta Berkyová. Ačkoliv Iveta Kováčová v rámci projektu publikovala text, ve kterém podobně jako starší a zavedení autoři popisuje mizející svět *romipen*, její další prózy jsou spíše spirituálního charakteru, zabývá se například reinkarnací, životem po životě. Prioritou této mladší generace autorů tedy není rozvoj písemného romského projevu jako takového (navíc sami píší primárně – i když ne výlučně – v majoritním jazyce), ale potřeba podělit se o své intimní prožitky. Zároveň právě oni často odmítají nálepku „romského autora“.

3.2. Reakce čtenářů

Do začátku roku 2011 bylo do rubriky *Šukar laviben le Romendar* umístěno celkem 38 literárních děl (povídek a básnických souborů).⁷ Ty si na stránkách sdružení ROMEA otevřelo celkem 56 985 čtenářů. To znamená, že každé z děl si v průměru přečetlo na 1 500 návštěvníků tohoto serveru. To poukazuje na nesporné výhody virtuálního prostoru, který je přístupný většímu množství čtenářů na rozdíl od knižních publikací. Vydávání děl romských spisovatelů na internetu tak může zacílit i na romské čtenáře, a tím mimo jiné podpořit například jejich kompetenci ve čtení romsky psaných textů. Ze své zkušenosti vím, že v dnešní době celá řada romských rodin vlastní počítač s internetem (včetně osobního profilu na sociální síti Facebook), případně má k němu přístup v některé z internetových kaváren a této možnosti využívá (a to jak v případě ekonomicky stabilnějších, tak sociálně slabších rodin).

Čtenáři mají možnost formou speciálního diskusního plug-inu sociální sítě Facebook přidávat k publikovaným příspěvkům na stránkách Romea.cz své komentáře. Těch bylo do výše uvedeného data pod literární tvorbou romských autorů uveřejněno 139. Některé z nich jsem se rozhodl do tohoto textu zařadit, v needitované formě.

⁷ Do rubriky byly už po skončení projektu dále přidávány literární díla publikovaná nově i na stránkách časopisu *Romano vodi* a díla autorů, kteří měli zájem bez nároku na honorář na stránkách Romea.cz svou tvorbu uveřejňovat.

Většinou se jednalo o několikaslovnou zpětnou vazbu čtenářů na uveřejněné dílo. Do té se často zapojovali také právě romští čtenáři:

- *Krásne napísané a pri čítaní vyfrkuje i sopol od smiechu, ale tú asentírku ti Gejzko nezávidím, som rada, že som sa narodila, ako žena.*⁸
- *Vážená paní, Vaše povídky jsou velmi příjemné na čtení. Jsou zajímavé a držím Vám palce při dalším vydání. S úctou Jan Rác, badatel romské kultury*⁹
- *jájjj paní Eliášová hahaha,já se málem počůrala smíchyyy, bolí mě pusa od smíchu hahaha. To bylo suprový opravdu, moc hezký...*¹⁰

Řada romských čtenářů připojovala také komentáře a osobní vzkazy autorům přímo v romštině:

- *Sukar paramisi/ kaja karacona tumenge prajina v bary bach a savre amare romenge,kaj telen saste a bachtale.*¹¹

Někteří připojovali své vlastní postřehy a prožitky, kterými na uveřejněná díla navazovali:

- *Jak jsou ty naše životy stejné, podobné. I ta vojna. U nás v kasárnách byl jeden major, který ani snad nevěděl odkud pochází. Když mluvil vypadalo to jako když mluví najednou slovensky, maďarsky, česky a polsky dobromady....a to byl velitel útvaru. Při jeho projevu na tribuně jsme nevěděli jak zdržet smích. Jedno bylo jisté, přišli rusové s velkými barevnými čepicemi a on jim pochodoval v ústrety, naproti jako ve filmu Černí Baroni....kapitán Haluška, hahahahah. Když jsem tento film viděl poprvé po revoluci...hned jsem si vzpoměl na tohoto maškaru.....Po 89“ ho zavřeli za znásilnění mládežnicků.*¹²
- *opravdu nádherna, moc Vám děkuji, také mám uzasné rodiče a měla sem skvělou babičku, která už těž nežije. Romská žena mi dala život, gadžové mi však dali vzdělání a teplo domova a lásku, která ve mě je od malinka. díky všem dobrým lidem:-) a Bohu!*¹³

8 Lýdia Kotlárová, 21.12.2010; komentář k povídce Gejzy Horvátha „Já a oni“.

9 Jan Rác, 12.11.2010; komentář k povídce Evy Danišové „O mém dědečkovi“.

10 Bábinka Perlí, 6.11.2011; komentář k povídce Ireny Eliášové „I stalo se...“

11 Ajinka Kadlecká – Liverpool, 17.11.2010; komentář k povídce Emila Ciny „I takový může být Štědrý den“.

12 Ladislav Bílý, 21.12.2010; komentář k povídce Gejzy Horvátha „Já a oni“.

13 Kacenkatereziemikanova Mikanová, 19.1.2011; komentář k textu Jana Horvátha „O mém tátovi“.

Renata Berková, Praha 2011 |
foto Lukáš Houdek

Monika Kováčová, Bratislava 2010 |
foto Lukáš Houdek

Webové stránky ale také poskytly prostor samotným romským autorům, aby mohli na zpětnou vazbu na svá díla reagovat, děkovat svým čtenářům za povzbuzující vzkazy, případně aby pročetli díla svých kolegů spisovatelů a vzájemně si svou tvorbu hodnotili:

- *Vlado, moc hezké. Bůh ti žehnej i tvé rodině!*¹⁴
- *Líbí se mi to je to moc zajímavé psaní.*¹⁵
- *Milí čtenáři, jsem potěšena, že vás mé povídky oslovily. Je to pro mne motivace pro další psaní.*¹⁶
- *Jsem moc ráda, že se Vám moje povídky líbí, d..y za komentáře...*¹⁷

O tom, že někteří Romové publikované příspěvky četli v romštině, svědčí některé jejich komentáře, ve kterých vyzdvihují romský písemný projev toho kterého autora. To do jisté míry může vyrovnávat shora uvedené tvrzení, že samotní mluvčí romštiny dávají při bilingvním vydání přednost českému / slovenskému překladu. Současně je například s ohledem na zkušenosti Heleny Sadílkové při vydávání antologie *Čalo vodi / Sytá duše* (Houdek, 2011: 2-7) (a samozřejmě

14 Jan Horváth Döme, 16.12.2010; komentář k básnickému cyklu Vlada Oláha „Odešla mi moje milá“.

15 Gejza Horváth, 11.1.2011; komentář k povídce Eriky Olahové „Útěk“.

16 Jana Šidloň Hejkrliková, 22.1.2011; odpověď Jany Hejkrlikové na komentáře čtenářů ke své povídce „Paskuda“.

17 Irena Eliášová, 6.11.2011; odpověď Ireny Eliášové na komentáře čtenářů ke své povídce „Zánět“.

i dalších) s podivem, že se neobjevil jediný komentář, který by negativním způsobem hodnotil autorem používanou romštinu – s ohledem na různorodost jejích nářečí a dialektů, zejména potom ani v případě překladů povídek a poezie Karola Lazára do olašské romštiny.

- *Devloro shukar lavorame palikeraw tumenge shukar shukar vakera hin adaj me kamaɔ !!! The kampsahi vakerasi Rromane na bistras na mukhas amare chib lavora phurikane Phurani me kamaɔ !! Bares bida immar Ungrikake Ungrika Rroma chak 5% the vakerele amare chib Achen Devleha*¹⁸
- *Sukar amary duma / pre amaro vakeryben nane niko pherasuni duma/amare gila mek sukareder he o lava/ sukaryben.*¹⁹
- *Šukar duma!*²⁰

V některých případech vznikla pod publikovanými díly bouřlivá diskuse. Jedna z nich se například odehrávala pod vzpomínkovým vyprávěním Evy Danišové s názvem „*Limali čhajori sar raklari* / Usmrkaná holčička jak panenka“, kdy jeden z neromských čtenářů při prolétnutí romské verze povídky objevil z jeho pohledu výhradně české slovo „škola“ a snažil se na něm ukázat, že romšтина není svébytným jazykem, ale pouhou hantýrkou bez vlastní slovní zásoby. Druhou větší diskusi vyvolala mytologická pohádka Karola Lazára s názvem „*Kávošo Rom, kálo žukel* / Hnedý Cigán, čierny pes“ (Lazár, 2011) odehrávající se na území Indie, ve které autor vypráví o jedné velké lži, kvůli které byli Romové neprávem z Indie vyhnáni. Někteří Romové v reakci na pohádku přicházeli s vlastními pohledy na indickou historii Romů.

- *Károľko, my jsme Domové správně v Indii nazývaní. V Česku chybou při přepisu místo „D“ se píše „R.“ Hudbou a dalšími se živilí kmeny na Jihu Indie– Drávidské kmeny–Olaši. My Rumungři jsme ze států kolem Pandjábí(Pandžáb) tj. sever Indie. Patříme do skupin nedotknutelní! Žádný cigán není černý, ale jen hnědý tmavě či slabě! Černý je černocho(viz zákl.slova čern v podst.jménu)! Je to dáno koncentrací amynokyseliny melatoninu v těle! Těž také spánkový hormon! Jeho hladina se zvyšuje se sníženou HLADINOU DENNÍCH PAPRSKŮ.*²¹
- *V Česku to není chyba, mám na mysli Rom x Dom, jde jen o lingvistickou změnu souhlásky „D“ na „R“ v Evropě a na dalším východě „L“. Také se říká že v Indii jsou Domové, v Asii Lomové a v Evropě Romové. Dokonce je tato změna dokázána např. slovo lžíce doj – loj – roj. Mohu se zeptat, kde jste dospěl*

18 Géza Manushno Dányi, 17.1.2011; komentář k cyklu poezie Renáty Berkyové „Slečna“.

19 Ajinka Kadlecka – Liverpool, 18.11.2010; komentář k povídce Emila Ciny „Jen tak“.

20 Jaroslav Šimůnek, 15.11.2010; komentář k povídce Emila Ciny „I takový může být Štědrý den“.

21 Nikola Stefan, 4.7.2011; komentář k pohádce Karola Lazára „Hnedý Cigán, čierny pes“.

Jan Horváth, Döme, Brno 2010 |
foto Lukáš Houdek

Ilona Ferková, Rokycany 2010 |
foto Lukáš Houdek

*k závěru, že olaši patří k drávidským kmenům a Rumungre nedotknulých?*²²

Řada čtenářů obzvlášť vyzdvihovala vzpomínková vyprávění vracející se do minulosti, které oslavují a v některých případech také idealizují dřívější způsob života Romů. Pozitivní ohlasy na taková vyprávění jsme zaznamenali zejména v době etnických nepokojů na Šluknovsku, které negativně ovlivnily život Romů po celé zemi. To může do určité míry poukazovat na potřebu úniku do dob minulých, kdy se ještě „žilo jinak“ a lidé drželi pospolu.

- *užasný, když sem byl malej kluk a v televizi byla jen komančská propaganda, tak se při svitu svíček vyprávěli paramisy (pohádky, bajky) chtělo by to víc příběhu hlavně od starší generace, protože ty příběhy byli i ze života a bylo v nich hodně moudrosti...*²³
- *no takové vyprávěnky se dříve vyprávěly stále, tato je fakt povedená... habah*²⁴

22 Michal Mižu Mižigár, 5.7.2011; reakce na výše uvedený komentář Nikoly Štefana k povídce Karola Lazára „Hnedý Cigán, čierny pes“.

23 Andrej Duráško, 8.10.2011; komentář k povídce Ilony Ferkové „Kaštánek – Dříví“.

24 Marcela Baloghová Čonková, 8.10.2011; komentář k povídce Ilony Ferkové „Kaštánek – Dříví“.

3.3. Složení textů

Koordinace takového projektu, jakým *Šukar laviben le Romendar* je, dává člověku jedinečnou příležitost získat určité (i když kusé) povědomí o tom, jaká literární díla romských autorů v současné době vznikají, jaké jsou jejich pohnutky k psaní a v jakých podmínkách spisovatelé tvoří. Ti, pro které byl právě tento projekt impulsem k tomu, aby opět vzali tužku a papír do svých rukou, často posílali ukázky své tvorby hned několik, ze kterých potom vzešel finální výběr povětšinou dvou publikovaných textů. Irena Eliášová, která je v současné době dle mého názoru nejproduktivnější autorkou co do množství napsaných a otištěných textů, jich poslala téměř dvacet. Emil Cina potom během mých návštěv obracel ve svém obývacím pokoji šuplíky a téměř bezradně prohledával útroby svého počítače, aby posléze svým sugestivním přednesem předčítal objevené humorky, pohádky a poezii.

K mému překvapení se mezi publikovanými texty objevila jen jedna pohádka, jako zástupce tohoto dříve nejdůležitějšího formalizovaného slovesného žánru. V již zmíněné pohádce „Trastoro/Želízko“ (Cina, 2010) vzdává Emil Cina hold jednomu z hlavních tradičních romských povolání, kovářství. Drtivá většina textů, kterou zapojení autoři poskytli, by se dala nejspíše zařadit do kategorie *va-keriben*, tedy neformální povídání o běžných každodenních situacích, na které se nevztahuje pevně daná konstrukce, užívání určitých zažitých formulí apod.

Někteří autoři se svými díly snaží odpoutat od každodenních problémů, zachytit někdy tragikomické situace z vlastního každodenního života v krátkých humorných útvarech, které se krom pobavení mohou snažit ukázat čtenářům Romy v jiném světle, než ve kterém je vykreslují majoritní média. Odehrávají se totiž v různorodém prostředí města, kde každý zažívá různé věci. Irena Eliášová ve své povídce „Zánět“ (Eliášová, 2010) například popisuje zážitek z čekárny u lékaře, Gejza Horváth zase v povídce „Já a oni“ (Horváth G., 2010a) vzpomíná s humorem jemu vlastním na potupu a těžké časy, které zažíval na vojně. Erika Olahová, známá především jako autorka jedinečných hororek, ve své situační komedii „Sedmé patro“ (Olahová, 2010a) vzpomíná na bujarou oslavu svých třicátých narozenin. Povídky Emila Ciny se často krom svého humorného nádechu vyznačují vyzdvihováním tradičních romských hodnot, přičemž autor projevuje lítost nad jejich postupným ústupem: „*Tato práce byla velice krásná, i za nouze dávala lidem obživu a Romové tenkrát, i díky ní, drželi více při sobě. Je velká škoda, že se kovařina pomalu vytrácí a vytrácí se i to naše romipen.*“ (Cina, 2010). Obdobný charakter má i nostalgický text Gejzy Horvátha „Já a Vánoce“ (Horváth G., 2010b), kde vzpomíná na tradiční oslavu vánočních svátků v romské osadě na Slovensku a její výrazný posun v dnešní době v českém prostředí. Horváth vedle toho povídku pojímá jako revizi vlastního života, smířování se se stářím a novými rolemi, které mu jeho okolí přisuzuje.

Zlatica Rusová, Bratislava 2010 |
foto Lukáš Houdek

Pavla Cicková, Bratislava 2010 |
foto Lukáš Houdek

Velká část zaslaných a zveřejněných textů jsou vzpomínkovými vyprávěními věnovanými výrazným osobám, jež se zapsaly do života jednotlivých autorů nebo do života lokality, ve které vyrůstali. Často opět vyzdvihují dřívější způsob života Romů, vzájemnou sounáležitost, postupně vytrácející se *romípen* apod. Eva Danišová tak ve svých vzpomínkách vzdává hold své podnikavé babičce, u které strávila dětství – na pozadí neustálých sporů mezi babiččíným praktickým smýšlením a bohémským pojetím života Eviččina světáckého dědečka. Janko Horváth zase s velkou úctou a spíše publicistickou formou v textu „Pal miro dad/ O mém tátovi“ (Horváth J., 2011) vzpomíná na velkou osobnost a vliv svého otce. Osobnost své moudré babičky, která „žila s Bohem, romskou tradicí a hrdosť v srdci každý den“ obdobně ve svých textech oslavuje Jana Hejkrliková (Hejkrliková, 2011). Ta ve svých vzpomínkových vyprávěních krom humorných konfliktů tradice vyznávající babičky s nastupujícím moderním světem reflektuje také pro Romy zdrcující dopady asimilační politiky komunistického režimu – ať už například v povídce „Kampel mange ajsi škola?/ Potřebuju takovou školu?“ (Hejkrliková, 2008) nebo v později psaném textu o odebrání dětí na převýchovu „Ztracený syn strejda Šándor“. Oproti tomu v již výše zmíněném povídkovém cyklu „Kaštánek“ Ilona Ferková krom žertovných vzpomínek na určité reálné postavy také sahá do svědomí všech rokycanských Romů, zejména potom Kaštánkovy rodiny, která se o oblíbeného vypravěče odmítá postarat a nechá ho mrznout v prázdných sklepech.

Zlatica Rusová ve vyprávění „Romane romňa/ Rómske ženy“ (Rusová, 2010) oživuje příběh své matky z konce druhé světové války, která byla společně

s dalšími dívkami z romské osady brutálně znásilněna ruskými vojáky. Dotýká se tak zásadních historických událostí, které měly vliv na život Romů na Slovensku (a v některých případech byly i jedním z důvodů migrace do Čech) a podává tak jedinečné svědectví o charakteru některých později oslavovaných osvoboditelů.

Bývalá hlasatelka České televize Iveta Kováčová, která se svou prózou prostřednictvím *Šukar laviben le Romendar* debutovala, zase v rámci projektu publikovala vzpomínkovou prózu *Cesta domů* (Kováčová, 2011a), ve které místy až idealisticky líčí své dětství prožité na statku v severních Čechách, jedinečným způsobem popisuje postavy svých rodičů a příbuzných a zachycuje odcizení po přestěhování rodiny do velkoměsta, kde se musela naučit žít podle jiných pravidel.

Stejně jako výše zmínění prozaici, i někteří autoři poezie prostřednictvím svých básní oslavují život v romské osadě, sepjetí s přírodou a semknutost rodiny, kde každý má své jasně vymezené místo (např. Pavla Cicková, Karol Lazár apod.). Někteří autoři se místy dostávají i do roviny romantického stereotypu „svobodného Cikána“ a pohybují se tak na hranici literárního klišé. Jiní autoři se prostřednictvím svých básní vyrovnávají s komplikovanými vztahy mezi Romy a majoritní společností, hledají své vlastní místo a možné důvody současného stavu věcí, včetně možného východiska. Jejich poezie má potom v některých případech silně angažovaný až aktivistický nádech, apeluje na Romy, aby ochraňovali a ctili tradiční romské hodnoty. Takový apel je patrný zejména v poezii Janka Horvátha nebo Karola Lazára.

Zejména mladší autoři však přicházejí s individualizovanou poezií a zcela autonomními náměty, které někdy vycházejí z jejich životní zkušenosti, někdy jsou smyšlené. Existenciální text Karola Lazára „Kálo dejs/ Čierny deň“, je například inspirován skutečnou událostí (Lazár, 2010b). Na fiktivním základu se naopak rozvíjí námět hororového, místy až mysteriózního příběhu Eriky Olahové „Útěk“, ve kterém nebezpečné nestvůry postupně vyvražďují obyvatele jednoho malého města (Olahová, 2010b).

Pozoruhodná je co do formátu povídka Ivety Kováčové „Jako dvě žvýkačky“ (Kováčová, 2011b), kde autorka téměř reportážním způsobem zachycuje proměny vztahu jedné partnerské dvojice, a zakončí je nečekaným vyústěním. Překvapivá a v romské literární tvorbě velmi ojedinělá je také otevřenost autorky coby Romky v popisu sexuálních scén.

Ve své upřímnosti a civilnosti je jedinečná poezie Renáty Berkyové, která na stránkách www.romea.cz uvedla několik svých starších milostných básní (Berkyová 2010a, b). Ta se díky projektu dostala do širšího povědomí veřejnosti i literárních kritiků a stala se tak častým hostem festivalů poezie, kde reprezentuje mladou romskou básnickou tvorbu.

Jistým překvapením byla velmi intimní báseň Vlada Oláha „Mukla man mri romňi/ Odešla mi moje milá“, ve které se autor vyrovnává se smrtí své manželky (Oláh, 2010). Oláh ve své dřívější tvorbě publikoval převážně básně s nábožen-

skou tematikou, případně básně angažované a milostné – ty ale byly na rozdíl od poezie uvedené na www.romea.cz obecnějšího rázu, nebyly tak konkrétní. I další básně, které uvedl spolu s ní, bilancují jeho dosavadní život.

3.4. Autorská čtení

Sdružení ROMEA se po dokončení projektu rozhodlo posunout informace o existenci a podobě romské literární tvorby do veřejného prostoru i jiným způsobem. Z portrétních fotografií většiny autorů zapojených do *Šukar laviben le Romendar*, které jsem během návštěv literátů pořizoval, byla vytvořena putovní výstava s názvem *Lačho lav sar maro/ Dobré slovo je jako chleba*, která je prezentována zejména v literárních kavárnách a knihovnách. Součástí výstavy jsou také informace o jednotlivých autorech a úryvky z jejich díla.²⁵

Zpočátku jako doprovodný program byli na vernisáže výstavy zváni romští autoři, aby čtením povídek, které byly v rámci projektu publikovány, výstavu zahájili. Hned při prvním uvedení výstavy bylo ale zřejmé, že zájem veřejnosti o přímý kontakt s autory není zanedbatelný. V malých prostorách pražské kavárny Jericho bylo „nerváno“ k prasknutí a mezi posluchači zasedli jak romisté, romští aktivisté nebo obyčejní kolemjdoucí, tak literární kritici. Proto vyvstal nápad takové komponované večery (čtení a diskuse) opakovat častěji a dát tak široké veřejnosti možnost se s romskou literaturou a jejími autory blíže seznámit.

Taková čtení jsou (kromě dalšího informování veřejnosti) dle mého názoru zásadní především pro romské autory. Na čteních zažívají pocit zadostiučnění, roste jejich sebejistota a radost z možnosti veřejně prezentovat svou tvorbu publiku, které jí otevřeně naslouchá a živě na ni reaguje. Autorská čtení jim tak poskytují přímou zpětnou vazbu, pro autory z rozličných míst České republiky mohou být i možností sejít se, diskutovat o své tvorbě a získávat rady a inspiraci, například v používání romštiny. Několikrát jsem byl svědkem takových debat, kde si autoři vzájemně před začátkem čtení radili, jak který český výraz vyjádřit romsky místo použití přejímky z češtiny nebo slovenštiny. Taková setkání se tak mohou stát i platformou pro šíření a rozvoj romských neologismů.

Autorská čtení také dobře ilustrují fakt, že způsob vnímání romské literární tvorby Romy a Neromy se může různit. Tam, kde neromský posluchač nevidí žádnou zvláštní pointu a napjatě čeká strhující vyvrcholení, se leckterý romský posluchač začíná popadat za břicho. Nejabsurdnější situace v tomto ohledu asi nastala v pražském Domě čtení, kde přítomní romští posluchači při čtení jedno-

25 O výstavu je nečekaně velký zájem. Doposud byla uvedena v pražské kavárně Jericho, na festivalu Kladenské dvorky, v pražském Domě čtení, Památníku Lety u Písku nebo Knihovně Václava Havla a ozývají se další subjekty, které chtějí expozici hostit (Památníky Lidice a Ležáky nebo Muzeum romské kultury v Brně).

ho z dílů „Kaštánka“ Ilony Ferkové nejprve zadržovali smích (který vycházel už jen z romské přezdívky hlavní postavy), později už se ale neudrželi a tak se až do konce její prezentace ve stále kratších intervalech ozýval hlasitý řehot. Tomu se potom neubránila ani samotná Ilona Ferková, a tak si v průběhu i ona musela utírat slzy od smíchu, přestože četla poměrně tragickou povídku. Neromští posluchači jen kroutili hlavou a některým z nich bylo vidět na tváři rozčarování a podráždění. Obdobná situace se potom opakovala při Ilonině čtení na vernisáži v rokycanském Muzeu Dr. B. Horáka, kde většinu osazenstva plného přednáškového sálu tvořila romská mládež.

4. Závěr

Projekt *Šukar laviben le Romendar* sdružení ROMEA ukázal na dosud nevyužitou možnost šíření a rozvoje romské literární tvorby po internetu, zejména z důvodu nízkých nákladů na realizaci takových projektů, snadné dostupnosti pro čtenáře a možnosti rychlé zpětné vazby. Ukázal, že samotní Romové mají o díla romských autorů zájem a že mohou sloužit vedle rozvoje jejich kompetence v romštině také k upevňování jejich národní hrdosti a sebevědomí. To je důležité zejména v dnešní době, kdy celá řada médií společně s politiky vedou protiromská tažení, která mají za následek vzplanutí etnických konfliktů v různých částech země. Poukázat na fakt, že romština je plnohodnotným jazykem, ve kterém vznikají unikátní literární díla, považují za klíčové.

Otázkou může být, zda bude sdružení ROMEA v podobných projektech pokračovat, zda bude rozvoj romské literatury v centru jeho zájmu i nadále. Takové projekty, jež mají zapotřebí odpovídající odborné znalosti, jsou totiž často spojeny s určitými jednotlivci, s jejichž odchodem také často mizí motivace v těchto činnostech pokračovat. Nemá se jim potom kdo věnovat (minimum zaměstnanců proromského neziskového sektoru má romistické vzdělání nebo je kompetentních v romštině). V neposlední řadě jsou také závislé na finančních dotacích. Sdružení se často nechťejí (a možná ani nemohou) věnovat projektům, na které nemají potřebné finance, tudíž by byly nadstavbou nad rámec běžné, placené práce. To byl také kámen úrazu zpočátku slibné literární Ceny Mileny Hübschmannové, kterou ROMEA vyhlásila roku 2006 v reakci na její tragické úmrtí. Cena měla podnítit známé i neznámé romské autory, aby se utkali v klání o nejpodarenější prózu a poezii v romštině. Z těch nejlepších, které vybrala odborná porota, byla v roce 2008 vydána malá, co do editorské práce značně odbytá, sbírka *To nej z literární soutěže Mileny Hübschmannové* (eds. Balázová, Steklá, 2007), ve které se objevily texty z jejích jediných dvou ročníků.

Projekt *Šukar laviben le Romendar* podpořil samotné autory, kteří dodnes posílají svá díla a žádají o jejich uveřejnění na stránkách www.romea.cz, případně v ča-

sopise *Romano vodi*. Ten také nově začal v každém čísle od roku 2011 uvádět v rubrice Literární zápisník vždy jedno dílo vybraného romského autora v romsko – české/ slovenské verzi. Dá se říct, že většina z těch, kteří se cyklu *Šukar laviben le Romendar* účastnili, dnes na práce publikované na www.romea.cz dále navazují. Je proto dobré jejich nadšení a elánu využít a nenechat je opět upadnout do letargie a pocitu marnosti, ze kterého se někteří z nich teprve nedávno probudili.

Bibliografie

- Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. 2006. Praha: GAC.
- BALÁŽOVÁ, Jarmila, STEKLÁ, Radka eds. 2007. To nej z Literární ceny Mileny Hübschmannové. Praha: ROMEA.
- BERKYOVÁ, Renáta. 2010a. Autobus. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/renata-berkyova-autobus>
- BERKYOVÁ, Renáta. 2010b. Slečna. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/renata-berkyova-slecna>
- CINA, Emil. 2010. Trastoro / Želízko. Dostupné z: [at http://romea.cz/cz/zpravy/emil-cina-zelizko](http://romea.cz/cz/zpravy/emil-cina-zelizko)
- DANIŠOVÁ, Eva. 2010. Limaľi čhajori sar rakľori / Usmrkaná holčička jak panenka. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/eva-danisova-usmrkana-holcicka-jak-panenka>
- ELIÁŠOVÁ, Irena. 2010. Zánět. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/irena-eliasova-zanet>
- ELIÁŠOVÁ, Irena. 2011. O kham zadžal tosarla / Slunce zapadá ráno. In: *PLAV – měsíčník pro světovou literaturu*, vol. 11/2011, s. 32–35.
- FERKOVÁ, Ilona, 2011. Kaštánek. In: *PLAV – měsíčník pro světovou literaturu*, vol. 11/2011, s. 21–26.
- HEJKRLÍKOVÁ, Jana. 2008. *Kampel mange ajsi škola?*/ Potřebuju takovou školu?. In: Kramářová, J., Sadílková, H. (ed.). *Čalo vodi/ Sytá duše*. Brno: Muzeum romské kultury, s. 349–356.
- HEJKRLÍKOVÁ, Jana. 2011. Savi god'i chudňom la phura datar / Jakou moudrost mi předala má babička. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/jana-hejkrlikova-jakou-moudrost-mi-predala-ma-babicka>
- HOUDEK, Lukáš. 2011. Psát, aby nás pochopili – rozhovor s Helenou Sadílkovou. In: *PLAV – měsíčník pro světovou literaturu*, vol. 11/2011, s. 2–7.
- HORVÁTH, Gejza. 2010a. Já a oni. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/gejza-horvath-ja-a-oni>
- HORVÁTH, Gejza. 2010b. Já a Vánoce. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/gejza-horvath-ja-a-vanocce>
- HORVÁTH, Jan. 2011. Pal miro dad / O mém tátovi. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/jan-horvath-dome-o-mem-tatovi>
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2000. Slovesnost a literatura v romské kultuře. In: *Černobílý život*, Praha, Gallery, s. 123–148.

- KOVÁČOVÁ, Iveta. 2011a. Cesta domů. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/iveta-kovacova-cesta-domu>
- KOVÁČOVÁ, Iveta. 2011b. Jako dvě žvýkačky. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/iveta-kovacova-jako-dve-zvykacky>
- LAZÁR, Karol. 2010a. Dieta – pieseň naša. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/karol-lazar-dieta-piesen-nasa>
- LAZÁR, Karol. 2010b. Kálo dějs / Čierny deň. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/karol-lazar-cierny-den>
- LAZÁR, Karol. 2011. Kávošo Rom, kálo žukel / Hnedý Cigán, čierny pes. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/karol-lazar-hnedy-cigan-cierny-pes>
- OLÁH, Vlado. 2010. Mukľa man mri romňi / Odešla mi moje milá. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/vlado-olah-odesla-mi-moje-mila>
- OLAHOVÁ, Erika. 2010a. Sedmé patro. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/erika-olahova-sedme-patro>
- OLAHOVÁ, Erika. 2010b. Útěk. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/erika-olahova-utek>
- RUSOVÁ, Zlatica. 2010. *Romane romňal*/ Rómske ženy. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/zlatica-rusova-romske-zeny>
- SADÍLKOVÁ, Helena. 2006. Nalézání prastarých i nových romských hodnot. In: *Host – měsíčník pro literaturu a čtenáře*, vol. 4/2006, s. 29-33.
- SADÍLKOVÁ, Helena. 2012. Medailony – Ilona Ferková. In: *Druhá směna – Jak využívat literaturu a dějiny Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ, literární část*. Praha: ROMEA, s. 40-42.
- www.romea.cz

Výběr textů z prací publikovaných na internetu v rámci projektu Šukar laviben le Romendar / Romové píší (www.romea.cz)¹

Erika Olahová
Sedmé patro²

V tom bytě jsem byla jako spoutaná. Bydleli tam lidičkové, pro který jsem žila, a byli tak malí, že můj život bez nich neměl žádný význam. A tak jsem tedy s mým manželem a dětmi prožívala nejkrásnější dny svého života.

Má mladá a nezkrotná povaha se projevovala i v práci. Jako pomocná síla jsem měla neuvěřitelné možnosti trápit nejen své spolupracovníky, ale i nadřízené. Dodnes mi nejde do hlavy, jak mi to mohli trpět. Nejednou se stalo, že když se dělalo jídlo na víně, společnými silami jsme víno dokázali vypít a strážníci ani nepoznali, že v jídle chybí. Vařit pro horníky tisíc osm set obědů byla pěkná fuška, a tak se děly věci, o kterých se těžko vykládá, pokud nejste účastníkem akce. Konec pracovní doby taky nemusel nutně znamenat konec pro mého vedoucího. Vypustit mu duše pro nás nebyl žádný problém, jelikož jsme se báli o jeho život, když požil. Ono jít čtyři a půl kilometru v mínus pětadvaceti není sranda. Dávat do sáčeků od cukru sodu nás taky docela dlouho drželo. Káva pěkně pěnila a ví Bůh, že prémie nebyly o moc horší, než jsme měli bez potrestání po právu dostat. A tak jsem s radostí vstávala ve čtyři ráno, abych stihla kafe a kyvadlovou dopravu. Tam u nás na severu byla šílená zima a než přijel autobus, nemohl jsi odejít, jelikož jsi přimrzl. A tak se chodilo do práce na šestou. V tu dobu byly naše srandičky v takové ofenzivě, že smradlavé syrečky v botách našich obětí představovaly jen menší zlomek našich nehorázných výmyslů.

Nastal den Dé a já se těšila jako malý fracek, co čeká na nějaký zázrak, přišel den mých třicátých narozenin. Už týden před tím jsem upozorňovala celou rodinu, že tento den bude patřit jen mně. Chudák manžel se s tímto faktem smířil a v práci se chystali vrátit mi všechny mé úskoky a legrácky i s úrokama. Hned ráno mě čekala studená koupel v kotli na polévku a pak mi celý den v pohodě opláceli to, co jsem během celého roku prováděla já jim. Konec šichty se blížil

1 Všechny texty přetiskujeme s laskavým svolením autorů. Texty pro tištěnou publikaci vybral Lukáš Houdek.

2 Olahová, Erika. 2010. Sedmé patro. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/erika-olahova-sedme-patro>

a já v domnění, že už vše skončilo a nemůže se mi stát nic horšího, než se stalo, jsem se loučila se všemi, jako kdybych odjížděla na severní pól. Všichni se rozešli s pozdravem „tak zítra“, a tak jsem si dala do tašky dvě sklenice výborné štěpánské omáčky, celý knedlík uzmutý už ráno v devět a šest kousků masa, přes který bylo vidět až do Brna. Takto vyzbrojená jsem prošla vrátnicí, aniž by mě někdo lapl a celá šťastná, jak si to s mužem užiju, jsem kráčela k autobusové zastávce.

Vtom mi do cesty vjelo auto plný mých kolegů, ještě za jízdy mě drapli, málem mi urazili hlavu a s velkým řehotem mě odváželi neznámo kam. Marň jsem bojovala, marň jsem prosila, prostě únos, jak má být. Po pětadvaceti kilometrech mě dovezli před nějakou knajpu, a i když jsem se bránila jak lvice a vysvětlovala, že mě doma čeká rodina a můj děti snad hlady pojdou, čapli mých čtyřicet devět kilo a za chvíli jsem seděla za stolem obklíčená jako Vietnamec v Saigonu. Šampaňo, finská vodka a řezané pivo mě po chvíli zlomily natolik, že jsem se už bez boje vzdala. Nejen, že jsem po třech hodinách nevěděla, kdo jsem a co ta chátra po mně vlastně chce, ale já zapomněla i na to, že jsem vdaná a doma mě čekají dvě nezletilé děti! Pojem o čase se mi naprosto vykouril z hlavy, a i přesto, že jsem před tím nikdy nepila, lila jsem do sebe, co se dalo. Možná se mí spolupracovníci lekli, že dostanu otravu alkoholem, anebo už sami měli dost. Jedna věc však byla jasná, a to ta, že jsem se ocitla na sídlišti u nás doma a klíče od vchodu mi byly nanic.

Jak já se dostanu domů? Co jim řeknu a kolik je vlastně hodin? Ježíši, oni mě nechtějí pustit dovnitř. To já tady snad zmrznu! No počkej, budu držet ten zvonek tak dlouho, až tě to přestane bavit! Však ty mi otevřeš! Rozhodla jsem se a opřela se mátožně o skleněnou výplň panelákových dveří. Ty se po chvíli rozezvučely a já se doklopýtala k výtahu. Hurá, dnes nestávkoval, a tak jsem se tam nacpala i s tou taškou s prošlým obědem a zmáčkla sedmičku. Vyjela jsem nahoru a ejhle, klíčem ne a ne se dostat do bytu. Začala jsem bušit na dveře, prvně potichu, abych nevzbudila děti a potom už silně, pořádně uražená.

Otevřel mi malý tlustý chlap v pruhovaných trenkách, škrábal se na plešaté hlavě a zíval. „Co tady děláte?“ štekla jsem, odstrčila ho a šla dovnitř. Páni, ten koberec už je pěkně špinavý, pomyslela jsem si, no však se do toho zítra pustím. Usalašila jsem se v kuchyni a začala mu vykládat, ať zavolá máho Jiříka, který se nemá proč zlobit, vždyť já za to nemůžu, že mě spolupracovníci unesli a takhle opili. Ale já mám přeci dnes třicet let a to už je co říct... Něco jsem ještě vykládala, pán kýval unaveně hlavou a najednou se tam objevila silná paní v noční košili s natáčkou na ofině. Nevěřicně jsem se na ně dívala a nevěděla, co si o tom mám myslet. Vypadalo to, že na tom jsou stejně!

„Mladá paní, chvilíčku počkejte, já vás k tomu vašemu Jiříkovi dovedu,“ řekl muž a za chvíli přišel v červených tepláčkách s pruhami a proužkovaným sepraným pyžamu. To už mi paní Matoušková mezitím sdělila, že toto je jejich byt a já bydlím o vchod dál. Jo proto jsem v předsíni marň hledala to naše třímetrové

akvářko a myslela si, že ho snad manžel opravdu prodal sousedovi, který ho od nás lákal už pěkně dlouho. Milý a hodný pán mě dovedl až před dveře našeho bytu, otevřel mi mýma klíčkama a předal mě pobavenému manželovi. Lidičky, můžu vám říct, že od té doby, kdykoliv jsem potkala Matouškovi, byla jsem červená až někde, kde to není vidět, a v práci mi začali říkat, že ten můj věk mě nějak sebral a já prý zmoudřela, prohlásil i sám šéf. Pečlivě jsem utajila svoji noční můru a teď se při příležitostných pitkách vyhýbám větší míře alkoholu a raději vyprávím fóry. Prý mně to jde líp, říká manžel.

Na čirla mange leperavas, sar džavas andre škola. Akor dživavas mira babaha, bo joj man ciknorestar l'ikerelas avri. Phirelas čori andre buti pre stavba, kerelas paš ajso podňikos, hoj phirenas andro but fora the bud'inenas bare betonove kvadrendar o khera. E baba pašis pal o murara pratinelas... o blaki, o vudara, e phuv, o gangi. Has la čora phari buti.

Sar mange kampelas te džal peršo d'ives andre škola, ta joj kerelas le podňi-koha andre aver foros. Našti manca džalas pre ochto ori andre škola. Akana so!

No, phenel mange e baba: „Evičko, imar sal bari čhajori, ta užareha tuke, sar phundravena e škola, the pašis džaha andre, the phučeha, kaj tuke kampel te džal, he? Joj, miri somnakuňi, sem tu sal sar rakl'ori.“

Sar man e baba uštavelas upre, dikhav, hoj avri mek šišitno. Has pandž ori tosara. La babake kampelas te džal pre mašina, ta so manca šaj kerelas. Urđa pre mande ceplaka, ajsi, so has dži upre tel e meň the phandelas pes pro duj gombički pre sako sera. Aľe man has ajsi šukar ľoľi oja ceplaka, the žebi man upre has. Andre žeba mange thoda o maro le žiroha, the dža Devleha, mri čhaj.

Paľis man mukhl'a te bešel pro gangi the džal pre mašina. Avri has šil, ta na pregeľja aňi deš minuti, imar mange čuľanas le nakhestar o ľima. Na has man soha o nakh te khosel, ta so šaj keravas, khosavas o nakh andre vizitka. Na, na has pre mande urďi vizitka, aľe flanelovo gad, sar pro muršoro. Samas čore, na has man šoha nič nevo, ča oda, so amen vareko delas. La baba has mek ajso paradno štilos, hoj pre mande urelas, so lake avelas tel o vast. Lake has jekh, ča te man nane šil, te man hin vareso pro šero, čiči radiovka abo khosno, oda has jekh.

Ta sar bešavas pro ola gangi, šil, šišitno, chudľom odoj te rovel, pašis mek bareder ľima mange čuľanas, o nakh sar gruľi, bešav ta bešav.

Sar chudle te phirel o čhavore le dajenca the le dadenca andre škola, ča dikhenas pre mande. Limali čhajori andre ceplaka. Varesave daja man prindžarenas, bo phiravas lengere čhavorenca andre školka, ta man ile andre škola, phen-de mange, kaj te džav, the imar oda has feder.

Paľis avľa varesavi učitel'ka the phenda savorenge, te džan andre řelocvična, hoj odoj vakerela o rjad'itel'is. Me geľľom lenca, phenenas amenge odoj, so amenge kampel andre škola, so amenge te cinen khere.

Somas cikňi, aľe mištes džanavas, hoj mange e baba kada šoha na cinela. Bo joj narado delas o love pre řisoste, has bari gazdiňa. Igen kamelas o love. Ta mange has pharo, hoj man oda na ela, ta pale chudľom te rovel. Sako odoj kere-

1 Danišová, Eva. 2010. *Limali čhajori sar rakl'ori* / Usmrkaná holčička jak panenka. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/eva-danisova-usmrkana-holcicka-jak-panenka>

Nedávno jsem si vzpomněla, jak jsem šla poprvé do školy. Tenkrát jsem žila se svojí babičkou, která mě od malička vychovávala. Babička tvrdě pracovala u podniku, který stavěl v různých městech panelové domy. Na novostavbách dělala hrubý úklid po dělnících... čistila okna, futra, podlahy, schody. Nadřela se, chudinka.

Když jsem měla nastoupit do první třídy, zrovna pracovala v jiném městě. Nemohla se mnou jít v osm hodin ráno do školy. Co dělat!

Tak mi babička povídá: „Evičko, ty už jsi velká holčička, takže si počkáš, až školu otevrou, a potom půjdeš dovnitř a zeptáš se, kam máš jít, ano?“ A samou láskou se nade mnou rozplývala. Měla pocit, že jsem stejně krásná jako ostatní české holčičky.

Ráno mě babička vzbudila ještě za tmy. Bylo teprve pět hodin. Babička šla na vlak, nemohla mě nechat spát. Oblékla mi tepláky, takové, jak kdysi bývaly, se zapínáním na ramenech. Ale ty moje byly opravdu pěkné, červené, s kapsičkami. Do kapsy u tepláků mi strčila chleba se sádlem a s Pánembohem, holčičko. Takhle mě vypravila.

U školy mne posadila na schody a pospíchala na vlak. Ráno bylo chladno, a tak mi během deseti minut začala z nosu téct svíčka. Neměla jsem ani kapesník, musela jsem si nudli utírat do rukávu halenky. Vlastně jsem na sobě neměla halenku, ale flanelovou košili, jako chlapeček. Byli jsme chudí, téměř nikdy jsem nedostala nic nového, nosila jsem věci, které nám lidé dávali. Babička měla navíc svérázný způsob, jak mě strojit. Oblékala mě spíš do toho, co jí právě ve spěchu přišlo pod ruku. Bylo jí jedno, jestli se k sobě oblečení hodí, dbala jen na to, aby mi nebyla zima a abych měla něco na hlavě. Jestli to bude rádiovka nebo šátek, to už neřešila.

Jak jsem tak na těch schodech seděla, v zimě, za šera, sama, začala jsem brečet, a z nosu mi teklo ještě víc. Za chvíli jsem měla nos jak bramboru. Seděla jsem tam a seděla, jako hromádka neštěstí.

Když začaly kolem chodit děti s rodiči do školy, koukali se po mně docela vyjeveně. Holka v teplácích, s nudlí u nosu... Některé maminky mě znaly, protože jsem s jejich dětmi chodila do školky, a tak mě vzaly s sebou dovnitř. Řekly mi, kam mám jít, a už bylo vše lepší.

Potom přišla nějaká učitelka a řekla všem, že mají jít do školní tělocvičny, kde je uvítá soudruh ředitel. Šla jsem tedy s nimi a tam jsme se dozvěděli, co všechno budeme ještě do školy potřebovat a co nám mají rodiče koupit.

Byla jsem malá, ale dobře jsem věděla, že mi ty věci babička nikdy nekoupí. Strašně nerada vydávala peníze za cokoliv. Byla hodně šetrná a měla korunky moc ráda. Bylo mi líto, že ty věci do školy nebudu mít, a tak jsem začala zase pla-

las baripen peskere čhavorenca, u me maškar lende somas sar nekhčoreder l'imaľi čhajori.

Sar rovavas, ta dikľom, hoj paš mande terďol varesavo baro manuš, hazďľom o jakha, the dikhľom mire papus. Ča pre mande čhida la jakhaha, the imar džanavas, hoj ela mištes. O papus man chudľa vastestar, the zorales man l'ikereľas. Jov amenca akor na dživelas, aľe pre ada baro d'ives man kamelas te dikhel, ta avľa pal mande.

Paľis manca geľľa andro foros, the savoro, so mange kampelas andre škola, mange cinkerďa. Mek manca geľľa te cinel parne štreml'ľi, rokľica... no the paľis čačes somas sar rakľori. Oda has miro baro peršo d'ives andre škola. Mek mange leperav, hoj e baba, sar dikhľa, so mange o papus cinda, ta mek geľľa the paš oja rokľica mange cinda o trampki...te avel te dikhel lakero štilos.

kat. Všichni okolo mne byli naparádění, rodiče byli na své děti pyšní, a já mezi nimi byla jak nejchudší usoplená holčička.

Při pláči jsem si všimla, že u mne stojí nějaký vysoký člověk, zvedla jsem oči a uviděla svého dědečka. Jen na mě mrknul a já jsem věděla, že bude vše v pořádku. Děda mě vzal za ruku a pevně držel. Tenkrát s námi společně nežil, ale můj slavnostní den si nechtěl nechat ujít, a proto se přijel podívat.

Hned potom se mnou šel do města a všechno, co jsem potřebovala do školy, mi nakoupil. Ještě mi koupil bílé podkolenky a taky sukýnku... – no a potom jsem už opravdu vypadala jako ostatní holčičky ve škole. Takový byl můj první školní den. Ještě si vzpomínám, že když babička viděla, co všechno mi děda pořídil, tak mi k té sukýnce koupila plátěné polokecky... aby se snad nepochybovalo o jejím stylu.

Od dětství jsem ohromně zviďavá a nasávací. Možná proto, že život, co tehdy protékal mnou, i ten, co šel jen kolem, se do mě nesmazatelně vpíjel. Tohle píšu nejspíš proto, abych sama sebe přesvědčila, že mám ještě lidi ráda jako kdysi a také z neznámých důvodů chci, abyste věděli, jak moc miluju život, svoji rodinu a vás.

Maminka nám často vyprávěla roztomilé i hrůzostrašné historky.

„To ještě plulo nebe tak nízko nad zemí, že kdybys chtěla, mohla ses ho dotknout. Bylo ze samého světla a pomněnek. Chutnalo jako kus melouna naplněného hruškou a *mariklou*. Plulo si a těšilo světlem, teplem a jídlem všechny živáčky. Kdykoli jste měli hlad, mohli jste si kousek nebe utrhnout a sníst. Nikdy žádný kousek nechyběl, to se ví, že ihned dorostl.

A my rostli taky, umírali a rodily se nové děti.

Až jednou se takové novátko hodně rozkřičelo, bylo pokakané a špinavé. Jeho maminka se bezmocně rozhlížela, opodál ale nerostl žádný list ani tráva, a tak bez dlouhého rozmýšlení a ve spěchu sáhla nad sebe, utrhla kus oblohy a děťátko očistila.“ Najednou se maminka dlouze odmlčela, smutně protáhla obličej a s povzdechem pokračovala.

„Teď už jen ptáci smějí nahlížet do oken jeho obydlí. Bůh se na nás, děti, hněvá, tak moc, jak daleko se od nás odstěhoval.“

Neměli jsme jen její sugestivní vyprávění, na které jsem se ohromně těšila, jako zázrakem nám patřil velký dům v Měděnci na úpatí Krušných hor, tam v kopcích, snad přímo v nebi. Mysleli jsme, že náš je i obrovský kopec plný borůvek a hadů, který jsme měli hned za domem. Zdálo se, že celý svět-život je krásný a prostý. Máma celé dny vařila nám dětem, zvířatům, kterých jsme měli nepočítaně, tátovi zčerstva, když se vrátil z práce, někdy také hladovým kolemjdoucím se zkkušujícími příhodami. S námi jedla také babička, občas příbuzní, často sousedka seshora. Neviděla jsem nikoho, kdo by uměl ukrojit a namazat krajíc chleba tak jako moje máma. Kdo by páral halušky – párance – s takovou zručností a chutí.

Jedla na zemi z malého kastrůlku většinou sama, jen občas se někdo a jen pro pocit pospolitosti připojil k ní. Jedla bez masa, halušky s omáčkou tak, že v ní plavaly. Nezbytnou feferonku dala do prázdné pusy, rozkousala a pak k ní přiložila na jazyk ještě vrchovatou lžici teplé pochutiny, její závěrečné ghcha... bylo velkolepé.

Máma nám občas notně ztlousla, nebylo to ale z halušek. Když už to vypadalo, že praskne, lehla si do postele a křičela jak pominutá. Když konečně utichla ona, ozval se náš nový bráška. Bylo pro nás těžké pochopit, jak z takové bolesti a svěřícího se uzlíčku mohli mít takovou radost, proč říkali, že je to požeňnání a štěstí.

1 Kováčová, Iveta. 2011. Cesta domů. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/iveta-kovacova-cesta-domu>

Táta tehdy jezdil traktorem po polích. Pracoval zjevně rád, dlouho a každý den. Denně také četl noviny, koukal na staré filmy, často zpíval a hrál na to, co bylo zrovna k mání. Nevím, jak často myslel na to, že se jeho život mohl ubírat docela jiným směrem... kdyby...

Kdyby se nezamíloval do maminky, kdyby si v patnácti neupletli dítě, kdyby zkrátka neměl rodinu nebo alespoň nebyl tak zodpovědný a tvrdý i sám k sobě...

Do svých tenat ho v době vojny silně lákal svět hudby. On v tom ale maminku nenechal, rozhodl se dospěle a nesobecky pro rodičovství, denně dřel, občas pohladil některé ze svých dětí, jen výjimečně se pomazlil s těmi nejmenšími. Bylo divné a bohužel i nakažlivé vidět tuhle jeho neschopnost projevovat nám city a zároveň cítit jeho bolest z uvědomování si své bezmoci vyjádřit obrovský zájem a lásku svým nejbližším. Myslím, že snad jen k mamince ostýchavý a tolik uzavřený nebyl.

Oba dva měli suché, těžké a mozolnaté ruce s krásnými dlouhými prsty. Táta nám sem tam utrousil letmý polibek nebo pohlázení, většinou ale výprask páskem na zadnici, pár facek a pro některé hůře polepšitelné výrostky nebezpečnou všehochuť téhož.

To naše máma – *e daj* – působila vedle něj jako anděl nebo jako „opičí“ máma. Každou chvíli nás děti až teatrálně a hlučně líbala většinou na tvář, hlavu, malé děti na ústa, pokakané přirození, poplácávala nás, probírala nám srst-vlasy, jako to dělávají opice, i když jsme zavšivené nebyly, vískala nám za tichého mručení hlavěnky na svém klíně a my byly v bezpečí, v dokonalé oáze klidu, lásky a štěstí.

Život se nám ale záhy přestěhováním se do velkého města podstatně změnil. Začala jsem tehdy chodit do první třídy a ve strachu, že zabloudím a domů ze školy už netrefím, jsem si i ve snách fixovala ten velký dům, který jsem ráno jen nerada opouštěla. Bylo prý nutné vydat se dlouhou, většinou mokrou a studenou ulicí, kamsi do útrob města. Tam jsem pak nezpozorována zasedla do lavice, abych po vysvobozujícím zvonění okamžitě vystartovala a sama si to ve spěchu a s rozbušeným srdcem zas štrádovala domů. Naštěstí tahle zastávka trvala jen krátce a my se jednoho dne všichni naložili do valníku nákladního auta a odjeli ke strýci Mišovi.

Příběh „čtyřlístkového“ milování. Aneb, jak se celkem neromanticky, po zralé úvaze – čili za „studena“ volí partner a rodí láska

Prožitý příběh dívky Andy (24) a Petra (25) se vlastně na první pohled neliší od většiny ostatních milostných setkání, přesto nelze než konstatovat, že trochu jiný je.

Ona prožila život v severních Čechách v rodině maďarských Romů, on v učitelském prostředí Olomouckého kraje. Ji do Prahy přivedla studia na obchodní akademii, jeho zas práce u hradní stráže. Potkávali se na různých akcích společných kamarádů. Až jednou přišlo smskou od Petra pozvání na večeři. Andrea se dlouho rozmýšlela, nebyla si jistá, že to chce.

Petr ale za pár dní zavolal a mrzutý ji požádal, aby se jasně vyjádřila a nehrála si s ním. Po zhruba dvou letech společného života se zdá, že se právě oni dva našli.

Co je podle nich láska?

„Je to nejobyčejnější štěstí, které se nám nijak nepředstavilo, jen z nás samo vykráčelo a zalezlo do toho druhého,“ tolik vědí o svém vztahu a jeho dimenzích. Popsat srozumitelně lásku se doposud nepovedlo. Mnozí chytráci se ji pokoušejí z něčeho hmotného sestavit-upéct, nebo jinak – přivolat vírou. Téměř nikdo si ji ale zatím nedokázal zcela uspokojivě ani vysnit, natož vymyslet nebo najít.

„My jen chodíme, dýcháme, jsme smíření, živí a propojení... a tohle všechno vnímáme s nějakým prapodivným klidem, jako by to najednou bylo posvátné. Jako bychom v sobě objevili prapůvod čehosi,“ opět se oba shodují.

Opisy-popisy-žvásty, jak se přiblížit takovému štěstí?

„Je těžké popisovat ty neviditelné věci slovy, vyjádřit se,“ přemýšlí Andy.

„Vím jen, že nestačí lehnout si vedle toho druhého a čekat, až to přijde,“ pokouší se o slova Petr. „Spoustu lidí tohle nezažije. Jsou pak rozhořčení a připadají si podvedení. Jiní zas mají zavázané oči a jsou a priori se vším a vždy spokojení a smíření.“

Pan Chrabrý a slečna Erotika

Petr se na ulici vedle Andy vyjímá svou svalnatou postavou, Andy zas do okolí „svítí“ svou snědou pletí, gazelími ušlechtilými křivkami s přídatkem překrásných vyvinutých pětetek. Budí dojem, že nikdy nikam nespěchají a „to“, co k životu patří, že prožívají a cítí neustále. Když je pozorujete, při jakékoli společné činnosti působí velice klidným dojmem. Oni jsou přítomni v čase, dokonce se zdá,

1 KOVÁČOVÁ, Iveta. 2011. Jako dvě žvýkačky. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/iveta-kovaco-va-jako-dve-zvykacky>

že v něm přímo stojí, směle při tom hledíc sobě navzájem i životu do tváře. Čiší z nich kouzlo mládí, jsou plní síly, společných očekávání a plánů a samozřejmě jsou také prozáření neumdlévající vzájemnou pozorností a vášní.

Milování za sklem

Pracovní čas tráví bez sebe a ani jeden z nich přes den nemůže k telefonu. Jen občas se vracejí z práce zhruba ve stejnou hodinu. To pak spolu vaří své oblíbené jídlo – brambory zapečené se zeleninou a sýrem, někdy i s kousky kuřecího masa. Včera ale byli z nějakého neznámého důvodu po celý čas dost nervózní, něco neurčitého je kamsi hnalo. A tak s pocity, jako by je někdo zezadu stále poštuchoval, zhlkli večeři a po večeři zas spěchali do koupelny, aniž by tušili, kam je co žene. Zatímco Andy byla ještě v koupelně, Petr už stál u okna v jejich ložnici. V podivném očekávání shlédl do potměšilé ulice a pak jen pohodlně klouzal pohledem po siluetách lidí v rozsvícených oknech protějšího domu.

„Já se voňává vracela ze sprchy, když jsem si všimla Petra, který se právě díval na menšího opáleného muže v okně přesně naproti tomu našemu. Vypadalo to, jako by se na něčem domlouvali.“

Mladí muži se na sebe opravdu už nějakou chvíli dívali. Oběma bylo jasné, co se druhému honí hlavou – navlas stejné vzrušující představy a přání.

Když Andy přistoupila ke svému milému, zabalená pouze v ručníku, objal její stíhlou šíji a počal ji zlehka a drobně líbat, jako by byla malé děvčátko.

„Věděl jsem, co chci udělat, a tak jsem jen sbíral odvalu jí to říct,“ objasnil Petr. Andy, aniž by pojala podezření, pokračovala ve společném rozdmýchávání vášní. To už měl i soused odnaproti plně ruce práce s jemnou dlouhovlasou blondýnkou, jak vzápětí přitisknutá na sklo tabule zjistila jako poslední i Andy.

Schylovalo se k čtyřlístkovému sexu na veřejnosti s uchováním jediného vzrušujícího, i když absurdního tajemství – vlastní anonymity. Petr se nepřestával dívat do okna naproti, přitom Andy líbal a dotýkal se... „koho vlastně? Mě nebo jí?“ napadlo Andy, ale v tom jí další otazníky a rozборы uvízly na rtech proto, aby se hned rozplynuly, když už nedokázaly brzdit přívál vzrušení. Mysl obou byla těsně před vypnutím obrazu milující se dvojice v domě naproti, když se tyhle dva domy se spoustou světlem prozářených oken jakoby na povel slily v černotu, která tam venku už nějaký čas naplno vládla. „Zíraje do tmy jsme i my čtyři na moment vydechli vzrušením a dívali se očima těch ve tmě, kteří právě zhasli, aby nás mohli kradmo pozorovat a lépe tak zachytit alespoň úlomky naší nečekané a ztřeštěné vášně. Nám to ale vůbec nevadilo, s chutí jsme spolkli tenhle další nášup vzrušení. To už bylo jasné – těm ve tmě i nám za rozsvícenými okny – kam to celé směřuje.“

A tak se Petr konečně zeptal „Andreo, nevadilo by ti, kdybychom se milovali tady – a s nimi – před očima kdoví kolika lidí?“ Prostoupená nezvykle silným vzrušením na Petra pohlédla. Stačil mu její pohled – oba věděli, že když nezhasnou...

„Věděli jsme bezpečně, že nás ti dva odnaproti uvidí, i když poodstoupíme od okna a budeme se milovat na naší široké a pohodlné posteli. Nespěchali jsme však, Petr pomalu odhaloval mé bujné poprsí a něžně se jím probíral.“ Od té chvíle se soustředili na sebe a jen chvílemi se poohlédli po jejich milujících se společnicích, to aby se nanovo ujistili, že se jim to nezdá, že to všechny ještě baví a mimořádně rozpaluje.

„Dívali se přímo na nás, tiskl její menší krásná ňadra na okenní sklo, nejspíš už byl celý v ní. Udělala jsem mimoděk totéž a Petr byl v mžiku ve mně.“ Milovali se jako dvě žvýkačky nalepené na skle, opisovali od sebe stejné polohy a pohyby, to aby okamžitě věděli, jak a co cítí ti naproti a mohli společně sdílet a nechat narůstat prožitek svůj i jejich.

Jako dvě životem nakynulé bubliny – každá z jedné strany okenní tabule bez meziprostoru ulice – k sobě lnuli, a i když se nedotýkali, jasně cítili, jak jsou vzájemně prorostlí a propletení jeden v druhém. „Ten druhý muž byl pro tu chvíli mou záchrannou sítí, já neochvějným sloupem pro pořádného chlapa jakým je můj Petr, ona zas mou zhmotnělou představou totálního odevzdání se lásce.“

Ten večer usnuli dříve, než je opustilo vzrušení ze slastného milování. Vyčerpaní, nejspíš symbolicky, usnuli při světle. Tma, ta pro ně přestala existovat.

Karol Lazár

Dieťa – pieseň naša¹

Krásne nám znie pieseň, čo dušu zahreje,
clivosť jej nám srdce pookreje.
Však spevák – dieťa, špinavé a bosé,
v blate, k prednesu, tejto kráse
nič nepožaduje.
Máte radi piesne naše,
len priznať sa k nim,
nehodí sa v dnešnom čase.
My rodíme sa v biede, v zlom čase,
však vymrieť nemožno.
Bo požehnanie žiť dal Boh,
a to je potešenie naše.
Vy kúpite si psa,
bo záťažou je Vám dieťa Vaše.
Pre nás nový život znamená vždy šťastie,
a preto rodí sa nás viac.
Sníval som sen pre svoje deti,
kde všetci prácu mali,
láskavo sa s nimi rozprávali...
Kde nik nehľadel na farbu pleti,
keď šikovný si, to nech ti svedčí.
Aj v škole sa im venovali,
radi ich piesne počúvali...
Nik v posledných laviciach už nesedel,
kamaráti sa s nimi hrali.
Však noc príliš krátka bola,
a oni bez práce sú zas.
Nik nechce vidieť ich tvár,
a práca, tá pre „zlodejov“ nenájde sa zas.
Prečo svet Rómami nás nazval,
veď tmavých na svete je viac.
Veď Cigánom sa človek stáva,
keď klame, a nie, keď narodí sa,
hneď Cigánom sa má stať.

1 Lazár, Karol. 2010. Dieťa – pieseň naša. at <http://romea.cz/cz/zpravy/karol-lazar-diet-piesen-nasa>

Opre ušťav. Dikhav. Ó Dejvla muro, ká me sim?

Párne s'teni, khanči či šunav. Fajma ando čejri sim?, phenav mange. So-j manca, so kerdem?

Šunav, vareko avel. Sar avel, me šunav sar e zvonura. E vudar putren pe, taj avel ánde o báro gážo. Sar mezij, gindinav, khanči lášo či anel.

„Len les!“ phenel, „Den leske e láncura pe vast. Kado-j vou! Kodo čorro bálo!“

Sa potij mange, sa o muj taj sa. So kerel pe? Mír sim čorro bálo?

Ingren ma, taj lungo-j o drom.

Dejvla, mír? – phušav korkouro pestar. Súno-j kado?

Niči! E vast má dukhan ma le láncondar. Či dikhav súno!

Avilam andi bári soba. Pašaj mesáli bešel o gážo ando kálo gad. Dikhav pe leski vizitka. Vareso marij mange. Prokurátori? Či haťárav. E zurále gáže den ma po skamin te bešav.

Phenen muro ánav. „Jo, me sim.“ Taj šunav e vorbi, so phenel o gážo ando kálo gad.

„Máto mundárdas peska romňa.“

So?!- kamav te cipij. Me? Mundárdem? Kado niči! Me kamav la maj feder sar muro trajo.

Ke čisosko hango či žal mandar ávri.

Má či šunav, so vorbij. Mure gindura si sar e grast.

So kerdem? Taj sar? – mure gindura má haťárav.

Samas ká muro šougoro. Jo, kerd'ilas leske o šávo. Sa avilam te pen pe lesko sastimo. Pijosas, d'ilabasas, kerasas amári vouja sa ketháne. Jo, muri romňi sas khote, muro kamimo. Me bi lako či phírav khati. Inke phenelas mange, te khonik či šunel: „Na pij má! Avla tuke nasules! Tu keti but šoha či pes.“

Taj apal khanči. Či pamatalij ma.

Taj akánik šunav. „Mundárdas la. Mindár múli sas.“

Dejvla, mír kerdal mange kado? Me trobundoun te merav, niči vou! Ke la me kamous. Mír kerdem lake kado?

O gážo ando kálo ginel, taj ginel, ke me má či halgatij. Ande muro šejro feri kodi jejkh vorba. Mír, Dejvla, mír?

Jo, avilas muro časó. Ande jejkh perco žanav sa. Žav pala la, pala muro kamimo. Bi lako muro trajo khanči či koušťáli.

1 LAZÁR, Karol. 2010. Kálo d'ejš / Čierny deň. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/karol-lazar-cierny-den>

Karol Lazár Čierny deň

Prebúdzam sa. Pozerám. Ó, Bože môj, kde to som?

Steny biele, všade ticho. Som už vari v nebi? – vravím si. Čo sa to so mnou stalo?

V tom počujem v diaľke kroky. Kroky, ktoré znejú v mojej hlave ako zvony. V zámke zaštrngoce kľúč. Dvere sa otvárajú, do miestnosti vchádza vysoký muž. Jeho výzor neveští nič dobré. „Berte ho!“ – vraví. „Nasadte mu putá. To je on! Tá sviňa!“

Celý som zhrozený, a po tvári a celom tele sa mi valí studený pot. Čo sa to deje? Prečo som sviňa? Chodba, po ktorej ma vedú, nemá konca. Bože, prečo? pýtam sa sám seba. Je to sen? Nie! Veď ruky ma od pút bolia. Nesnívam!

Vchádzame do veľkej priestrannej miestnosti. Za stolom sedí muž, celý v čiernom. Snažím sa prečítať jeho vizitku. Niečo sa mi marí. Prokurátor? Nedáva mi to však zmysel. Silné ramená môjho doprovodu ma sunú na stoličku.

Čítajú moje meno a priezvisko. „Áno, som to ja.“ V tom počúvam prvé slová od toho vážneho pána v čiernom obleku.

„V opitosti dobodal svoju manželku.“

Čože?! – chcem zakričať. Ja? A dobodal? To nie! Veď ja ju milujem viac ako svoj život.

Ale žiadny hlas zo mňa nevychádza.

Už ani nevnímam, čo hovorí. Myšlienky mi behajú ako splašené kone.

Čo sa to stalo? A hlavne ako? Pomaly sa mi začína myseľ vyjasňovať.

Boli sme u švagra. Áno, narodil sa mu syn. Všetci sme mu prišli zagrátulovať. Pili sme, spievali a bavili sme sa všetci spolu. Áno, bola tam moja žena. Moja láska. Ja nechodím nikam bez nej. Ešte si pamätám, ako mi ticho vraví: „Nepi už! Bude ti zle! Nie si zvyknutý toľko piť.“

A potom odrazu nič. Vôbec nič si nepamätám.

Však teraz to počúvam. „Usmrtil ju bodno-reznými ranami. Na mieste skonala.“

Bože, prečo si mi to urobil? Ja som mal zomrieť, nie ona! Veď ju som miloval. Prečo som jej to urobil?

Muž v čiernom číta a číta, ale ja už nepočúvam. V hlave mi stále hučí iba to jediné slovo. Prečo, Bože, ó, prečo?

Áno, teraz prišla moja chvíľa. Som v sekunde rozhodnutý. Idem za ňou, za mojou láskou. Bez nej môj život nemá zmysel.

Jaj Dejvla, opustin mange bibachtáleske, mure bínura, taj o maj báro bíno pi luma.

I fejastra má phuterdi-j. Andi soba žal o lášo vzducho, ke kado me má či er-dekelij. Jejkh purnesa sim pašaj fejastra, taj má tejle perav. Pánž poschodí žan sar berš.

Taj má dikhav muri láska, sar asal per ma. Jo, má sa kerdem, so trobundem. Má paša la sim! Khonik má či rozd'elin ame!

Prepácín mange, muro kamimo, so kerdem!

Vou či phenel khanči, feri asal. Jo, má sa kerdem, so trobundem.

Pale sam ketháne.

Ó, pane, odpusť mi, nešťastnému, že som zhrešil tým najväčším hriechom.

Okno je už otvorené dokorán. Do miestnosti vanie čerstvý vzduch, ale ja ho už nevnímam. Jedným skokom som pri okne, a už letím dolu. Päť poschodí sa mi zdá ako večnosť.

Vidím svoju lásku, ako sa na mňa smeje. Áno, už je koniec.

Som pri nej! Už nás nik nerozdelí!

Prepáč, láska moja, že som ti ublížil!

Ona nič nevraví, len sa usmieva. Áno, je všetkému koniec!

Sme opäť spolu.

E bokheľi

Keravas e bokheľi le phabajenca
perdal savoreng e u
igen gondol'inasvas
pre tute.
Ale palis ňiko odi
na chalās.
Bares lond'i sas...

O autobusis

E luma denašel
perdal e blaka.
Imar gul'ile o čerešne,
phendom mange.
The maškar o god'a
peľa mange aps.
Barard'i, nevi,
jekh, duj...
Kidkerav len
andro gad
u hjaba garuvav man
angle savorengere jakha,
sar cikñi čhajori andre cudzo bar.
Bengesker o kerad'ipen,
šuki phuv,
čhindo kašt perel pro čanga.
Tuke jekh.

Koláč

Piekla som jablkový koláč
pre všetkých a
myslela pritom na teba
Nakoniec
ho nikto nejedol.
Bol príliš slaný...

Autobus

Krajina beží
za sklom autobusu.
Už dozreli čerešne,
došlo mi.
A medzi myšlienky
mi padla slza.
Čerstvá, zrelá,
jedna, druhá...
zbieram ich
do trička
a márne sa skrývam
pred ľuďmi
ako dieťa pristihnuté v cudzej záhrade.
Sparno je,
zoschli vetvy
koruna kľaká k zemi.
Je Ti to jedno.

1 BERKYOVÁ, Renáta. 2010. Autobus. Slečna. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/renata-berkyova-autobus>

Mukľa man mri romňi

Mukľa man miro baro kamiben,
omukľa le čhaven.
Trin čhon bari nasvaľi sas
andre jekh bareder špitaľa,
buter sas bijo vodi.
Sa kija peste.
Paš o vaďos me bešavas
the vastestar la chudavas,
kijo Del vaš lake pes mangavas.
Oj čori na vakerlas,
ča varekana o jakha peskere,
šukar sar belave ľuľuďi,
pre ma phundravelas,
o apsa lake andal lende čuľanas.
Čhivav kale lavora pre kada paperis,
o jilo mange mri jakha cindären,
le jilestar mange o rat čuľal,
bo me la rado dikhav the akana,
kija late pro cintiris phirav andre odi
mulaňi bar kijo Řepy.
Vakerav laha u džanav,
hoj oj man šunel.
Imar man ňiko avka na kamela,
sar man kamelas miri kamľi romňi,
miri šukar Marta.
Oj sas baro čačuno kamiben,
vaš ma daralas, bo nasvalo som,
cerpinlas, odmukelas mange mire bini,
mire bezecha,
sar odmukel mro gulo Del,
miro Raj, o Ježíš Kristus.

Odešla mi moje milá

Odešla má velká láska,
opustila děti.
Tři měsíce těžce nemocná
v nemocnici vzdorovala smrti
stále víc jak bez duše.
Byli jsme s ní.
U postele jsem sedával
a za ruku ji držel,
k Bohu jsem se za ni modlil.
Už nemohla mluvit,
jen někdy otevřela své oči,
krásné jak modré květy,
na mě se podívala a slzy jí skanuly.

Když píši tato slova na papír,
srdce mi mé oči skrápí,
srdce mně krvácí,
neboť i teď ji mám rád,
za ní chodím na hřbitov,
tam, v Řepích.

Hovořím s ní a vím, že ona mne slyší.
Už mě nikdo nebude tolik milovat,
jako mne milovala má věrná žena,
moje krásná Marta.
Ona byla má největší láska,
bála se, když jsem onemocněl,
strpěla má provinění,
odpouštěla mi mé hříchy
jako odpouští můj zlatý Bůh,
můj Pán, Ježíš Kristus.

(do češtiny přeložila Lada Viková)

1 OLÁH, Vlado. Mukľa man mri romňi / Odešla mi moje milá. Dostupné z: <http://romea.cz/cz/zpravy/vlado-olah-odesla-mi-moje-mila>

Recenze | Anotace | Informace

Iva Hlaváčková, Lukáš Houdek a Radka Patočková (eds.)

/ **Otcův duch a jiné pohádky romských autorů**

Lukáš Houdek, Radka Steklá (eds.)

/ **Druhá směna. Jak využívat literaturu a dějiny Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ**

Maria Martyniak, Alicja Bialecka (eds.)

/ **Voices of Memory 7 – Roma in Auschwitz**

Otcův duch a jiné pohádky romských autorů¹

Iva Hlaváčková, Lukáš Houdek a Radka Patočková (eds.)

KHER, Praha 2012, 111 stran, ISBN 978-80-87780-00-8 (e-kniha: www.kher.cz)

Nová sbírka pohádek Otcův duch dokazuje, jak inspirativní je pro současné autory tradiční lidové vyprávění

V dubnu tohoto roku vzniklo nakladatelství KHER s cílem podporovat a šířit tvorbu romských autorů, na něž se záhy obrátilo v otevřené výzvě k zaslání příspěvků pro připravovaný pohádkový výbor. Vybraných sedmadvacet textů patnácti literátů dalo vzniknout sbírce nazvané *Otcův duch a jiné pohádky romských autorů*. Ta je od prosince v elektronické podobě zdarma dostupná na webových stránkách nakladatelství Kher, které tak prostřednictvím internetu naplňuje jeden z vytčených cílů – zpřístupnit romskou literaturu široké veřejnosti.²

Dvaadvacet pohádek je uvedeno v češtině, pět ve slovenštině, sedmáct textů z celkových sedmadvaceti má i svoji romskou verzi. Střídají se zde autoři, kteří se podíleli na vzniku romské literatury (Gejza Demeter, Ilona Ferková, Andrej Giňa, Agnesa Horváthová, Emil Cina ad.), s těmi relativně nedávno objevenými, publikujícími v periodikách, v rámci webových literárních projektů či díky vlastním vydavatelským počínům, i s úplnými nováčky (Lucie Kováčová, Roman Michalčík). Pro základní biografické obeznámení s jednotlivými přispěvateli je kniha opatřena rejstříkem autorů.

Deset autorů zvolilo pro své vyjádření pouze češtinu či slovenštinu a romské verze nevznikly ani dodatečně. Překlad do majoritních jazyků byl pořízen tehdy, byla-li pohádka napsána autorem pouze v romštině, bez autorského překladu do češtiny (např. pohádky Ilony Ferkové a Andreje Gini – oba píší zásadně v romštině, která je jejich srdci bližší a vyjadřování v ní pro ně snazší). „Majoritní čtenář (a mnohdy i romský) by si s romštinou (v některých případech) těžko poradil,“ říká editorka Radka Patočková a dodává: „Pokud tedy autor z nějakého důvodu český překlad nevypracoval sám, učinili jsme tak my, přičemž jsme se snažili o překlad umělecký – aby se současně zachovala osobitost autorova vyjadřování, poetiky a plynutí textu. Pakliže autoři sami svůj původní romský text přeložili do češtiny, byly v překladu provedeny běžné redaktorské úpravy.“ Romské texty jsou psány severocentrálními dialekty romštiny, s jedinou výjimkou romského textu Karola Lazára, zasláného v severovlašském dialektu. Při korektuře jeho textů se editoři potýkali s obtížemi pramenícími z faktu, že v Česku není mnoho lidí,

1 Do knihy svým textem přispěli tito autoři: Renáta Berkyová, Emil Cina, Eva Danišová, Gejza Demeter, Ilona Ferková, Magda Gáborová, Andrej Giňa, Agnesa Horváthová, Iveta Kokyová, Lucie Kováčová, Karol Lazár, Roman Michalčík, Zlatica Rusová, Markéta Šestáková, Lajla Žigová

2 Knihu je možné si stáhnout ve formátu PDF nebo v textové verzi například pro Kindle, přímý odkaz: http://kher.cz/eknihy_nase.php

kteří by byli kompetentní texty v tomto dialektu redigovat, a navíc pravidla pro jeho zápis nejsou dosud standardizována.

Z došlých příspěvků editoři vybírali tak, aby soubor nabídl mimo jiné přehled o různých podobách kdysi ústředního útvaru romské lidové slovesnosti – pohádek (*paramisa*), které ovšem reprezentovaly příběhy určené především dospělým posluchačům. Ve výboru jsou zde zastoupeny klasické pohádky kouzelné, hrdinské (*bare, vitejzika*), žertovné (*charne, pherasune*) i zvířecí. Dále sem bylo zařazeno také několik příběhů o mrtvých, které dle dělení útvarů romské folklorní slovesnosti, jež navrhla Milena Hübschmannová, spadají mezi *vakeriben*, tzn. vyprávění, i jednu legendu o původu. V souladu se současným pojmáním žánru pohádky autoři ztvárnili své příběhy jako intencionální, tj. určené dětem. (Viz douška Evy Danišové: „Babička vyprávěla takovou zkrácenou verzi té pohádky, když jsem byla malá, ale byl to spíš horor, tak jsem ji upravila pro děti.“) Příběhy obsahují standardní pohádkové úvodní a závěrečné formulace, šťastný konec (v případě pohádky „Čendeš“ je suplován pochopením a smírem), a pokud je romantický, většinou sděluje oblíbenou pravdu, že láska („pokračování lidského rodu“) je nade vším bohatstvím a slávou („O zlatých houslích“, místy komediální „Popelka“, „Čardáška“ a „Jak šel Pavlík hledat bohatství a štěstí“). Další trvalý „návod ke štěstí“, též poznávací (vzdělávací), ale i relaxační aspekt pohádky, nabízí ubezpečení, že dobro vítězí nad zlem, že se vyplácí chovat dle pravidel *romipen*. Tedy *patívales*, tzn. čestně, poctivě, soucitně, statečně, hledět si řemesla, pomáhat druhým, odpouštět a zejména prokazovat úctu a lásku rodičům. Co je naopak *pre ladž* (pro ostudu), názorně ilustruje Emil Cina v pohádce „Želízko“: „Želízko se také zeptal, kde že je jeho bratr Bango. „Ten se štítí práce, jenom by chodil po lidech. Nikdy z něj nic nebude!“ opáčil otec.“ Zlo, často lidská závist, touha po moci, lakota a chamtivost, je potrestáno nebo alespoň zesměšněno (například mazaným Romem v pohádce „Jak Andriš přelstil lakomou selku“). Touze Romů po spravedlnosti a satisfakci se tak alespoň v této žertovné pohádce učiní za dost.

Sociální korektiv pohádek v *Otcově duchu* většinou míří proti předsudečnosti. Iveta Kokyová se s ní popasovala prostřednictvím tématu tělesného postižení, jinakosti, která ve svém okolí budí nevoli. Se stejným tématem pracuje i Michal Kovalčík. V příběhu o království, které fatálně poznamená konflikt vyvstanuvší z nedorozumění, demonstruje, že nám nemůže být lhostejno, jak o nás druzí smýšlejí. Sami Romové se musí přičinit, aby byly předsudky poraženy. Svou pohádku výrazně aktualizuje i Andrej Giňa – v příběhu „O dvou bratrech“ (dodejme, že velmi přičinlivých, kteří kupříkladu vesničany na trhu překvapí inovací v prodeji zboží). Tihle dva bratři využijí své zkušenosti členů marginalizované skupiny, a coby prostředníci a obhájci obžalovaných pak jejich soudcům pomohou pochopit, že nic není černobílé a že je nutné ptát se po skutečném motivu souzených činů.

Na čtenáře budou jistě silně účinkovat příběhy, jejichž hlavními představiteli jsou revenanti (*mule*). Agnesa Horváthová děs z přízraku mistrně živí uvěřitelnými dialogy. Titulní „Otcův duch“ Markéty Šestákové je živým nápomocný. To se však v žádném případě nedá říci o mrtvém milenci, kterého si ze záhrobí přivolá jeho milá Eržika, v příběhu „Vysloužilý voják“. Zde Gejza Demeter působivě zpracoval starou lidovou pověst, která se objevuje ve folkloru většiny slovanských národů, Skotů, Bretonců ad. (v Čechách proslula jako „Svatební košile“ v baladickém podání K. J. Erbeny).

V tvorbě hned několika autorů se objevují přírodní motivy. Les, ať už prostřednictvím studeňky, bylin, víl, či poustevníka, uzdravuje, je místem, kde se setkávají lidé s magickými bytostmi, nabízí ale i přínos zcela věcný – v lese se daří získat práci. Na člověka zde však číhají i nástrahy a pokušení. Odvěký boj člověka s přírodou a její vegetativní silou, která může životní prostor vydobyť na její úkor kdykoliv pohltnout, je vyjádřen v pohádce „Dřevěná žena“. Oživlé pole zde představuje přímo hororové zlo, motiv nenávistné druhé manželky může odkazovat na indické prostředí.

Pro stylistický projev Renáty Berkyové je typická promyšlená volba barvitých přívlastků a obrazotvorné, vjemově působivé příměry. Líčení prostředí přitom není samoúčelné, odtržené od obsahu, naopak – slouží k zachycení tajuplné atmosféry nočního lesa, v němž vládnu přírodní síly a kde se mohou dít i zázraky. Jak sama říká, příroda se jí v určitých momentech zdá až mystická. Velká škoda, že se její pohádce „Břišind“ nedostalo romské verze.

Opakovaně se objevují některé další tradiční motivy: housle (jako spolehlivý prostředek výdělků), kovářské řemeslo (jako symbol poctivé práce), čarodějnice (či spíše vědma), čerti (zde spravedliví), drak, zaklínadlo s žábou, v pytli utopení gádžové... Motiv romské soudržnosti a cesty je společný téměř všem příběhům.

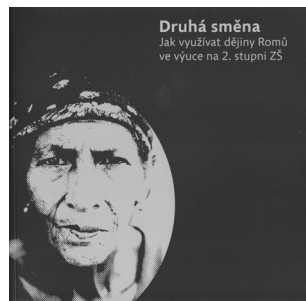
Některé velkoryse vystavěné, fantazijně propracované expozice dávají tušit, že by se autor byl dokázal pustit i do spletitější řešeného rozuzlení (ovšem, ne všechny *bare paramisa* mají obsáhlý děj). Snad se při tom autoři potýkají s předobrazem (fabulačně a na neverbální komunikační prostředky bohatého) příběhu, který se jim v dětství vryl do paměti. Dovést jej zdárně a srozumitelně do konce vyžaduje literární zkušenost a notnou dávku vypravěčské suverenity. Srovnáme-li neporovnatelné, tedy původně nahrané vyprávění autentických pohádek, vydaných ve sbírce *Romské pohádky* (ed. Milena Hübschmannová, 1973), a ty současné, možná se neubráníme dojmu, že se dnešní píšící autoři ve volbě výrazových prostředků, způsobu vyjadřování a řetězení motivů zbytečně mnoho podvolují nejen médiu, které pro své vyjádření používají (úspornější „papír“ na rozdíl od ústního podání vede nutně k redukci) – ale nechávají se též až příliš svazovat majoritní představou o literatuře obecně a žánru pohádek zvláště.

Jaké pohnutky přivedly autory k rozhodnutí zapojit se do výzvy? Z malé ankety vysvítá, že jejich důvody jsou veskrze motivovány přáním v rodné řeči zaznamenat a předat myšlenkové bohatství zděděné po předcích budoucím generacím, neboť si uvědomují důležitost jazyka a literatury pro zachování romské sounáležitosti, ale i posílení kulturní svébytnosti a emancipace (Iveta Kokyová: „Chtěla jsem svým dílem přispět k tomu, aby se romský jazyk dále šířil, byl nějakým způsobem zachován, aby se povídky psané v romštině četly přirozeně a plynule.“). S tím souvisí i potřeba vytvářet pro romské, a zejména pak dětské čtenáře vzory prezentující archetypální představu o romství (Ilona Ferková: „Myslím si, že je velice nutné číst dětem romské pohádky, aby si vytvořily také svého romského hrdinu. Inspirovala jsem se pohádkou ‚O Popelce‘, a napsala jsem ji tak, jak by mohla být romským dětem bližší.“). Přejí si zlepšit společenské klima, napomoci vzájemnému porozumění mezi etniky (Eva Danišová: „Romská literatura může majoritě ukázat, jak Romové myslí, vnímají, že rozdíly můžou být také v pohledu na realitu.“). V neposlední řadě pak přivítali médium, prostřednictvím kterého se jejich dílo snáze šíří do světa (Renáta Berkyová: „Literatura romských autorů má i dnes, po téměř 50 letech, kdy začala být v Československu zveřejňována první dílka, problém dostat se k majoritnímu čtenáři. Proto mi přišla myšlenka šířit literaturu elektronickým způsobem úplně geniální. Přidanou hodnotou je, že všichni, kteří se na knize podíleli, na ní pracovali bez nároku na honorář.“)

Výbor pohádek *Otcův duch* čtenáře okouzlí překvapivými dějovými zvraty, bizarními motivy, živostí dialogů, nepředstíranou emocionalitou. Je povzbudivé, že se tvůrcům daří vytvářet si rozpoznatelný, osobitý výrazový styl. Vznikla vyvážená kniha dobře napsaných pohádek. Mnozí stále čerpají z imaginace předků, příběhy si však přetvářejí po svém a pozvolna přibývá i těch, kteří se rozhodli jít cestou originálního autorského počínu.

Nezbývá než všem autorům, kteří se statečně chopili příležitosti ovlivnit podobu současné romské literatury (a nesou tak za ni svůj díl odpovědnosti), popřát, aby se jim vynaložená energie vrátila v podobě zájmu čtenářstva o jejich tvorbu.

Lenka Jandáková

Kol. autorů

Druhá směna.

Jak využívat literaturu a dějiny Romů ve výuce na 2. stupni ZŠ

Lukáš Houdek, Radka Steklá (eds.)

Romea, Praha 2012, 142 + 124 s.

Publikace *Druhá směna*, vydaná v roce 2012 občanským sdružením Romea, je „učebnicí“ jak pro žáky, tak pro jejich pedagogy. Cílem je usnadnit práci všem, kteří si chtějí vzít „druhou směnu“ – tzn. začlenit do výuky historii a literaturu Romů, jež dosud nejsou běžně zastoupeny ve školních osnovách a učebnicích, a pokud se ve škole nějakým způsobem tematizují, bývá to většinou mimo výuku hlavních předmětů, v rámci průřezových témat multikulturní výchovy a dalších. Přitom, jak ukazuje *Druhá směna*, se romské realie dají skvěle využít k rozšiřování a prohlubování stávajících požadovaných znalostí a dovedností i v hodinách dějepisu a českého jazyka. Jejich nenásilným, přirozeným zasazením do širšího česko-slovenského kontextu, může učitel kromě samotného předávání nových informací také prohlubovat v žácích pocit, že Romové, stejně jako třeba Židé, jejichž autory ve školách běžně čteme a o jejichž historii se učíme, jsou již po desetiletí, ba staletí, nedílnou součástí české a slovenské společnosti.

Editoři knihy, romisté Radka Steklá a Lukáš Houdek, publikaci rozdělili na dvě části – jedna se věnuje historii, druhá literatuře. Každá obsahuje úvod do tématu a jednotlivé aktivity vhodné pro 6.-9. ročník ZŠ a pro středoškolské. Některé nápady se dají s určitými úpravami využít i pro mladší děti.

V části věnované historii, nalezneme přehledně popsané klíčové etapy z dějin Romů s důrazem na československý kontext. Zpracování této části publikace se ujala Milada Závodská, historička a romistka, recenzenty jednotlivých kapitol byli Lukáš Houdek, Jiří Hanzal, Jana Horváthová a Petr Lhotka. Díky autorce a recenzentům je text na vysoké odborné úrovni, zároveň je však psán srozumitelným a přístupným jazykem. Na okraji každé stránky jsou v několika větách shrnuty nejdůležitější informace, vztahující se k danému dějinnému období, každá kapitola je také doplněna obrazovým materiálem, složeným z dobových fotografií a dokumentů.

V závěru historické části nalezneme dílčí bibliografii, za kterou následují samotné aktivity. Pro větší názornost si dovoluji uvést jeden příklad: Pokud učitel dějepisu probírá s žáky období vlády Marie Terezie a Josefa II., které významně zasáhlo i do života Romů, může využít mimo jiné i aktivit navržených ve *Druhé směně* pro 8. ročník ZŠ. Žáci si díky nim osvojí a upevní význam pojmů jako asimilace, matrika nebo rodokmen. Zamyslí se nad vlivem reforem, které mají své důsledky v českých zemích i na Slovensku dodnes, a prakticky si vyzkouší například právě zápis do křestní matriky. Metody, se kterými navržené aktivity pracují (jako třeba „myšlenková mapa“), pak mohou žáci i pedagog využít i v jiných předmětech nebo i v běžném životě.

Literární část se od té historické celkem pochopitelně v mnohém liší. Její struktura je však podobná. Úkolem první části je uvést čtenáře do kontextu vzniku romské literatury u nás a seznámit jej s osobnostmi, jejichž texty jsou pro jednotlivé aktivity použity. Tuto funkci plní kapitoly „Poznámky k literární tvorbě Romů v ČR“ a „Medailony“ devíti vybraných autorů z pera romistky Heleny Sadílkové. Autorkami následujících aktivit (vycházejících z metod programu Čtením a psaním ke kritickému myšlení) jsou pedagožky a zkušené metodičky Vladimíra Nežilová a Marie Pavlovská. Jak uvádějí v úvodu editoři publikace: „Předkládaná publikace prakticky ukazuje, jak z poznávání literatury Romů učinit zábavnou a běžnou součást výuky, která může žáky i pedagoga rozvíjet hned trojím způsobem: Jednak žáci prostřednictvím zařazování tohoto tématu do výuky uvyknou myšlence, že tak jako ve škole existuje prostor pro velikány české, francouzské, anglické či ruské literatury, je v ní stejnou samozřejmostí kousek místa i pro romské autory. Dále četba jejich děl vedle těch od již známých a etablovaných osobností rozšiřuje repertoár podnětů a prožitků [...]. Do třetice romská psaná tvorba poslouží žákům jako materiál pro upevňování učiva – a tak jako se na Skácelově poezii či cestopisných črtách Karla Čapka procvičují literární či slohové postupy, lze za týmž účelem pracovat i s díly romských literátů.“

Díky zaměření na obsah textů jednotlivých autorů lze některé aktivity využívat kromě českého jazyka také v hodinách etické, rodinné, občanské či mediální výchovy, nebo je propojit s aktivitami určenými pro hodiny dějepisu a dané téma tak ještě rozšířit.

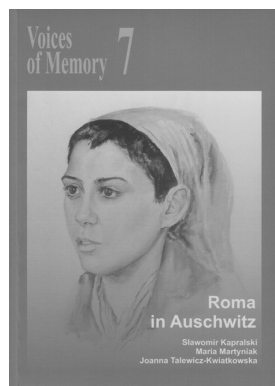
Texty a metody s aktivitami popsané ve *Druhé směně* ocení nejen pedagogové, ale i širší veřejnost se zájmem o romskou historii a literární tvorbu. Dále pak všichni, kteří hledají nové nápady, jak zajímavě podat nějaké historické či jiné téma, nebo jak pracovat s (literárním) textem. Kromě tištěné verze, která je k objednání v občanském sdružení Romea, si mohou zájemci *Druhou směňu* stáhnout také v PDF, a využít například obrazových příloh, které stačí pouze vytisknout.¹

Barbora Šebová

1 Více na <http://www.romanovodori.cz/ucebnice/>

Maria Martyniak, Alicja Białecka (eds.)
Voices of Memory 7 – Roma in Auschwitz

Vydavatelství: Auschwitz-Birkenau State Museum, Osvětim 2011
166 s., dokumenty a fotografie

Zatím poslední ze série sedmi publikací¹ s názvem „Hlasy Paměti“, vyšla 2. srpna 2011, při příležitosti Památného dne romského holocaustu, který připomíná konečnou likvidaci takzvaného *Zigeunerlager* (cikánského tábora) v Osvětimi-Březince v roce 1944.

Každý ze sedmi dílů *Voices of Memory* má stejnou strukturu. Nejdříve si můžete přečíst několik odborných článků, poté následují vybrané vzpomínky a zprávy od bývalých vězňů, které se týkají probíraného tématu, na závěr jsou zařazeny oskenované fotografie a dokumenty s důkladnými popiskami.

V čísle věnovaném Romům v Osvětimi najdete vědecké články tři. První, od editorky celé publikace Marie Martyniak², pojednává o deportacích Romů do Osvětimi před otevřením „cikánského tábora“ v Osvětimi-Březince v únoru 1943. Vzhledem k nedostatku oficiálních záznamů autorka čerpala hlavně ze vzpomínek uložených v archivech Státního muzea v Osvětimi-Březince. Podle výpovědí byli Romové do Osvětimi sváženi nejpозději od června 1941, a to hlavně z Polska, Protektorátu Čechy a Morava a Třetí Říše.

Druhou stať s jasným názvem „Romové a Sintové v Osvětimi“ napsala Joanna Talewicz-Kwiatkowska, která se jako jediná z trojice autorů ve svých odborných i populárních pracích věnuje převážně Romům³. Spoluautorka publikací *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas II wojny światowej w świetle relacji i wspomnień*⁴, *Economic aspects of the condition of Roma Women*⁵ na několika stranách (13–32) shrnuje nacistickou historii, od prvních protiromských zákonů vydaných v Německu, až po dnešní odhady konečného počtu romských obětí.

1 Strzelecki, Andrzej, 2008: *Voices of Memory 1. The Evacuation, Liquidation, and Liberation of Auschwitz*; Strzelecka, Irena, 2008: *Voices of Memory 2. Medical Crimes. The Experiments in Auschwitz.*; Strzelecka, Irena, 2008, *Voices of Memory 3. Medical Crimes. The Hospitals in Auschwitz.*; Strzelecka, Irena, 2010: *Voices of Memory 4. Punishment in Auschwitz*; Kubica, Helena, 2010: *Voices of Memory 5. Pregnant Women and Children Born in Auschwitz*; Setkiewicz, Piotr, 2011: *Voices of Memory 6. The Crematoria and Gas Chambers of Auschwitz – A New Publication*; vše publikováno Státním muzeem v Osvětimi.

2 M. Martyniak je zaměstnankyní Památníku a Muzea v Osvětimi-Březince.

3 Více info: <http://www.stowarzyszenie.romowie.net/index.php/czytnik-artykulow/items/68.html> (dne 25.10.2012)

4 Talewicz-Kwiatkowska, Joanna a Debski, Jerzy, 2008: *Prześladowania i masowa zagłada Romów podczas II wojny światowej w świetle relacji i wspomnień*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.

5 Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung; BIVS (ed.), 2006: *Economic aspects of the condition of Roma Women. Study*. Brussels. European Parliament.

Poměrně suchý výčet faktů, prokládaný vzpomínkami samotných vězňů, je ve výsledku velice mrazivý. Smutné je, že ani v poslední části, kde se autorka věnuje vzpomínkám a snaze o poučení se ze „zapomenutého“ holocaustu, se neobjevuje mnoho naděje, alespoň v rámci zde prezentovaného polského kontextu. Ač již v roce 1965 napsal Jerzy Ficowsky knihu věnovanou vyvražďování Romů⁶, do dnešní doby je v Polsku na mnoha (oficiálních) místech Romům upíráno odškodnění coby obětím systematického vyvražďování v letech 1939–1945.

Třetí příspěvek se jmenuje „Mliv vyhlazení na současnou identitu Romů“. Profesor Jagelonské univerzity v Krakově, Slawomir Kapralski⁷, podrobně rozebírá rozdíly mezi identitou esenciální (substanciální), vztahovou (vymezením se k okolí) a procesuální (měnící se). Podle Zygmunta Baumana přináší hrozba vyhubení obecně potřebu definovat vlastní sociální a kulturní status ve společnosti – „Začneme přemýšlet o tom, kým jsme, ve chvíli, kdy nějaké událost způsobí, že si tím přestaneme být jisti intuitivně.“⁸ Slawomir Kapralski uvádí, že každoročně stoupá počet návštěvníků – Romů v Osvětimském muzeu, což je podle něj dokladem snahy o vytvoření jednotné historie, na kterou by Romové mohli odkazovat a která by později vytvořila základy nové „pan-romské“ identity. Dále autor ukazuje rozdílné přístupy k tématu vývoje identity v závislosti na zkušenosti z holocaustu nejen mezi samotnými Romy⁹, ale také mezi jednotlivými neromskými vědci. Zabývá se také schizoidním pocitem některých Romů při snaze izolovat se od společnosti v obranné reakci na okolní hrozby, která je ale ve stejné chvíli doprovázena nutkáním co nejvíce splynout s davem.

Po článcích následuje poměrně obsáhlá sekce vybraných vzpomínek (28 zpráv). Jedná se o vyprávění Romů (původem z Německa, Polska, Protektorátu Čechy a Morava a Rakouska)¹⁰, kteří prošli Osvětími, o zprávy od belgických, českých, německých a polských neromských vězňů, kteří přišli do kontaktu s Romy, většinou jako zaměstnanci v „cikánském táboře“. Nejobsáhlejším (čtyřstránkovým) výňatkem je část vzpomínky českého Roma Antonína Absolóna¹¹ (v Osvětimi pod jménem Růžička, číslo Z-7539), který byl do Březinky deportován s celou rodinou 7. května 1943. Víceméně celou dobu v táboře strávil v nemocnici kvůli nákaze tyfem. Pravděpodobně zázrakem, a také díky místní zdravotní sestře, pobyt v táboře přežil – na rozdíl od ostatních členů své rodiny. V létě 1944 byl odvezen z Březinky transportem, který se ale hned druhý den vrátil nazpět. 2. srpna 1944 byl definitivně převezen do koncentračního tábora v Buchenwaldu a poté do Dachau, kde zůstal až do osvobození tábora 29. května 1945.

Dále pak si můžete přečíst výňatek z pamětí Pery Broda, bývalého příslušníka SS, a jeden krátký report o Romech v Osvětimi¹², který sepsalo již v roce 1943 osvětimské hnutí odporu, a které se podařilo téhož roku propašovat na veřejnost.

6 Ficowski, Jerzy, 1965: *Cyganie na polskich drogach*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

7 Více info: http://www.css.edu.pl/sns/kapralski_en.php (dne 25.10.2012)

8 Bauman, Zygmunt, 1995: *Life in Fragments: Essays in Postmodern Morality*. Oxford, p. 82. Citováno podle: Kapralski, Slawomir, 2011: *The Influence of Extermination on Contemporary Roma Identity*. In *Voices of Memory 7 – Roma in Auschwitz*. Osvětim: Auschwitz-Birkenau State Museum. pp. 33-57.

9 Během projektu „Violence and Memory“ skupina lidí pod vedením Slawomira Kapralského vyzpovídala 73 Romů z 11 zemí.

10 U některých bývalých vězňů není uvedena země původu, ale podle jmen se dá usoudit, že se jednalo o Romy žijící v Německu nebo Rakousku.

11 Nar. 30.9.1930 v Mistrfíně. – Podle: <http://pl.auschwitz.org/lekcia/1/kurs/s203/biography.xml> (citováno dne 25.10.2012.)

12 Odkud přijíždějí, jejich přibližný počet a způsob života (včetně typů zaměstnání) před převezením do tábora.

V třetí části knihy jsou publikovány dokumenty německé správy tábora v Osvětimi – např. seznamy nově přivezených vězňů, reporty členů SS, mapa tábora, lékařské zprávy...

Ve čtvrté části naleznete fotografie Romů z Polska, Německa a Rakouska a jejich ve zkratce prezentované (většinou) tragické příběhy. Mezi jeden z nejdokladnějších jistě patří vyprávění o Else Schmidtové¹³, která vyrůstala jako adoptivní dcera v německé neromské rodině, ovšem v r.1944 byla svým adoptivním rodičům odebrána a odeslána do Osvětimi, respektive Ravensbrücku. Překvapivě se po dlouhém boji podařilo Elsu získat zpět...¹⁴

Posledních několik stran je věnováno – podle editorů do té doby nepublikovaným¹⁵ – obrazům Dinah Gottliebové, české Židovky, která měla v Osvětimi za úkol malovat portréty Romů pro rasově-biologický výzkum Josefa Mengeleho.

Užitečný je také kalendář důležitých událostí z historie celého táborového komplexu v Osvětimi (Osvětim, Březinka, Monowice) (str. 161-164).

Celá kniha, která vyšla ve dvojím vydání – anglicky a polsky – je jistě velkým obohacením do seznamu literatury o holocaustu Romů. Jediným záporem se zdá neuvedení důvodů pro výběr publikovaných článků, vzpomínek, dokumentů a fotografií. Jen v porovnání například s katalogem pavilónu romského holocaustu v Osvětimi je zde obsažena zanedbatelná část z množství materiálů, které dokumentují „zapomenutý“ holocaust.

Inka Jurková

13 Nar. 18.12.1935 jako poloviční Romka. Adoptována v jednom roce věku z dětského domova v Altoně (Německo). Podle <http://www.bahnhof-der-erinnerung-hamburg.de/galerie.html> (citováno dne 25.10.2012).

14 Podle příběhu E. Schmidtové napsal Michail Krausnick knihu *Elses Geschichte – Ein Mädchen überlebt Auschwitz*, která slouží jako pedagogický materiál pro vyučování o holocaustu Romů. <http://www.elses-geschichte.de/buch/index.html> (citováno dne 25.10.2012)

15 Již 2x publikováno v Romano džaniben: Nečas, Ctibor, 2000: „Dininy podobizny Romů“. *Romano džaniben*, 1-2, s. 68-76., Nečas, Ctibor, 2010: „Nad portréty neznámých vězňů z osvětimského cikánského tábora“. *Romano džaniben*, 1, s. 97-114. Taktéž publikováno v Rose, Romani, 2003: *Der nationalsozialistische Völkermord an den Sinti und Roma: Katalog zur ständigen Ausstellung im Staatlichen Museum Auschwitz*. Heidelberg: Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma.

Informace pro přispěvatele

Časopis *Romano džaniben* má zájem o příspěvky z různých vědních oborů do recenzované části časopisu i o materiálové studie, portréty a rozhovory s romskými literáty, výtvarníky a dalšími osobnostmi do nerecenzované části, stejně tak jako o recenze a anotace romistické literatury.

Příspěvky do recenzované části časopisu podléhají před publikováním recenznímu řízení. Redakce si vyhrazuje právo texty v případě nedostatečného odborného zpracování nebo tematické nevhodnosti pro časopis *Romano džaniben* odmítnout, nebo vrátit autorovi k dopracování formálních náležitostí textu.

Po přijetí rukopisu redakcí a po vyhodnocení formálních náležitostí je rukopis šéfredaktorem anonymizován a předán k posouzení dvěma odborným recenzentům. Ti jsou vybíráni podle zaměření posuzovaného textu z okruhu Redakční rady nebo Odborné poradní a konzultační skupiny. Vypracované posudky rukopis k publikování doporučí, doporučí po přepracování nebo nedoporučí. V případě neshody oslovených recenzentů je text předán k posouzení ještě třetímu recenzentovi nebo členům Redakční rady.

Pokyny k formátu odborných příspěvků:

- k posouzení nezasílejte texty již publikované (pokud se nejedná o jejich zásadní přepracování/rozšíření) nebo texty ve stejné době přijaté k recenznímu řízení jiného časopisu/publikace
- redakce přijímá texty v českém, slovenském, anglickém, romském a německém jazyce; v jiných jazycích pouze po předchozí domluvě
- příspěvky zasílejte na email: redakce@dzaniben.cz
- příspěvky zasílejte ve formátu doc. nebo rtf.
- rozsah odborného příspěvku by neměl přesáhnout 30 normostran (54000 znaků)
- součástí příspěvku je abstrakt, seznam použité literatury, stručná informace o osobě autora a klíčová slova k textu
- **abstrakt v anglickém a českém jazyce** shrnující základní body textu a jeho závěry by neměl překročit 150 slov
- stručnou **informaci o Vaší osobě** formátujte následovně: [AUTOR-celé jméno a titul] je [POZICE] na [NÁZEV INSTITUCE, ODDĚLENÍ]. Email: [EMAIL].
- hierarchii nadpisů jednotlivých částí nerozlišujte formátováním, ale číselně; hierarchie by neměla být více než třístupňová (např. 1., 1.1, 1.1.1)
- kurzívou pište jen cizojazyčná slova v textu včetně cizojazyčných citací
- krátké citace pište v uvozovkách přímo do textu; delší citace pište bez uvozovek do samostatných odstavců odsazených volným řádkem nahoře a dole, s uvedením zdroje na posledním samostatném řádku
- další formátování (nadpisy, odstavení, odrážky atp.) omezte na minimum
- pokud je zasláný příspěvek přepracovanou částí některé dřívější práce, uveďte tuto informaci u nadpisu do první poznámky pod čarou – včetně názvu práce (plný bibliografický údaj uveďte v literatuře)
- odkazy na literaturu v textu uvádějte v následující podobě: (Příjmení, rok vydání: číslo stran/y)
- celé bibliografické údaje zařadte do seznamu literatury na konec článku; konkrétní příklady formátu bibliografií naleznete na www.dzaniben.cz

Romano džaniben – 19. Ročník – 1/2012

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Vydává o.s. Romano džaniben
Biskupcova 85, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková
Redaktorky: Zuzana Pokorná, Lada Viková

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Anna Jurová, CSc.; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;
Mgr. Helena Sadílková, M.A.; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner;
PhDr. Renata Weinerová, CSc.

Odborná poradní a konzultační skupina:

Mgr. Attila Agocs; PhDr. Štěpán Balík, Ph.D.; Mgr. Michael Beníšek; Matyás Binder;
Doc. PhDr. Stanislav Bohadlo, CSc.; Mgr. Zuzana Bodnárová; Dr. Jan Červenka,
Ph.D.; Mgr. Pavla Čevelová; Dr. Viktor Elšík, Ph.D.; Dr. Christiane Fennesz Juhasz;
László Fosztó, Ph.D.; Mgr. Milan Fujda, Ph.D.; Petra Gelbart, M.A.; Mgr. Markéta
Hajská; Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Tomáš
Hrustič, Ph.D.; PhDr. PaedDr. Karol Janas, Ph.D.; PhDr. Anna Jurová, CSc.;
PhDr. Zuzana Jurková, Ph.D.; Mgr. Jan Křivan; Bernard Leblon; Mgr. et Mgr. Petr
Lhotka; doc. PhDr. Dušan Lužný, Dr.; PhDr. Arne B. Mann, CSc.; Elena
Marushiaková, Ph.D.; Mgr. Marta Miklušáková; Mgr. Kamila Mrázková, Ph.D.;
prof. Ctibor Nečas; Doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.; Tibor Pintér, Ph.D.;
Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.; Vesselin Popov, Ph.D.; PhDr. Anna Rácová, CSc.;
Mgr. Lukáš Radostný; Mgr. Karolína Ryvolová; Mgr. Tamah Sherman, Ph.D.;
PhDr. Jaroslav Skupnik, Ph.D.; Prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.;
Mgr. Marián Sloboda; Mgr. Hana Synková, Ph.D.; PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.;
PhDr. Renata Weinerová, CSc.

Sazba a obálka: Petr Teichmann

Tisk: Centa Brno

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.